

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler

Yüksek Lisans Tezi

Toğrul Aliyev

Ankara–2006

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler

Yüksek Lisans Tezi

Toğrul Aliyev

Tez Danışmanı

Y. Doç. Dr. Funda Keskin

Ankara–2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Funda Keskin

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

1. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDAN ATEŞKESE KADAR OLAN DÖNEM

A. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA KARABAĞ TARİHİNİN ETKİSİ

1. Karabağ Bölgesinin Kısa Tarihi.....	4
2. Karabağ Meselesinin Ortaya Çıkışı.....	10

B. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

1. Sovyetler Birliği'nin Kurulması Sürecinde Karabağ Meselesi.....	13
2. Sovyetler Birliği'nde Sorunun Durumu.....	17
3.Sovyetler Birliği'nin Dağılma Süreci ve Sorunun Yeniden Gündeme Gelmesi.....	20

C. BAĞIMSIZLIKTAN 1994 ATEŞKESİNE KADARKİ DÖNEMDE SORUNA İLİŞKİN GELİŞMELER

1. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarını Kazanmaları ve Savaşın Başlaması.....	27
---	----

2. Büyük Devletlerin ve Uluslar arası Kuruluşların Savaşı Durdurma Çabaları ve Ateşkesin İmzalanması.....	31
--	----

2.BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN HUKUKİ BOYUTU

A. SORUNUN HUKUKİ BOYUTU

1. SSCB Anayasası'nda Karabağ Meselesi.....	50
2. Self Determinasyon Hakkı ve Toprak Bütünlüğü Çelişkisi	
a. Self Determinasyonun Anlamı.....	60
b. BM Öncesi Dönemde Self Determinasyon.....	66
c. BM Döneminde Self Determinasyon	
i. BM Andlaşması'nda Self Determinasyon.....	68
ii. BM Çerçevesindeki Gelişmeler.....	72
d. BM Dışındaki Diğer Çalışmalar.....	78
e. Uluslararası Hukukta Millet(Ethnos) ve Azınlık Kavramı.....	79
f. Halk-Azınlık Tartışması.....	85
g. Self-determinasyon ve Ayrılma Hakkı.....	88

B. SORUNUN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN PLANLAR VE TARAFLARIN SORUNUN ÇÖZÜMÜYLE İLGİLİ TUTUMLARI

1. Planlar	
a. Goble Planı.....	90

b. J.Mareska Planı.....	91
2.Tarafların Tutumları	
a.Azerbaycan'ın Tutumu	
i. Toprak Bütünlüğünün Sağlanması.....	92
ii.Uti Possidetis İuris Prensipi.....	93
iii.Azerbaycan'ın Meşru Savunma Hakkı ve Kuvvet Kullanma.....	95
b. Ermenistan'ın Tutumu	
i. “DKC”nin Bağımsızlığının Tanınması.....	103
ii. Uluslararası Hukuk Açısından Bağımsız “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”.....	105

3. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN GİRİŞİMLERİ

A. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	108
B. AGİT'İN ATEŞKES ANLAŞMASINDAN GÜNÜMÜZE SORUNUN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN GİRİŞİMLERİ.....	125
1. Çözüme Yönelik İlk Girişimler.....	126
2. AGİT Lizbon Zirvesi.....	133
3.Eşbaşkanlardan Üç Çözüm Önerisi.....	136
4.AGİT'in Çözüm Arayışları- Aracı Devletlerin girişimleri ve İkili Görüşmelerinin Yoğunlaşması.....	139

**C. AVRUPA BİRLİĞİ, İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ VE
AVRUPA KONSEYİ'NİN SORUNA İLİŞKİN GİRİŞİMLER**

1. Avrupa Birliği'nin Soruna İlişkin Girişimler.....	144
2. İslam Konferansı Örgütü'nün Dağlık Karabağ'la İlgili Kararları.....	146
3. Avrupa Konseyi'nin Soruna İlişkin Girişimleri.....	151
 SONUÇ	 157
 KAYNAKÇA	 163
 ÖZET	 176
 ABSTRACT	 177

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGİTPA:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenterler Asamblesi
AK:	Avrupa Konseyi
AKKA:	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
DKC:	Dağlık Karabağ Cumhuriyeti
DİBK:	Dış İşleri Bakanları Konferansı
DKÖB:	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
İHK:	İnsan Hakları Komisyonu
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
KBP:	Komünist Bolşevik Partisi
KPMK:	Komünist Partisi Merkezi Komitesi
RK(B)P	Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi
SSC:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAD:	Uluslararası Adalet Divanı

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasına paralel olarak, dünya genelinde etnik çatışmalarda artış görülmüştür. Özellikle eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya coğrafyalarında, ortaya çıkan etnik sorunlar 1980'lerin 2. yarısından itibaren dünya gündemini meşgul etmiştir. 1990'ların ilk yarısı her iki coğrafyada etnik sorunların küçük çaplı çatışma ve savaş şeklinde yaşandığı yıllar olmuştur. Bu coğrafyalarda ortaya çıkmış olan etnik sorunlar, hem etnik ve dinsel azınlık sorunlarının, hem de yayılmacılık ve saldırganlık siyasetlerinin niteliklerini taşımıştır. Sorunlar, ortaya çıktıkları bölgede temel insan haklarının önemsizleşmesine, ekonomik sorunların artmasına neden olduğu gibi, bölgesel ve uluslararası güvenliği ve istikrarı da tehdit etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin miras bıraktığı 'çatışma'lardan biri de Karabağ sorunudur. Yerel çatışmalardan başlayıp, uluslararası sistemin gündemini meşgul eden soruna dönüşen, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve nefrete dayalı iki kutbun oluşmasına neden olan Karabağ sorunu, yıllardan beri uluslararası örgütlerin ve küresel güçlerin çabalarına rağmen çözüme kavuşmamıştır.

Sorun, taraflarca farklı şekilde ele alınmıştır. Sorunun tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra uluslararası sistemin üyesi olma çabası göstermişlerdir. Ermenistan'a göre, eskiden özerkliği bulunan ve daha sonra Azerbaycan tarafından tek taraflı olarak feshedilen Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin meskunları olan etnik Ermeniler, uluslararası hukukça kendilerine tanınan self-determinasyon hakkını kullanmışlardır. Azerbaycan'ın Karabağ

Ermenilerini sorunun çözümü için yapılan görüşmelerde taraf olarak görmek istememesi yüzünden Ermenistan Cumhuriyeti temsil hakkını kullanmıştır.

Azerbaycan sorunun tarafı olarak Ermenistan'ı görmektedir. Çünkü savaş boyunca Karabağ'da savaşan taraf Ermenistan Cumhuriyeti ordusu olmuştur. Sorun devletlerarası bir sorundur. Azerbaycan'ın bu yöndeki tutumu net ve yeterince açıklayıcıdır.

Uluslararası sistemin güç odaklarından olan ve sayıca en fazla uluslararası sistem üyesini barındırması ve taşıdığı uluslararası güvenliği sağlama yükümlülüğü nedeniyle, Birleşmiş Milletler sorun ortaya çıktığı tarihten itibaren çözüm için çaba sarf etmiştir. Taraflar arasında ateşkes imzalanana kadarki dönemde, BM soruna ilişkin kabul ettiği kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımış ve çözüm için müzakereleri teşvik etmiştir. Sorunun çözümüne ilişkin olarak AGİT tarafından özü konulan Minsk Sistemi, günümüze kadar müzakere sürecini destekleyen ve taraflara öneriler sunan güçlü mekanizma olmuştur. Avrupa Birliği bölgedeki enerji politikasının bekası için çatışma önleme önceliğini kullanmaktadır. Avrupa Konseyi genelde taraflar arasında işbirliğini teşvik etmeğe çalışmaktadır. İslam Konferansı Örgütü'yse İslam dayanışmasına destek niteliğinde soruna ilişkin kabul ettiği ve hiçbir yaptırım gücü bulunmayan kararları bulunmaktadır.

Bu tezin amacı, öncelikle Dağlık Karabağ sorununun uluslararası örgütlerde ele alınışını ve tarihi süreci ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sorunun çeşitli boyutlarına değinilmekte, ortaya çıkışı tarihsel süreç ve dönemsel faktörler itibariyle değerlendirilmektedir. Tezin temel varsayımı, uluslararası örgütlerin bölgede söz sahibi olma çabası içinde olan büyük güçlerin politikaları karşısında etkisiz

kalmalarıdır. En sonda ise sorunun asıl mahiyeti ortaya konduktan sonra, sorunun uluslararası nitelik kazanmasının ardından çözümüne yönelik girişimlere değinilmektedir.

Tez çalışmamız Giriş ve Sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sorunun tarihçesi üzerinde durulmuş, ilk belirtilerinin ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar sorunun gelişim süreci anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, özellikle Çarlık Rusyası'nın Güney Kafkasya'ya doğru gerçekleştirdiği Ermeni göçleri sorunun başlangıcı açısından önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Sorunun tarihsel gelişim süreci içerisinde diğer önemli dönüm noktalarını 20.yüzyılın başlarında bölgede teşvik edilen etnik çatışma ve sonrasında Moskova yönetiminin yoğun baskılarıyla Azerbaycan toprakları içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kurulması ve nihayet 20. yüzyılın sonlarında Ermenistan'ın bölgeye yönelik toprak iddiaları üzerine başlayan çatışma teşkil etmektedir.

İkinci bölümde, sorunun hukuki boyutu ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin iç hukuku, Dağlık Karabağ'ın oluşumunun hukuki temeli, uluslararası hukuka göre self-determinasyon hakkı, tarafların soruna ilişkin tutumları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde uluslararası örgütlerin sorunun çözümüne yönelik girişimleri ele alınmıştır. Sorunun çözümüne yönelik, BM, AK, AB, İKÖ, AGİT'in girişimleri, ortaya atılan çözüm önerileri ve bu önerilere taraf devletlerin bakışları üzerinde durulmuştur.

Sonuç kısmında, çalışmanın başında ileri sürülen varsayımları desteklemek üzere ortaya konan verilerin ne ölçüde gerçeğe uygun olduğu, sorunun mahiyeti

itibarıyla önerilen çözüm yollarının gerçek anlamda çözümü getirme şansı anlatılmaya çalışılacaktır.

I BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDAN

ATEŞKESE KADAR OLAN DÖNEM

A. DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA

KARABAĞ TARİHİNİN ETKİSİ

1. Karabağ Bölgesinin Kısa Tarihi

Karabağ bölgesi, hem tarihi açıdan, hem de kültürel açıdan Azerbaycan devleti için çok önemli bir yerdedir. Kısaca bu bölgenin tarihine göz atalım.

Karabağ bölgesi, dünyadaki en eski insanların yaşadığı yerlerden biridir. Buradaki “Azıh” mağarasında bulunan eski insan- “Azıhontrop”un yaşının yaklaşık olarak 1,2 milyon sene eskiye kadar götürülebileceği bilim adamlarınca da kanıtlanmıştır¹. Bu durumun kanıtlanmasına rağmen 1,2 milyon yaşı henüz genel kabul görmemektedir. Fakat, mağara içerisinde bulunan insanın çene kemiğinin her halükarda en az 300- 500 bin yıllık olduğu kabul edilmektedir. Yine bölgede bulunan “Tağlar” mağarasında da bundan 80- 100 bin yıl evvelki devre ait zengin kalıntılar bulunmaktadır.²

Ara devirlerde Karabağ bölgesindeki yaşama ilişkin kanıtlar yine bulunmaktadır. Milattan önce (M.Ö.) dördüncü binyıldan itibaren ise bu topraklarda yaşayanların kimliğine ilişkin bilgiler elde edebilmekteyiz. Bunlar “Hürriler” diye isimlendirilen Türk kavminden olanlardı. Bu Türk kavmi M.Ö. dördüncü binyılda

¹ Süleyman Eliyarlı, Azerbaycan Tarihi, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1996, s. 9; Ziya Bünyadov vd. , Azerbaycan Tarihi I cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994, s. 20.

² Cemalettin Taşkiran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1995, s. 31.

Kafkasya'ya gelerek Karabağ'a yerleşmişlerdir.³ M.Ö. ikinci binyıla ilişkin olarak da Hürrielerin buradaki yaşamlarına ilişkin kanıtlara rastlanmaktadır. M.Ö. birinci binyılın başlarında bölgede Urartular ortaya çıkmaya başlarlar.⁴ Daha sonra buralara, yine Türk boylarından olan Sakalar yerleşmişlerdir. Ermenilere gelince, kendilerini iddia ettikleri gibi ister Yasef evladına dayandırsınlar, isterse de buralara Frigyalılarla birlikte geldiklerini iddia etsinler, her halükarda buralarda M.Ö. altıncı ve yedinci yüzyıldan sonra bulunmuş oluyorlar.⁵

M.Ö. 250'lerde Karabağ bölgesinde, Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar, M.S. birinci yüzyılda Kafkasya Türk Albanları, ikinci yüzyılda Romalılar, üçüncü yüzyılda Sasaniler, altıncı yüzyılda Hun Türkleri ve yedinci yüzyılda Hazar Türkleri hükmetmişlerdir.

Yedinci yüzyıldan itibaren Karabağ bölgesi dönemin İslam kuvvetlerinin yönetimi altına geçmiştir. 642 yılında Arap İslam orduları, 646 yılında ise Müslüman Oğuzlar burada hükmetmeye başlamıştır.

Sekizinci yüzyılda bölgede Müslüman idareye karşı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlar dokuzuncu yüzyılda Türk kökenli Babek'in liderliğinde doruğuna ulaşmıştır. 837 yılında isyan yenilgiye uğratılmış ve 838 yılında isyancıların lideri Babek Samire şehrine götürülerek burada idam edilmiştir.

³ Mehmet Kengerli, "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır Dünya Durdukça da Öyle Olacaktır", Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, sayı 330, 1999, s. 7.

⁴ İğrar Aliyev, Nagorniy Karabagh (Dağlık Karabağ), Bakü, Elm, 1989, s. 15.

⁵ Taşkiran, a.g.e., s. 35.

892- 930 yılları arasında Saç Oğulları isimli Müslüman Türk Beyliği bölgenin hakimi olmuştur.⁶

XI yüzyıldan itibaren bölge Selçukluların akımına uğramıştır. 1064 yılında Gürcistan seferinden dönen Alp-Arslan ve 1076'ta onun oğlu ve halefi Melik Şah burayı baştan-başa iskân etmiştir. 1256'dan itibaren Karabağ bölgesi İlhanlıların (Türk devleti) yönetimi altına geçmiştir. 1396'dan sonraysa, Kıpçak seferinden dönen Timur'un orduları buraları işgal etmiştir. XV yüzyıl boyunca bölge daha çok Akkoyunluların yönetimi altında bulunmuştur. XIV yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından alınincaya kadar, bölge Safevilerin yönetiminde kalmıştır.⁷

XVIII yüzyılın başlarında Penah Ali Bey'in önderliğinde bölgede Karabağ Hanlığı kurulmuştur. XVIII yüzyılın sonlarında artan dış saldırılar sonucunda kısa bir süre için (sadece 1797 yılında bir süreliğine) Karabağ bölgesi, merkezi Azerbaycan'ın güney (şu anki İran) bölgelerinde bulunan Gacar Türklerinin yönetimi altına geçmişse de, genelde bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁸

1826 yılında, Karabağ Hanlığı Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiştir. Rusya ile Gacar yönetimi arasındaki savaşlar sonucunda, 1828'de imzalanan Türkmençay Andlaşması ile Karabağ Hanlığı Rusya'ya bağlanmıştır. 1828- 1829 yıllarında Osmanlılarla Rusya arasında Kafkaslarda yaşanan savaş da Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığını yeniden kazanmasına yardım etmemiştir. Bu savaşların ve imzalanan antlaşmaların Karabağ bölgesi açısından bir diğer önemi, bu süreçte Gacar

⁶ Kengerli, a.g.m. , s. 8.

⁷ M. B. Memmedzade, İslam Ansiklopedisi, Karabağ Maddesi, Ankara, Türk Diyanet Vakfı, 1998, s. 212- 214.

⁸ Bünyadov vd. , a.g.e. , s. 530-541.

yönetimi altındaki topraklardan 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de 50.000 (Türkmençay Anlaşması'nın 15.maddesi Gacar yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras nehrinin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara geçmesini öngörmekteydi), 1829 Osmanlı-Rus Edirne antlaşması ile de 84.000 civarında Ermeninin Karabağ bölgesine getirilmesi sonucunu doğurması şeklinde olmuştur⁹.

Dönemin Rus tarihçilerine göre bu süreç boyunca Kafkasya'ya, Anadolu'dan ve şu anki İran topraklarından en az 1 milyon Ermeni göç etmişti veya ettirilmişti.¹⁰ Bu göçler sonucunda I Nikolay, İrevan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarını içeren coğrafya üzerinde Ermeni bölgesi de kurmuştur.¹¹ Zaten, Rusya bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasının planlarını uzun yıllardan beri yapmaktaydı. 1967 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da basılan "XVIII yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri" isimli kitapta (s. 204-205'de) şöyle denilmektedir: "Daha 19 Mayıs 1783'de Knyaz G.A.Potyomkin, II Yekatrina'ya 'fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya'da bir Hristiyan devleti ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacağız', diye yazmıştı". Bu nedenle bu kadar büyük göçlerin gerçekleşmesinde Rusya'nın çıkarları bulunduğunu da unutmamak gerekiyor. Bunun yanında buradaki Müslümanlardan da (Türklerden de) önemli bir miktar Gacar yönetimi altındaki topraklara göç ettirilmişti.

Bunca göçe rağmen, 1832 yılındaki Çarlık Rusyası resmi sayımlarında Karabağ bölgesi nüfusunun % 64,8-i Türk (Azerbaycanlı), %34,8-i Ermeni olarak

⁹ Reşid Göyüşov, Karabağ'ın Geçmişine Seyahat, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993. s. 75.

¹⁰ N. N. Şavrov, Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie (Zakafkasya'da Rus İşine Yeni Tehlike), Sankt Petersburg, 1991, s. 59- 61.

¹¹ Tadeusz Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1905- 1920), İstanbul, 1998, s. 26.

kayda geçmiştir.¹² 1887 yılında Fransa’da yayınlanan “Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle” (“Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü”) isimli kitabın “Karabağ” maddesinde, 250.000 olarak gösterilen toplam nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türklerinden, geri kalanının Ermenilerden ve bazı İranlı ve Ruslardan oluştuğu kaydedilmektedir.¹³

Hatta Ermenistan kaynakları bile Karabağ meselesine ilişkin göreceli olarak sessizliğin yaşandığı dönemlerde, XIX yüzyıl başlarında Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusun azınlıkta kaldığını ifade etmekteydiler. Nitekim 1972 yılında Erivan’da yayınlanan “Batı Ermenistan’ın Rusya’ya birleştirilmesi” isimli bir kitapta (s. 562), bu yıllar için Karabağ’da 12 bin ailenin bulunduğu ve bunların sadece 2500-ünün Ermeni ailesi olduğu belirtiliyor. Ermenilerin buraya sonradan geldiğinin kendilerince bir başka ifadesi de, 1978 yılında Karabağ’ın Akdere (eski Mardakert) rayonunda, “Bölgeye Gelişlerinin 150 Yılı” anıtını dikmeleri olmuştur.¹⁴ Gerçi, 1980’lerde olayların yeniden tırmanmasıyla bu anıt yıkılmıştır. Fakat, onunla ilgili video görüntüler ve fotoğraflar durmaktadır.

XIX yüzyıl sonlarında ve XX yüzyıl başlarında çeşitli isyanlar baş kaldırıysa da, 1918 yılına kadar Karabağ bölgesi, Çarlık Rusyası’nda Azerbaycan’ın bir bölgesi olarak (Gence Guberniyası’na bağlı olarak) yer almaya devam etmiştir.

¹² Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, Karabağ Dosyası, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991, s.87.

¹³ Taşkiran, a.g.e., s. 240.

¹⁴ Aliyev, a.g.e., s.75–78.

2. Karabağ Meselesinin Ortaya Çıkışı

XIX yüzyılın sonları ile XX yüzyılın başlarında Kafkasya’da yaşayan Ermeniler hızlı bir biçimde örgütlenmeye başlamıştır. Bu yapılanmaların en önemlisi, 1890 yılında kurulan “Taşnaksutyun Komitesi” olmuştur. Komite, daha çok Doğu Anadolu’daki Osmanlı topraklarını kapsayan bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı. Bu dönemde genişlemecilik peşinde olan Ermeni örgütleri, Çarlık Rusyası yönetimi altındaki topraklara ilişkin iddialarını pek dile getirmemekteydiler. Bunun nedeni, tarihsel süreçte hep işbirliği yaptıkları Ruslarla, ilişkiyi bozmama isteği olmuştur. Genelde iyi olan ilişkiler, 1719 yılında Çar I Petro’nun, Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarına tanınan hakları ülkesinde yaşayan tüm Ermenilere de vermesi ile daha da pekişmişti.¹⁵

Bir yandan Çarlık Rusyasının halkları kaynaştırma isteklerinin Ermeni milliyetçiliği ile çatışması, diğer yandan da Rus Ortodoks Kilisesinin Ermeni Gregoryan kilisesini kendisine birleştirme çabaları bu yakın ilişkiyi bir süre için zayıflatmıştır. Fakat etnik çatışmaların başlaması, ilişkileri eski seyrine sokmakta geç kalmamıştır. Kafkasya’daki milli uyanış hareketleri de bu etnik çatışmalara paralel olarak gelişmiştir. Özellikle 1905 yılı tarihe Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir. Olaylar bir Müslüman’ın (Azerbaycan Türkünün) Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle tırmanmıştır.¹⁶ Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde, özellikle de Karabağ ve Gökçe bölgelerinde her iki taraftan karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüştür. Her iki toplumun bazı aydın

¹⁵ Ali Arslan, Rusların Güney Kafkasya’da yayılmalarında Ermeni Ecmiyazin Katogigosluğu’nun Rolü, Kafkas Araştırmaları II sayı, s. 21.

¹⁶ Swietochowski, a.g.e., s. 68–69.

kesimleri, aslında Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında düşmanlık bulunmadığını, olayların Ruslar tarafından kışkırtıldığını dile getirmiştir. SSCB kurulduktan sonra bu olaylara değinilirken, her zaman bu olayların Çarlık yönetimince düzenlendiği ifade ediliyordu. Çarlık Rusyası yetkililerinin bunu yapmasına neden olarak da, işçi hareketlerinin engellenmeye çalışılması, toplumların Çarlığa karşı mücadeleden yayındırılması için bir birlerine karşı mücadeleye yöneltilmeleri gerektiği gösterilmektedir.

1906 yılında da devam eden olaylar, bu yılın Temmuz ayından itibaren yerini genel bir sessizliğe bırakmıştır. Tarihsel açıdan ve Çarlık Rusyası açısından önemli olayların yaşandığı 1906–1918 yılları aralığında iki toplum arasındaki çatışmalar durmuştur. Hatta bir sıra konularda beraber hareket ettikleri de görülmüştür.

Fakat 1917–1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı-karşıya koymaya başlamıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Duması bırakılmış, Dumanın Kafkaslardan olan üyeleri Transkafkasya Federasyonu’nu oluşturmuşlardı. Bu tarihlerde Rusya’da iktidarı ele alan Bolşevikler “Milletlerin Haklar Bildirisi” ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlar ve bunun sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuştu. Aynı zamanda, Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne yönelik toprak taleplerinin ve Doğu Anadolu’da yaptıklarının (bu konuda Çarlık Rusyası’nın Van ve Erzurum’daki Baş Konsolosu görevini yürütmüş Mayevski’nin hatıralarına bakılabilir) cevabı mahiyetinde, Osmanlı ordularının Doğuya doğru hareket yapması beklenmekteydi. Böylesine bir beklenti, Ermenileri hızlı bir biçimde silahlanmaya sevk etmiştir. Bu, aynı zamanda müttefiklerin Osmanlı’ya karşı Kafkasya’da bir güç oluşturma planlarıyla da

uyuşmaktaydı. Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler, Doğu Anadolu'yla beraber Azerbaycan'a ait bölgelere de saldırmaya başlamıştır. Bu durum, Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve askeri teçhizatı bulunmayan Azerbaycan Türkleri için oldukça endişe verici durum oluşturmuştur. Nitekim Mart 1918'de, diğer bölgelerle beraber Ermenilerin pek bir yoğunluk oluşturmadıkları Bakü'de de toplu Türk katliamları yaşanmıştır. Bu süreçte, Bolşeviklerin de Milliyetçi Ermenilerle işbirliğinde olması olayın ilginç yönlerinden birisini oluşturmuştur.¹⁷

Katliamların büyük boyutlara ulaşması -Bakü'de ve Azerbaycan'ın başka şehirlerinde 30 bin civarında Türk'ün öldürülmesi- üzerine önemli sayıda Azerbaycan Türkü, Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁸

Olayların bu şekilde gelişmesi Transkafkasya Konfederasyonu'nun varlığını şüphe altında bırakmıştır. Mayıs sonlarında anlaşmazlıkların daha da şiddetlenmesi yüzünden Transkafkasya Konfederasyonu dağılma sürecine girmiştir. Karabağ bölgesi ise, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da onun içinde yer almaya devam etmiştir.

12 Ocak 1920'da Paris'te toplanan Barış Konferansı sırasında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak tanınırken de, Karabağ bölgesinin onun bir parçası olması uluslararası kabul görmüştür. Zaten 15 Ağustos 1919'da toplanan Karabağ Bölgesi Ermenileri VII Kurultayı'nın aldığı karar üzerine sonraki süreçte Azerbaycan yönetiminin atadığı geçici genel vali Sultanov'la anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma ile ortak bir konsey kurulmuş ve Karabağ bölgesinin yönetimi önemli

¹⁷ Swietochowski, a.g.e., s. 154-159.

¹⁸ Yıldırım, Özönder, a.g.e., s. 16.

ölçüde bu konseye havale edilmişti. Bu anlaşmada aynı zamanda, Paris Barış Konferansında Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olarak kabul gördüğüne de işaret edilmiştir.¹⁹

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 27 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, Azerbaycan'da Osmanlı ve ondan sonra da İngiliz orduları bulunmuştur. Her iki güç de Karabağ bölgesini, Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. Bu süre içerisinde bazı Ermeni örgütleri Karabağ bölgesinde birçok kere isyan çıkarmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Fakat Rusların teşviki ve yardımı ile 1920 yılı Nisanında büyük çaplı bir isyan çıkarılmıştır. Azerbaycan ordu birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgeye gittiği sırada, Bolşevik Rus orduları (XI. Kızıl Ordu) Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

B. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

1.Sovyetler Birliği'nin Kurulması Sürecinde Karabağ Meselesi

Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine yönelik iddiaları genellikle, onun hep Ermenistan'a bağlı olduğu, Sovyet yönetiminin Karabağ bölgesini zorla olarak Azerbaycan'a bağladığı şeklinde olmuştur. Fakat resmi belgeler tam tersini söylemektedir.

¹⁹ Taşkiran, a.g.e. , s. 249–251.

Daha 22 Mayıs 1919'da, Bolşevik Ermeni liderlerden A.İ.Mikoyan, Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Merkez Komitesine ve Vladimir İliç Lenin'e kendi görüşünü yazarken "Ermeni Taşnakları Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a birleştirme çabasındalar. Fakat bu, Karabağ için yaşam kaynağı olan Bakü'den ayrılmak ve hiçbir bağı bulunmayan İrevan'a birleşmek anlamına geliyor. Ermeni köylüleri 5. Kurultaylarında Azerbaycan'ı tanımayı ve onun yönetimi altında kalmayı kararlaştırmışlardır" ifadelerini kullanmıştır.²⁰ Ayrıca, yukarıda değindiğimiz bölge Ermenilerinin, VII Kurultaylarında da Azerbaycan'la bağılıklarına ilişkin anlaşma imzaladıklarını belirtmiştik.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'da Sovyet Yönetimi ilan edilmiştir. O tarihte, Karabağ bölgesi ve şu anda Ermenistan sınırları dâhilinde bulunan Zengezur bölgesel, ilan edilen Azerbaycan SSC'nin sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Fakat, tarih boyunca amaçlarına ulaşmak için hep Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, Azerbaycan'da Rus yanlısı yönetim kurulmasını bir fırsat olarak görmüş ve Karabağ bölgesine ilişkin iddialarını daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. İlk başlarda, daha Ermenistan Sovyet Rusya'ya birleşmediği için, Sovyet Yönetim bu tür meselelerde biraz Azerbaycan yanlısı tutum takınarak Ermenistan'a baskı yapmaya çalışmaktaydı. Bu arada eğer Ermenistan'da Sovyet Yönetimi kurularsa bunun karşılığında Karabağ ve Zengezur bölgeleriyle ilgili olarak bir takım vaatler de verilmekteydi. Bunun en önemli örneklerinden birisi, Lenin'in "doğunun Lenin'i" diye nitelendirdiği, bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin milli yöneticileri tarafından her zaman ihanetle suçlanan ve sonraları Moskova'da zehirlenerek öldürülen, dönemin Azerbaycan Sovyet yönetiminin başı Neriman Nerimanov

²⁰ Yıldırım, Özönder, a.g.e. , s. 85.

tarafından Ermenistan Komünistlerine gönderilen bir telgraf olmuştur. 1 Aralık 1920 tarihinde gönderilen bu telgrafta, Ermenistan'da Sovyet Yönetimi kurulması karşılığında, Azerbaycan'ın kendi içerisindeki Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerini ona verebileceği ifade edilmekteydi. Burada amaç yukarıda da ifade edildiği üzere, Ermenistan'ı Sovyet yönetimine geçme konusunda teşvik etmek idi. Bu süreçte Rusya Sovyet yönetiminin göz önünde bulundurmaya çalıştığı bir husus da potansiyel etnik karışıklık merkezlerinin oluşturulması konusu olmuştur. Merkeze yönelik tepkileri birbirlerine yöneltme amacını güden bu politika, Sovyet Rusya'ya Çarlık rejiminden kalma bir miras idi. Daha 19 Haziran 1920'de, Orconikidze, Lenin ve Çiçerin'e çektiği telgrafta, Karabağ ve Zengezur'un kendilerini Azerbaycan'ın bir parçası olarak gördüklerini ifade etmekteydi.²¹

Tartışmalar devam ederken, Azerbaycan'da Rusça yayınlanan "Komünist" gazetesinin 2 Aralık 1920 tarihli sayısında Nerimanov adına bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, arazi meseleleri yüzünden iki komşu halkın kanının akması gerektiği ve Karabağ emekçilerinin kendi kaderlerini belirleme hakkının bulunduğu ifade edilmekteydi. Ermenistan'da Sovyet yönetiminin kurulması dengeleri bir ölçüde değiştirmiştir. Ermenistan Sovyet yönetiminin liderleri Karabağ bölgesine ilişkin iddialarını hem Moskova'ya iletmış, hem de Komünist Bolşevik Partisi (Kafkasya (b) P) Kafkas Bürosunda dile getirmiştir. Bu iddialar üzerine, önce 27 Haziran 1921'de Azerbaycan KP MK toplanarak Ermenilerin iddialarını ret ve Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılamayacağını ifade etmiştir. 4 Temmuz 1921'de toplanan RK(b)P Kafkas Bürosu (Kafkas cumhuriyetlerindeki komünist partilerinden oluşmaktaydı ve yedi üyesinden sadece bir tanesi Azerbaycanlı idi)

²¹ Aliyev, a.g.e., s. 80.

Karabağ bölgesinin dağlık kısmının Ermenistan'a verilmesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. Fakat Azerbaycan bu konuya sert tepki göstermiştir. 5 Temmuz 1921 tarihinde, RK(b)P MK'den temsilcilerin de katılımıyla RKP Kafkas Bürosu yeniden toplanmıştır. Bu toplantıda, daha sonra Moskova tarafından Azerbaycan'ı yönetmek üzere atanmış olan Rus asıllı Sergey Kirov bile Karabağ bölgesinin dağlık kısmının da Azerbaycan'da kalması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Tüm değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Orconikidze ve Nazaretyan'ın önerisiyle "Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli sulhun gerekliliği, Yukarı ve Aşağı Karabağ bölgelerinin iktisadi alakasının zaruriliğine, onun Azerbaycan'la olan daimi bağlantısı gibi hususlardan hareketle Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan SSC sınırları içinde kalmasına, bölge dahilinde bulunan Şuşa şehrinin idari merkez olmak üzere bölgeye geniş bir özerklik verilmesine" karar verilmiştir.²² Böylece, Azerbaycan'ın bir üyeyle temsil olunduğu toplantıda Ermenilerin de onayıyla, Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılamayacağı karara bağlanmıştır.

Mirzoyan (Ermeni ASPS örgütü lideri) bu çözümden sonra "Aslında Karabağ sorunu diye bir sorun yoktur. Ermeni köylüleri Bakü ve Ağdam'la bağlantıları olmadan yaşayamayacaklarını söylüyorlar", demektedir.²³

Fakat, olayın bir de Karabağ bölgesinin dağlık kısmında özerk bölge oluşturulmasına ilişkin boyutu bulunmaktaydı. Bu konudaki tartışmalar yaklaşık iki yıl boyunca sürmüştür. Bir sonuç alınmaması üzerine, 27-28 Haziran 1923 tarihlerinde toplanan RK (b) P Kafkas Bölge Komitesi bir ay içerisinde Karabağ bölgesinin dağlık kısmında (Ermenilerin daha yoğun yaşadıkları coğrafyada) özerk

²² Taşkiran, a.g.e., s. 136-137.

²³ Aliyev, a.g.e., s. 84-85.

bölge oluşturulması gerektiği konusunda Azerbaycan'ı son kez uyarmıştır. Hatta bu amaç için Azerbaycan yönetiminin başı da değiştirilmiştir. Kirov, Moskova tarafından Azerbaycan yönetiminin başı olarak atanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, 7 Temmuz 1923'de Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi, belirtilen coğrafyada Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'nin oluşturulması kararını almıştır.²⁴

2. Sovyetler Birliği'nde Sorunun Durumu

Sovyetler Birliği'nin kurulması sürecinde atılan adımlar meselenin göreceli ve geçici bir sessiz dönem yaşamasını sağlamıştır. Fakat hem bu dönemde, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) kurulduktan sonraki dönemde Moskova yönetiminin izlediği stratejiler yukarıda da ifade edildiği üzere Azerbaycan içerisinde sorun potansiyelinin sürekli tırmanmasına yol açmıştır. Azerbaycan içerisindeki bir bölgenin içerisinde sadece Ermenilerin yoğun yaşadığı idari sınırlar üzerinde özerk yapının oluşturulması, bu coğrafya içerisinde bile nüfusun etnik yapısının Ermeniler lehinde fark oluşacak şekilde değişmesine yönelik politikalar izlenmesi bu stratejinin bir parçası olmuştur. Bu arada aynı dönemlerde SSCB cumhuriyetlerinden birisi olan Ermenistan içerisindeki Azerbaycan Türklerinin daha fazla etnik yoğunluğa sahip olmalarına rağmen her hangi bir özerk yapının oluşturulmaması Moskova yönetiminin çifte standardının göstergesi olarak yorumlanmıştır.²⁵ Daha sonraki yıllarda SSCB merkez yönetimi ileriki yıllarda doğabilecek muhtemel sorunları önlemek amacıyla özellikle İkinci Dünya Savaşı

²⁴ Nesib Nesibli, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol*, Bakü Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000, s. 183.

²⁵ Hatem Cabbarlı, "Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri, Ermeni Araştırmaları", Sayı 4, Aralık 2001-Ocak, Şubat 2002, s. 122.

sonrasında ve 1950’li yılların başında iki göç dalgası ile Ermenistan içerisindeki Azerbaycan Türklerinin önemli kısmını zorla Azerbaycan’a göç ettirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak SSCB Bakanlar Konseyi Azerbaycan’da kırsal alanların kullanımı, tarıma elverişli bölgelerin kurulması ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin göç ettirilerek Ermenistan’dan göç eden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelere yerleştirilmesi amacıyla 23 Aralık 1947 tarihli ve 4083 sayılı “Ermenistan SSC’den köylülerin ve başka Azerbaycanlı ahalinin Azerbaycan SSC’nin Kür ve Aras ovalığına göç ettirilmesi hakkında” ve 10 Mart 1948 tarihli ve 754 sayılı “Göç ettirmenin şartları hakkında” iki karar almıştır.²⁶ SSCB Bakanlar Konseyinin kararı gereğince Azerbaycan Türklerinin üç aşamada – 10 bininin 1948’de, 40 bininin 1949’da, 50 bininin ise 1950’de göç etmesi gerekiyordu. Toplam 100 bin Azerbaycan Türkünün göç ettirilmesi planlanmıştı.

Bu karara karşı Azerbaycan hükümetinden hiç kimse itiraz etmemiş, sadece Bakanlar Konseyi Başkanı Guliyev Molotov’a mektup yazarak Ermenistan’dan göç ettirilen Azerbaycan Türklerinin Kur, Aras ovalığına değil, coğrafi bakımdan onların yaşadıkları ortama daha uygun olan Azerbaycan’ın kuzey bölgelerine veya Bakü’ye yakın yerlere göç etmelerine izin verilmesini istemiştir. Ancak Guliyev’in bu mektubu cevapsız kalmış ve Azerbaycan hükümeti 14 Nisan 1948 tarih ve 455 sayılı kararı ile SSCB Bakanlar Konseyinin kararlarını uygulamaya koymuştur.

Arşiv belgelerine de yansıdığı kadarıyla, süreç boyunca kararlarda öngörüldüğü şekilde 100 bin kişi değil, yaklaşık 145 kişi zorla göç ettirilmiştir. Göçe

²⁶ Emir Guliyev, “Göçürülme (1948–1953)”, Derleyen: Veliyev, Deportasiya, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, s. 210.

tabi tutulan Azerbaycan Türklerinin yaklaşık 1/3-ü göç sırasında açlık ve hastalık gibi nedenler yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdir.²⁷

Bu dönemlerde bazı Ermeni liderlerin DKÖB’ni Ermenistan’a birleştirme girişimleri de süregelmiştir. Önce 1945 yılında Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Arutyunov Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Stalin’e mektup yazarak Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a verilmesini rica etmiştir. Stalin, bu konuyla ilgili Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Bağirov’un da görüşlerini almayı tercih etmiştir. Bağirov, Stalin’e yazdığı mektupta prensip itibarıyla buna karşı olmadığını, ancak buna karşı Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan’da Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadıkları bölgelerin Azerbaycan’a verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ermeniler bu koşullar altında DKÖB’nin Ermenistan’a verilmesinin bir anlamı olmadığını bilerek konuyu kapatmıştır.²⁸

Ermenistan yönetimi DKÖB’nin Ermenistan ile birleştirilmesi konusunu 1964’de yeniden gündeme getirmiştir. Bu dönemde Mikoyan ve Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Kuruşev’le görüşmesinde Kırım’ın Ukrayna’ya verildiğini örnek göstererek DKÖB’nin de Ermenistan’a birleştirilmesini istemiştir. Kuruşev ise cevabında “Size Dağlık Karabağ’dan Ermenistan’a taşınmanız için 24 saat ve 12 bin askeri kamyon vermeye hazırım” demiştir.²⁹

²⁷ Cabbarlı, a.g.m., s. 141.

²⁸ Veliyev, a.g.m., s. 78.

²⁹ Yurii Pompeev, Krovaviy Omut Karabaxa (Karabağın Kanlı Çıkmazı), Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s.19–20.

Fakat Sovyetler Birliği'nin belirli politikaları doğrultusunda Ermeni yetkililerin Azerbaycan ve Türkiye karşı taleplerine bir ölçüde sıcak bakılmaktaydı. Örneğin, 1965 yılından başlayarak Ermenistan'da sözde soykırıma ilişkin anma törenlerine başlanılması ve Azerbaycan Türklerine karşı bireysel ve toplu baskılara yeniden başlanılması bunun göstergelerinden olmuştur.³⁰

3. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Süreci ve Sorunun Yeniden Gündeme Gelmesi

Olayların tırmandığı 1980'li yılların ortalarına gelinceye kadar, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Ermeniler çeşitli yollarla ve çeşitli düzeylerde DKB'nin Azerbaycan'dan alınarak kendilerine verilmesi gerektiğini ifade etmekteydiler. 1985 yılında SSCB'de yönetimin başına Mihail Gorbaçov'un geçmesiyle birlikte ülkede yeni bir dönem -"perestroyka" (yenidenkurma) ve "glasnost" (açıklık) dönemi- başlamıştır. Bir yandan SSCB dışındaki Ermeni lobisinin, diğer yandan da SSCB içindeki Ermeni aydınların Gorbaçov'la geliştirdiği ilişki, onları Azerbaycan içerisindeki DKB'yi alabilecekleri hususunda umutlandırmaktaydı. İlerleyen dönemlerde ister Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Aganbekyan'ın Paris'te yaptığı konuřma³¹, isterse de Ermenistan'da ve Moskova'daki Ermeni faaliyetleri, Karabağ bölgesinin dağlık kısmının biran önce Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a birleştirilmesine yönelik çalışmaların hızlandırıldığının gstergelerindendi. Bu arada, bölgede yaşayan Ermeniler içerisinde de ayrılıkçılığın teşvik edilerek üst düzeye tırmanmaya başladığı da dikkat çeken diğer noktaydı.

³⁰ Cabbarlı, a.g.e., s.142.

³¹ L'humanite, 18 Kasım 1987.

20 Şubat 1988’de DKÖB Bölge Sovyeti (140 üyesinden 110’u Ermeniydi) Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerine hitaben, Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’a birleşme isteğini belirten müracaat kabul etmiştir. 21 Şubat 1988’de toplanan Sovyetler Birliği KP MK bunun gerçekleşmeyeceğine karar vermiştir. Azerbaycan’ın DKÖB içinde yer alan Askeran rayonunda iki Azerbaycanlı gencin öldürülmesi, Ermenistan gazetelerinde güya “Gorbaçov’un DKÖB’yi Ermenistan’a birleştireceği sözünü vermesi” iddialarının yayınlanması ve Ermenistan’da (Zengezur, Göyce ve başka bölgelerden) yaşayan yüz binin üzerinde Azerbaycan Türkünün katliamlara maruz kalması ve göçe zorlanması (sürecin sonunda yaklaşık 200 bin Azerbaycan Türkü Ermenistan’ı terk etmek zorunda kalmıştır), bu göçe zorlananların da genellikle Bakü ve Sumgayıt’a yerleşmesi sonucu özellikle, bu iki kentte Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Sumgayıt’taki çatışmalarda 6’sı Azerbaycanlı, 26’sı Ermeni olmak üzere 32 kişi öldürülmüştür.³²

12 Temmuz 1988’de DKÖB Yerel Meclisi, Azerbaycan’dan ayrılma kararını almıştır. Ertesi gün toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı yerel meclisin kararını geçersiz ilan etmiştir. Gelişmeler üzerine 18 Temmuz’da toplanan SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı, her iki cumhuriyetin kararlarını değerlendirmiş ve konuyu karara bağlamıştır. Değerlendirmeler sırasında konuşma yapan SSCB KP MK Genel Sekreteri M. Gorbaçov özerk bölgenin sorunlarının varlığını kabul ettiklerini, fakat bu sorunların Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne dokunulmadan çözüleceğini ifade etmiştir.

³² Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 400.

20 Temmuz 1988 tarihli “Kommunist” (Bakü) gazetesinde yayınlanan kararda, Azerbaycan ve Ermenistan’ın sınırlarının ve anayasayla belirlenen toprak bütünlüğünün değiştirilmesinin mümkün olmadığı, bu kararın SSCB Anayasası’nın 78. maddesine (“her hangi bir Sovyet cumhuriyetinin sınırı onun rızası olmadan değiştirilemez” hükmüne) dayandığı ifade edilmekteydi. Kararda ayrıca, Sovyet yönetimi döneminde DKÖB’deki bir çok sorunun çözüldüğü, fakat hala çözüme kavuşturulmayan bazı sorunlar olduğu, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimlerinin bu yönde işbirliği içinde çalışmaları gerektiği de vurgulanmıştır.³³ Bu kararlar Ermenilerin tepkisine ve onların Azerbaycan’dan ayrılma yönündeki faaliyetlerini daha da artırmalarına neden olmuştur.

7 Aralık 1988’de Ermenistan’da yaşanan deprem felaketi olayların kısa bir süre için durmasına neden olmuştur. Deprem felaketi sırasında Ermenistan’ın yardımına ilk koşanlar arasında Azerbaycan da yer almıştır. Azerbaycan’ın ilk yardımını taşıyan uçağın ilginç şekilde Ermenistan sınırları içerisinde düşmesi, uçağın Ermenilerce düşürüldüğü şeklinde sonradan doğrulanmayan bazı söylentilerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

12 Ocak 1989’da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti DKÖB’nin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan’dan alarak Moskova’ya bağlı Özel Yönetim Komitesine vermiştir. Gorbaçov’un danışmanlarından olan Arkadi Volski komitenin başına getirilmiş ve 5.400 kişilik İçişleri Bakanlığı birliği ona bağlanarak bölgeye

³³Yıldırım, Özönder, a.g.e., s. 62- 64.

gönderilmiştir.³⁴ 1989 yılı boyunca çatışmalar küçük çaplı da olsa ara vermeden devam etmiştir.

28 Kasım 1989’da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti bölgedeki Ermenilerin haklarının korunması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması şartıyla DKÖB yönetiminin yeniden Azerbaycan’a bırakılmasına, fakat güvenlik güçlerinin orada kalmaya devam etmesine karar vermiştir. Karar, DKÖB’nin Azerbaycan toprağı olduğunu bir daha onayladığı için Ermenilerce, kendi iç meselesi konusunda Azerbaycan’a bazı dikteler ettiği için de Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir.

Ermenistan daha da ileri giderek 1 Aralık 1989’da DKÖB’ni kendisine birleştirme kararı almıştır. Bunun üzerine, 7 Aralık 1989’da, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu’nun aldığı DKÖB ilhak kararını kınamış ve bölgeyi yönetmek üzere, Azerbaycan SSC Egemenlik Yasası’na (23 Eylül 1989’da kabul edilen bu yasada Karabağ üzerinde Azerbaycan’ın egemenliği de ayrıca vurgulanmıştı) dayanarak başkanlığını Azerbaycan KP İkinci Sekreteri Viktor Polyaniçko’nun yaptığı “Teşkilat Komitesi” kurmuştur.

2 Ocak 1990’da DKÖB’nin merkezi Hankendi’nde Azerbaycan Türklerini taşıyan otobüs konvoyu Ermenilerin saldırısına uğramıştır. Güvenlik güçleri saldırıyı güçlükle önlediği olaylar sırasında 1 kişi ölmüş ve 3 kişi yaralanmıştır. 9 Ocak 1990’da Ermenistan Parlamentosu’nun 1990 Yılı Bütçe Yasası’nı onaylarken ekonomik plan kapsamına DKÖB’yi de dahil etmesi olayları çığırından çıkaran önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Toprak bütünlüğünün ciddi tehdit altında

³⁴ Fahrettin Çiloğlu, Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar, İstanbul, Sinatle, 1998, s. 144- 145.

kalması ve bölgedeki Azerbaycan vatandaşların can güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle Azerbaycan toplumunda hem Moskova yönetimine, hem de Azerbaycan yönetimine karşı protesto gösterileri artmıştır.³⁵

12 Ocak 1990'da Ermenilerin bölgedeki iki Türk yerleşim birimine saldırımları sonucu, 12 kişi ölmüş, 22 kişi esir alınmıştır.³⁶ 13 Ocak 1990'da, Bakü'de yaşayan bir Ermeni etnik çatışma zemininde iki Azerbaycanlıya baltayla saldırmıştır. Saldırıya uğrayanlardan birisi ölmüş, diğeri ağır yaralanmıştır. Bu haberin o sırada gerçekleşmekte olan büyük bir mitinge ulaşması üzerine karşı saldırı düzenlenmiş ve bu saldırı sırasında büyük çoğunluğu Ermeni olmak üzere toplam 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Olayların daha da trajik boyut kazanmasını neden gösteren Moskova yönetimi, Bakü'de ve Azerbaycan'ın bir çok başka bölgesinde (DKÖB dahil) olağanüstü hal uygulaması başlatmıştır. 19 Ocak 1990 tarihinde akşam saatlerinde Kızıl Ordu birlikleri havadan, karadan ve denizden Azerbaycan'a çıkartma yapmış, çıkartmadan ancak birkaç saat sonra aslında Bakü'de olağanüstü hal ilan edildiği duyurusu yapılmıştır. Amacı daha çok Azerbaycan'daki bağımsızlık yanlılarını ezmek olan çıkartma sonucunda en az 130 kişi ölmüş, yüzlercesi yaralanmıştır.³⁷

23 Ağustos 1990'da Ermenistan egemenliğini ilan ederken, uluslararası hukuku hiçe sayarak, DKÖB'yi kendi toprağı olarak göstermiştir.³⁸ Bu arada, 1990 yılı boyunca da Ermenistan'ın bu bölgeyi kendi topraklarına katma girişimleri ve bu çerçevede karşılıklı saldırılar devam etmiştir.

³⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, II Cilt, s.211.

³⁶ M.Kengerli, *Karabağ Azerbaycan Toprağıdır, Dünya Durdukça Da Öyle Olacaktır*, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Sayı 330,1999, s. 14.

³⁷ Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 147- 148.

³⁸ *Le Monde*, 24 Ağustos 1990.

1991 yılına belirsiz bir ortam içinde girilmiştir. Orta çaplı çatışmalar, iki tarafın sürekli birbirini suçlaması ve merkezi Moskova yönetiminin gerekli önlemleri almaması yine devam etmiştir. Mart 1991 ortalarında Gorbaçov “Tass” ajansına yaptığı açıklamada bölgedeki çatışmalardan rahatsızlığını ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası” olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamadan sonra basın toplantısı düzenleyen Ermenistan başbakanı Vazgen Manukyan, o güne kadar izledikleri politikanın aksine DKÖB üzerinde bir hak iddia etmediklerini, sadece oradaki yerli Ermenilerin mücadelesini desteklediklerini beyan etmiştir.³⁹

Ağustos 1991 ortalarında Gorbaçov’a karşı düzenlenen darbenin başarısız sonuçlanması ve bunun sonucunda Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlaşması sürecinin hızlanması, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını kendisine birleştirmesi girişimleri sorununa da yeni bir boyut kazandırmıştır. 30 Ağustos 1991’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun ardından DKÖB Ermenilerini temsil ettiklerini söyleyen bir grup toplanarak “Artsak Ermeni Cumhuriyeti”ni ilan etmiştir. Azerbaycan parlamentosu bu karara, Azerbaycan Anayasası’na (aynı zamanda SSCB Anayasası’na) aykırı olduğu için sert tepki göstermiştir. Ağustos 1991 Moskova olaylarının muzafferı Boris Yeltsin yanına, öteden beri bu olaylarla yakından ilgilenen Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’i de alarak 20 Eylül 1991’de geç saatlerde Bakü’ye gelmiştir. Ertesi gün Gence kentine giden liderler, burada yeterli güvenlik önlemleri alındıktan sonra DKÖB’nin merkezi Hankendi’ne geçmiştir. Liderlerin son durağı Erivan olmuştur. Yeltsin ve Nazarbayev bir barış sürecini başlatmaya çalışmış ve her iki tarafla yaptıkları görüşmelerde bunun şartlarını yaklaşık olarak belirlemiştir. Varılan uzlaşma üzerine, 23 Eylül 1991’de

³⁹ Taşkiran, a.g.e., s. 156- 157.

Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde barış görüşmelerine başlanmıştır. 24 Eylül 1991'de Azerbaycan ve Ermenistan, Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde anlaşmaya varmıştır. Anlaşma, taraflar arasında ateşkesin sağlanmasını, Ermenistan'ın DKÖB'nin Azerbaycan'a ait olduğunu kabul etmesini, bölgeye kendisini yönetmesi için bir takım olanaklar sağlanmasını ön görmekteydi.⁴⁰

Görüşmelerin ikinci ayağı iki taraf yetkililerince, sınırdaki İcevan rayonuna bağlı bir köyde gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonrasında yayınlanan bildiride, “cinayet ve intikama dayanan kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu” vurgulanmıştır. Fakat, bu arada karşılıklı saldırılar da ara vermemiştir. Azerbaycan tarafı, ateşkese uyulmadığını göstermek üzere Rusya ve Kazakistan'dan bölgeye gözlemciler de getirmiştir.⁴¹

20 Kasım 1991'de olumsuz anlamda çok önemli bir olay gerçekleşmiştir. Bu tarihte Azerbaycan hükümetinin üyelerini, adalet ve güvenlik yetkililerini, iki Rus generali, Kazak ve Rus gözlemcileri, gazetecileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürülmüştür. Olayda kurtulan olmamıştır. Bu olay Azerbaycan tarafını bazı kararlar almak zorunda bırakmıştır. Ermenistan'a giden demir yolu kapatılmış, ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyet'i 26 Kasım 1991 tarihli toplantısında DKÖB'nin statüsünü ortadan kaldırmış ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan rayonları direk Bakü'ye bağlamıştır.⁴² Karar, tahmin edilebileceği gibi Ermenilerce pek hoş karşılanmamıştır. Bu süreç aynı zamanda Yeltsin ve Nazarbayev tarafından başlatılan bir barış girişiminin sonuçsuz kalması anlamını taşımaktaydı.

⁴⁰ Çiloğlu, a.g.e. , s. 151- 152 ve Taşkiran, a.g.e. , 158–159.

⁴¹ Çiloğlu, aynı yer.

⁴² Taşkiran, a.g.e. , s. 161.

C. BAĞIMSIZLIKTAN 1994 ATEŞKESİNE KADARKİ DÖNEMDE SORUNA İLİŞKİN GELİŞMELER

1. Azerbaycan Ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığını Kazanması ve Savaşın Başlaması

Yukarıda ifade edilen son olaylar gelişirken artık Azerbaycan bağımsızlığına tam olarak kavuşmuştu. 18 Ekim 1991’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha öncesinde ise, 23 Eylül 1989’da Egemenlik Yasası, 25 Mayıs 1991’de Ekonomik Bağımsızlık Yasası, 30 Ağustos 1991’de Bağımsızlık Bildirisi Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Azerbaycan parlamentosu) tarafından onaylanmıştır.⁴³ Bu süreçte Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 9 Ekim 1991’de Ulusal Ordunun kurulmasına ilişkin karar kabul etmiştir.⁴⁴ Bu arada Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecine paralel olarak Ermenistan da bağımsızlığına kavuşmuştu.

1991’in sonlarında bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti parlamentosu, eski DKÖB’yi Azerbaycan’ın bir parçası olarak gösteren hiç bir uluslararası anlaşmayı tanımayacağını açıklamıştır. Halen teorik olarak yürürlükte olan bu karar uluslararası alanda temel ilkelerden birisi olan devletlerin toprak bütünlüğü ilkesini açıkça ihlal etmektedir.⁴⁵

Fakat bu devletlerin uluslararası kuruluşlara üyelik süreci başladıktan sonra, Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik işgalci politikasında taktik değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Yeni taktiğe göre öncelikle eski DKÖB’nin Azerbaycan’dan

⁴³ Tüm bu yasaların tam metni için bakınız: Azerbaycan Cumhuriyeti Yasalar Toplusu I Cilt, Bakü: Hukuk Edebiyatı, 2001.

⁴⁴ Edalet Tahirzade, Elçi Bey, Bakü, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1999, s. 70.

⁴⁵ Ercan Kurbanov, “Azerbaycan’ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan’la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar”, Avrasya Etüdleri, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97, s. 20.

tamamen ve uluslararası kamuoyunda kabul görececek şekilde ayrılması sağlanacak, daha sonra artık Azerbaycan'a bağlı olmayan bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi tamamen gerçekleştirilecektir. Nitekim, bu tarihlerde Ermenistan artık eski DKÖB'nin Ermenistan'a birleşmesini değil, bağımsız bir cumhuriyet olacağı tezini savunmaya başlamıştır. Bu amaçla, 10 Aralık 1991'de artık özerkliği olmayan bir bölgede eski DKÖB'de yapılan sözde referandum sonucu, 6 Ocak 1992'de "Artsak Ermeni Cumhuriyeti" ilan edilmiştir.⁴⁶

1992 yılına gelindiğinde, artık iki toplum arasındaki çatışmalarda ölenlerin sayısı bini geçmişti. Taraflar arasındaki çatışmalar giderek şiddetlenmekteydi. Azerbaycan tarafı nizami bir orduya sahip olmadan, milis güçleri ve gönüllülerden kurulmuş birliklerle, Rusya tarafından desteklenen Ermenilerle iki cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Çünkü saldırılar hem Azerbaycan içerisindeki bir bölgeden (eski DKÖB coğrafyasından), hem de Ermenistan'dan yapılmaktaydı.

30 Ocak 1992'de Prag'da yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu kurumun üyesi olmasıyla birlikte, konu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Tam bu sıralarda Azerbaycanlı mültecileri taşıyan helikopter Ermeni kuvvetlerinin roket atışıyla düşürülmüştür. Olay sonucunda en az 40 kişi ölmüştür.⁴⁷ Şubat 1992 başlarında İran'ın yaptığı arabuluculuk önerileri taraflarca kabul görmemiştir. Şubat'ın ortalarında Avrupa Parlamentosu Strazburg'da toplanarak bölgeye gözlemci gönderilmesini karara bağlamıştır. 20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Dışişleri Bakanları Moskova'da bir araya gelmiş ve yaptıkları görüşme sonrasında

⁴⁶ Yuri Babayan, "Armenian History; History of Artsakh", <http://www.armenianhistory.info/artsakh3.htm>, (13/11/2006) ; *Marco Polo Magazine*, 4-5/ 98, s. 1.

⁴⁷ Çiloğlu, *a.g.e.*, s. 154, Taşkiran, *a.g.e.*, s. 164.

düzenledikleri basın toplantısında çatışmalara bir an önce son verilmesi ve yerleşim bölgeleri üzerinde ablukanın kaldırılması konusunda karara vardıklarını duyurmuşlardır. Ermenistan Dışışleri Bakanı Hovanisyan toplantı sonrasında, Azerbaycan Dışışleri Bakanı Sadıkov'a sorunu ile ilgili görüşmelerin, eski DKÖB temsilcisinin katılımı olmadan başarısız kalacağını ifade ettiğini de açıklamıştır.⁴⁸ Fakat, en azından çatışmalara ara verilmesinin kararlaştırılması barış açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.

24 Şubat'ta İran Dışışleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapma amacıyla bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar arasında ateşkes için temel konularda uzlaşmaya çalışılırken Hocalı katliamı yaşanmıştır.

Hocalı kenti, Ermenistan askeri birliklerinin saldırıları sırasında bölgede belki de en kritik durumda olan yerleşim birimi olmuştur. Bölgedeki tek havaalanının bulunduğu 7000 nüfuslu Hocalı, 1991 yaz ve sonbahardaki Ermeni saldırıları sonucu kuşatma altına alınmıştı ve kente ulaşım sadece helikopterlerle sağlanmaktaydı. Bu kadar zor durumda ve stratejik önemi haiz olmasına rağmen, Azerbaycan'daki Mütellibov iktidarı Hocalı'nın savunulması yönünde gerekli çabayı göstermemiştir.⁴⁹

Sonuç olarak 25–26 Şubat 1992'de Ermenistan güçleri Hocalı'ya saldırı düzenlemişlerdir. Saldırı 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı olmak üzere 613'den fazla insan kaybına neden olmuştur. Ayrıca 1275 kişi Ermenilerce rehin olarak

⁴⁸Nesip Nesibli, Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması, Stratejik Analiz, cilt 1, sayı 4, Ağustos 2000, s. 61–72; Taşkiran, a.g.e. s. 165.

⁴⁹ Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, (Haziran 1992- Haziran 1993), Ankara, ASAM Yayını, 2001, s. 41.

götürülmüş, 500-den fazla kişi yaralanmış, 150 kişiyle ilgili olarak ise her hangi bir bilgi edinilememiştir. Kuşatma altındaki insanların çoğu acımasız yöntemlerle öldürülmüş, uluslararası kuruluşlar⁵⁰ ve dünya medyası⁵¹ konuyu insanlık dramı olarak nitelendirmiştir.

Azerbaycan resmi olarak, Hankendi'deki 366'ncı Rus Alayının saldırıya katıldığını açıklamıştır.⁵² Çünkü saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştı. Bunlar değil bölgedeki yerel gruplarda, yeni oluşmaya başlayan Azerbaycan ve Ermenistan ordularında bile mevcut olmamıştır.⁵³ Rus tarafı her zamanki gibi yine de saldırılarla alakası olmadığını açıklamıştır. Fakat, ismi geçen alaydan firar eden 3 Rus askeri 3 Mart 1992'de düzenledikleri basın toplantısında, "beyinlerinin yıkandığını ve Hristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağrıldıklarını" itiraf etmiştir.⁵⁴ Burada kısaca şu hususlar üzerinde durmakta da yarar görmekteyiz. O dönemde neden Hocalı'ya yönelik böylesine geniş çaplı hareket yapılmıştır? İlk husus Hocalı'nın stratejik konumuna ilişkin olmuştur. Ermeniler için Hocalı'nın işgal edilmesi Askeran ile Hankendi arasındaki yolun açılarak, Şuşa dışında eski DKÖB'nin tamamının Ermenistan kontrolü altına geçmesi açısından önemliydi.

⁵⁰ <http://www.Amnesty.Org/Ailib/Aipub/1994/Eur/551294.Eur.Txt> (24.03 2006); <http://www.Unhchr.Ch/Huridocda/Huridoca.Nsf/0/7c3561e40d2d3d07c1256bae00447b7f?Opendocument> (13.04. 2006).

⁵¹ "Nowhere To Hide For Azeri Refugees", *The Guardian*, 2 September 1993; "The Face Of A Massacre", *Newsweek*, 16 March 1992; "Massacre By Armenians", *The New York Times*, Tuesday, March 3, 1992; Thomas Goltz, "Armenian Soldiers Massacre Hundreds Of Fleeing Families", *The Sunday Times* 1 March 1992; "Corpses Litter Hills In Karabakh", *The Times*, 2 March 1992; Jill Smolowe, "Massacre In Khojaly", *Time*, March 16, 1992, "Nagorno-Karabagh Victims Buried In Azerbaijani Town", *The Washington Post*, 28 February 1992;

⁵² "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Askeri Müdahalesi, Kanıtlar ve Belgeler", Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, Strateji Araştırma ve Dış Politikanın Kurulması Merkezi, 2004, s. 5.

⁵³ <http://President.Gov.Az/Azerbaijan/Khojali/Bge.Htm> (13.02.2006)

⁵⁴ *Hürriyet*, 4 Mart 1992.

Hocalı'ya yönelik operasyonların büyük katliamlar şeklinde gerçekleştirilmesinin birkaç nedeni olmuştur. Bunlar arasında Ermenilerin bilinçaltına işlenen Türk düşmanlığı, saldırıda bulunanların ruh hali gibi etkenler bulunmakla beraber, operasyonun bilinçli olarak bu şekilde yapılmak suretiyle insanların gözünü korkutmak ve dirençlerini zayıflatmak da amaçlanmıştır. Bu stratejiye göre, bölgedeki Azerbaycan Türklerinin psikolojik direnci kırılırsa ve aileleri katledilmek suretiyle bir ölçüde gözleri korkutulursa ileriki saldırılarda direniş daha zayıf olacak ve herkes canını ve daha önemlisi ailesini kurtarmaya çalışacaktır. Nitekim, sonraki işgallere baktığımızda Ermenilerin bu stratejilerinin bir ölçüde başarılı olduğu görülmektedir.

Hocalı katliamı, kendi halkını korumak için yeterli önlem almayan Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Mütellibov'un sonunu da hazırlamıştır. Olayların ardından, 6 Mart 1992'de muhalefet milletvekillerinin baskısı ile Mütellibov devlet başkanlığı görevinden istifa etmiş ve devlet başkanlığı yetkileri Meclis Başkanı Yagub Memmedov'a geçmiştir.

2. Büyük Devletlerin ve Uluslararası Kuruluşların Savaşı Durdurma Çabaları ve Ateşkesin İmzalanması

Mart ayı boyunca karşılıklı saldırılar devam ederken, 24 Mart 1992'de Helsinki'de toplanmakta olan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Karabağ'daki durumu değerlendirdi ve sonuç bildirisinin 3.-11. maddelerinde sorunun çözümü için Beyaz Rusya'nın Minsk kentinde konferans çağırılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. 9. maddede konferansın katılımcıları olarak Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Türkiye, Çek ve Slovak Federal

Cumhuriyeti'nden oluşan 11 ülkenin ismi sıralanmıştır.⁵⁵ Minsk Konferansı için koordinatörlük görevi İtalya'ya verilmiş ve konferansa başkanlık etmek üzere İtalyan temsilci Mario Rafaelli atanmıştır. Konferansın Temmuz 1992'de Minsk'te yapılması öngörülmüştür. AGİT'in bu girişimi BM'den de destek görmüştür. BM Güvenlik Konseyi'nin 26 Mart 1992 tarihli toplantısında, soruna doğrudan müdahale etmeme ve AGİT'in girişimlerini destekleme kararı alınmıştır.⁵⁶

1 Nisan 1992'de Roma'da Minsk Konferansı'nda yer alacak ülkelerin temsilcilerinin katılımı ile Rafaelli başkanlığında toplantı yapılmıştır. Aynı günlerde AGİK gözlemci heyeti de Bakü'yü ziyaret etmiştir.⁵⁷

Nisan 1992 sonuna doğru İran'ın arabuluculuk girişimleri de artmış ve 7 Mayıs 1992'de, Tahran'da Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yagub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Ama anlaşma imzalandıktan sadece iki gün sonra 9 Mayıs 1992'de Ermenistan ordusu bölgenin anahtarı konumundaki Şuşa'yı, 17 Mayıs 1992'de ise bölgeyi Ermenistan'a bağlayan Laçın'ı işgal etmiştir.⁵⁸ Bu da İran'ın arabuluculuk ve Ermenistan'ın barış konusundaki tutumunun "samimiliyi" konusunda sorular ortaya çıkarmış ve bir barış girişiminin de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

⁵⁵ <http://www.osce.org/docs/russian/1990-1999/mcs/adhels92rhtm> (14.03.2006).

⁵⁶ Manvel Sarkisyan, *Politiceskie Problemi Kavkaza i Armeniya(Politika Armenii v Regione)*, Kafkasların ve Ermenistan'ın Politik Sorunları (Ermenistan'ın Bölge Politikası), s. 59.

⁵⁷ Aslanlı, "Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ", Yeni Türkiye, 19. cilt.

⁵⁸ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm> (24.01.2006).

İşin ilginç yanı olayların aynı günlerde barış görüşmeleri için bölgeye gelen AGİK heyetinin gözleri önünde cereyan etmesidir. Bu arada, 15 Mayıs'ta Azerbaycan'da Mutellibov'un devlet başkanlığı görevine geri dönme girişimi ters tepmiş ve muhalefeti beklediği seçimden önce iktidara taşımıştır.⁵⁹ Yeni iktidar eski DKÖB de dahil olmak üzere toprak bütünlüğü konusunda hiç taviz vermeyeceğini ilk baştan belirtmiş ve ilk sınavını da 21 Mayıs 1992 tarihinde Helsinki'de gerçekleşen AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi toplantısında vermiştir. Bu toplantıda, ABD temsilcisinin önerdiği, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan ve bölgedeki tüm yabancı askeri güçlerin çekilmesini öngören tasarı için, Ermenistan dışındaki 51 ülkenin temsilcisi lehte oy kullanmıştır. Uzlaşma sağlanmadığı için tasarı karara dönüşmemiştir. Ermenistan'ın, eski DKÖB Ermenilerinin, taraflar arasında 29 Haziran-7 Temmuz tarihlerinde yapılacak olan Roma görüşmelerinin 3. turuna ve 15 Temmuz 1992'de yapılması planlanan 4. turuna, daha önce Mayıs ayında elde ettikleri "ilgili taraf" statüsünden vazgeçerek "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" adı altında katılması konusundaki ısrarı diğer katılımcılar tarafından kabul görmemiş ve böylece görüşmelerden sonuç alınmasını engellenmiştir.⁶⁰

Aynı tarihte Ermenistan Rusya ile 7. Rus askeri üssünün cumhuriyette kalması konusunda anlaşma imzalamıştır. Buna bir de Ermenistan'ın BDT üyesi olmasını ve 15 Mayıs 1992'de imzaladığı BDT Ortak Güvenlik Paketi anlaşmasına

⁵⁹ 7 Haziran 1992'de Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacaktı. Fakat yukarıda bahsettiğimiz girişimin önlenmesiyle birlikte muhalefet-AHC, parlamento başkanlığını elde etti. Eski Cumhurbaşkanı istifa ettiği ve yenisi de henüz seçilmediği için yasalara göre meclis başkanı cumhurbaşkanlığı görevini de yürütüyordu. 7 Haziranda yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini AHC başkanı Ebülfez Elçibey'in kazanmasıyla demokratik muhalefetin iktidar olma süreci tamamlanmış oldu.

⁶⁰ Azadlık Gazetesi, 15 Haziran 1992.

Azerbaycan'ın katılmadığını eklenirse, Rusya'nın desteğini alma bakımından Ermenistan'ın önemli bir avantaj elde ettiği söylenebilir.⁶¹

Bundan cesaret alan Ermeniler orta çaplı saldırılarını sürdürmekle beraber, bir de büyük çaplı saldırı planladıkları söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine Azerbaycan 12 Haziran 1992'de karşı saldırı başlatmıştır. Diplomatik görüşmelerin aksamasını da doğuran bu saldırılar sırasında daha önce Ermenilerce işgal edilen bir çok köy kurtarılmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Ermenistan temsilcilerinin barış görüşmelerine eski DKÖB coğrafyasında yaşayan Ermenilerin resmi sıfatla katılmalarını istemesi ve aksi takdirde toplantılara katılmayacaklarını söylemesi, 29 Haziran–7 Temmuz arasında yapılacak olan Roma görüşmelerinin 3. turundan ve 15 Temmuzda yapılması planlanan 4. turundan sonuç alınmasını engellemiş ve durum Roma görüşmelerinin katılımcıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁶²

Çatışmaların şiddetlenerek devam etmesi uluslararası gözlemcileri yeniden arabuluculuk yapmaya itmiştir. 26 Ağustos 1992'de Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ateşkes ilan edilmesi için girişimde bulunmuştur. 27 Ağustos'da ise Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli sırasıyla Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı ziyaret ederek ateşkes yapılması ve Minsk Konferansı için görüşmelere başlanması çağrısını yapmıştır. İlk sonuçlar Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992'de Alma-Ata Beyannamesi'nin imzalanmasıyla elde edilmiştir.⁶³ Bu beyannamede öngörüldüğü üzere, 1 Eylül 1992'den itibaren ateşkes sağlanmıştır. 3 Eylül 1992'de taraflar Minsk Grubu'nun da çağrılarını uyararak bu belgeyi uygulamak için sınırdaki İcevan rayonunda protokol imzalamıştır. 14–15

⁶¹ Taşkıran, a.g.e., s. 171- 172.

⁶² Nazim Cafersoy, AHC Yönetiminin Dış Politikası (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), s. 79.

⁶³ Azerbaycan Gazetesi, 28 Ağustos 1992.

Eylül 1992 tarihlerinde üç taraflı çalışma grubu faaliyete geçmiştir. Fakat bu defa Ermenistan Alma-Ata Beyannamesi'ni reddetmiş ve Kazakistan'ın ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır.⁶⁴

Bir sonraki girişim Rusya'dan gelmiştir. 19 Eylül 1992'de Rusya'nın arabuluculuğuyla Soçi kentinde, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Gürcistan Savunma Bakanları 25 Eylül 1992'den itibaren ateşkesin sağlanması ve bir sıra başka konularda anlaşma imzalamıştır. Fakat bir yandan iki tarafın sürekli bir-birlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlaması, diğer yandan Ermenistan'ın Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB Ermenilerinin görüşmelere resmî sıfatla katma yönündeki ısrarları nedeniyle bu anlaşmaya da uyulmamıştır.⁶⁵

1992 Ekiminin ortalarından itibaren arabuluculuk faaliyetlerini yoğunlaştıran BM Genel Sekreterinin özel elçisi Jack Marisca'nın çabaları da aynı nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. 1992'nin sonlarına doğru, 12 Haziranda çatışmaların savaşa dönüşmesiyle hep üstün durumda olan Azerbaycan, üstünlüğünü Ermenistan'a kaptırmaya başlamıştır.⁶⁶

3 Ocak 1993'te Kremlin'de bir araya gelen ABD Başkanı George Bush ile Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal girişimlerine ilişkin imzaladıkları beyannamede “Dağlık Karabağ ve Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki çatışmalardan” rahatsızlıklarını ifade etmekte ve sorunun AGİK'in temel ilkeleri çerçevesinde çözülmesi gerektiğini vurgulamaktaydılar.

⁶⁴ Azerbaycan Gazetesi, 28 Ağustos 1992.

⁶⁵ Aslanlı, a.g.m., s. 406.

⁶⁶ Kırzioğlu, a.g.e., s. 159- 160.

Bunun yanında ise çatışmanın her iki tarafı sorunun çözülmememesinin nedeni olarak diğersinin uzlaşmasız tutumunu ileri sürmekteydi.⁶⁷

20 Şubat 1993’de Roma’da Azerbaycan, ABD, Ermenistan, Rusya, Ermenistan temsilcileri ve Minsk Konferansı Başkanı Rafaelli’nin katıldığı Roma görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sonucunda taraflar ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansı’nın resmen açılması için anlaşamamaları da en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.⁶⁸

Fakat 27 Mart 1993’de Ermenistan tarafından, Ermenistan’la Azerbaycan’ın eski DKÖB’ sini bağlayan koridorlardan birisi olan Kelbecer rayonuna yönelik saldırı başlatılmıştır. Bu saldırılar 27 Mart–3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam etmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanlığı 6 Nisan 1993’te, 3 Nisan 1993’ten itibaren rayonun tamamen Ermeni güçleri tarafından işgal edildiğini resmi olarak açıklamıştır. Saldırı sonucunda rayon nüfusunun bir kısmı öldürülmüş, kalanlarsa mülteci durumuna düşmüştür. Azerbaycan tarafı bu işgal sırasında Ermenistan tarafının Rus askeri birliklerinden yardım gördüğünü iddia etmiştir.

6 Nisan 1993’te, genelde Ermenileri “kırmamaya” çalışan ABD de Ermeni saldırılarını kınamıştır. Bu arada Azerbaycan tarafı, görüşmeler devam ederken topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesinin sürmesi nedeniyle AGİT barış görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.⁶⁹ Olayla ilgili açıklama yapan Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecer’in işgaline Ermenistan ordusunun hiç

⁶⁷ Azerbaycan, 8 Ocak 1993.

⁶⁸ Azerbaycan, 3 Mart 1993.

⁶⁹ Aslanlı, a.g.m., s. 407.

katılmadığını, olayın “Karabağ bölgesi Ermenilerince” gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Azerbaycan’ın Kelbecer rayonunun Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgali görüşmelerin yine de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

8 Nisan 1993’te AB’ye üye ülkeler de “Azerbaycan topraklarından çekilmesi” ve çatışmaların durdurulması konusunda “Dağlık Karabağ’da nüfuzunu kullanması” için Ermenistan hükümetine müracaat etmiştir. Olayla ilgili açıklama yapan Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecerin işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını, olayın “Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini” iddiasını tekrarlamıştır.⁷⁰

Bu arada Azerbaycan yetkililerinin işgalle ilgili olarak uluslararası düzeyde girişimleri devam etmiştir. Hem devlet başkanı, hem de dışişleri bakanlığı işgalin kınanması ve Ermenistan’a karşı gerekli yaptırımların uygulanması için BM, AGİT ve diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimlerini sürdürmüştür. Azerbaycan’ın BM’deki temsilcisi Hasan Hasanov, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey’in ve Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov’un istekleri doğrultusunda BM Güvenlik Konseyi üyeleriyle görüşerek olayla ilgili açıklama yapılmasını ve karar alınmasını istemiştir. 6 Nisan 1993 tarihinde BM Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı Pakistan’lı Jamsheed Marker açıklama yaparak, Güvenlik Konseyi’nin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki durumun kötüleşmesinden, Ermenilerin (ülke adı ifade edilmemekteydi) Kelbecer’i işgalinden bölgedeki barışı tehdit eden tüm bu türden hareketlerden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Açıklamada ayrıca, sınırların değişmezliği ve toprak bütünlüğü ilkeleri çerçevesinde AGİK’in barış girişimlerinin desteklendiği

⁷⁰ Çiloğlu, a.g.e. s. 163- 164.

vurgulanmış, BM Genel Sekreterinden konuyla ilgili Güvenlik Konseyi'ne rapor sunması istenmiştir. 14 Nisan 1993'te BM Genel Sekreteri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda, bölgedeki çatışmalara ve özellikle de Kelbecerin işgaline Ermenistan'ın taraf olarak katılıp-katılmadığının tam olarak belirlenemediği, fakat saldırılarda tank, ağır çaplı silahlar ve uçakların kullanılmasının, olayda yerel Ermeniler dışındaki bir gücün bulunduğu gösterdiği belirtilmiştir. İşgalden hemen sonra Türkiye, Pakistan, İran, İngiltere, İKÖ, biraz yumuşak dille İtalya ve Fransa olayı kınayan açıklamalar yapmıştır.⁷¹

Bu arada Rusya'nın, bölgenin kontrolünü elinde tutma amacı çerçevesinde bir takım girişimleri de söz konusu olmuştur. Önce, 8 Nisan 1993'te Azerbaycan Başbakanı Penah Hüseyinov ile Ermenistan Savunma ve Güvenlik Bakanı Vazgen Sarkisyan Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçev'in arabuluculuğuyla bir araya gelmiş, fakat bu görüşmeden bir sonuç elde edilememiştir. 23 Nisan 1993'te ise Rusya Devlet Başkanı B. Yeltsin BM Güvenlik Konseyi'nde, sorunla ilgili olarak arabuluculuk yapacaklarını ifade etmekteydi. Arkasından, hem Ermenistan, hem Azerbaycan yetkilileriyle, hem de eski DKÖB temsilcileriyle görüşmeler yapılmıştır. Kelbecer'in işgalinin ardından 26- 29 Nisan 1993 tarihlerinde Prag'da AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi'nin toplantısı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın isteği ve 17 üye ülkenin desteği ile gerçekleştirilen toplantıda, barış görüşmelerinin devamı için Ermenistan'ın Kelbecer'in boşaltılması yönünde adım atmasının şart olduğu vurgulanmıştır. Toplantı sonucunda bölgedeki savaşı kınayan ve işgal olunmuş Azerbaycan topraklarındaki yabancı kuvvetlerin derhal o topraklardan çıkarılmasını

⁷¹ Cafersoy, a.g.e., s. 85.

öngören beyannamesinin kabul edilmesini, Ermenistan “veto” hakkını kullanarak engellemiştir.⁷²

Kararda aynı zamanda işgalci kuvvetlerin (ülke gösterilmiyor) Kelbecer rayonundan çıkarılması ve AGİT Minsk Konferansı çerçevesinde görüşmelerin başlatılması istenilmekteydi. Bu arada Azerbaycan’ın yoğun diplomatik çabaları sonucunda 30 Nisan 1993’te BM Güvenlik Konseyi de Azerbaycan-Ermenistan çatışmasını ve Kelbecer’in işgali konusunu görüşmüş ve 15 üyenin oybirliği ile 822 sayılı kararı kabul etmiştir. Aslında, BM Güvenlik Konseyi’nde, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesini açıkça yansıtan kararın çıkması hemen hemen imkansızdı. BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Rusya’nın açık, Fransa ve ABD’nin dolaylı destekleri nedeniyle, çıkacak kararda Ermenistan’ın işgalci devlet olmasının açık şekilde gösterilmesi ihtimali zaten yok gibiydi. Nitekim, alınan kararda, Güvenlik Konseyi Başkanı’nın konuya ilişkin daha önce verdiği beyanatlara ve sunduğu rapora da gönderme yapılmış, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşın endişe verici boyutundan, Kelbecer’in Ermenilerce (ülke ismi olarak gösterilmiyor) işgal edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve uluslararası kabul görmüş sınırların ihlal edilemezliği, toprakların silah zoruyla elde edilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri vurgulanmıştır.

Kararda Azerbaycan açısından beğenilen noktalar olsa bile genel olarak iki ülke arasında denge korunmaya çalışılmıştı. Şöyle ki, bir yandan “Ermenilerin işgalinden”, “Kelbecer’in ve diğer işgal edilen bölgelerin terk edilmesi

⁷² Elçin Ahmedov, Ermenistan’ın Azerbaycan’a Tecavüzü ve Beynelhalk Teşkilatlar, Bakü, Tuna 1998, s. 64.

gerektiğinden” bahsediliyorken, Azerbaycan’ın yoğun taleplerine karşın işgalci devlet olarak Ermenistan’ın adı açıkça belirtilmiyordu. Ama taraf olarak Karabağ Ermenilerinin değil de, Ermenistan’ın isminin geçmesi dolaylı da olsa onun çatışmada taraf olduğunun ifadesiydi.

3 Mayıs 1993’te Rusya Devlet Başkanı Yeltsin’in inisiyatifiyle Rusya, Türkiye ve ABD, AGİK süreci çerçevesinde bir barış girişimi başlattıklarını açıklamıştır. Rusya’nı Ermeni yanlısı olarak nitelendiren Azerbaycan, durumu dengelemek için eşit güce sahip ülke olarak ABD’nin sürece katılmasını istemiştir. Tarafların, 14 Mayıs 1993’e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer’i boşaltmasını, 17 Mayıs 1993’ten itibaren de AGİK çerçevesinde barış görüşmelerinin devam ettirilmesini öngören teklifleri Azerbaycan tarafından kabul görse de, Ermenistan buna yanaşmamıştır. 27 Mayıs’ta gerçekleşen Yeltsin – Ter Petrosyan görüşmesinden sonra Ermenistan’ın tutumunda değişiklik baş vermiştir. Yani, Ermenistan arabulucuların tüm tekliflerini kabul ettiğini ifade etmiştir. Fakat çok geçmeden bu defa da bölge Ermenilerinin şartları kabul etmediğini ileri sürerek süreci tıkamıştır.⁷³ Bir sıra gözlemciler bu olayı Ermenistan’la Karabağ Ermenileri arasında çıkan ilk görüş ayrılığı olarak görse de, bunu büyük ölçüde “şike” olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü bu yolla, Ermenistan taviz vermeden üzerindeki uluslararası baskıları hafifletebilmekteydi.

3–4 Haziran 1993 tarihlerinde AGİT’e üye olan 9 ülkenin-ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Beyaz Rusya temsilcilerinin Roma’da gerçekleştirilen görüşmesinde Ermenistan-Azerbaycan

⁷³ Çiloğlu, a.g.e. , s.167.

çatışmasının çözülmesi için yeni bir belge hazırlanmıştır.⁷⁴ BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİT çerçevesinde görüşmelere devam edilmesine yönelik “Acil Eylem Planı” kabul edilerek taraflara sunulmuştur. “Acil Eylem Planı”na göre 15 Haziran 1993'den itibaren Ermeni tarafı Kelbecer'i tamamen boşaltmaya başlamalı, 20 Haziran'da boşaltılma tamamlanmalı ve 1 Temmuz'dan itibaren AGİT'in 50 gözlemcisi bölgeye yerleştirilmeliydi. Ardından da 7 Ağustos 1993'ten geç olmayarak Minsk Konferansı'nda görüşmelerin yeniden başlanması gerekiyordu. Azerbaycan “Dokuzlar”ın bu barışçıl planını hemen kabul etmiş ve imzalamıştır. Ermenistan da bu planı kabul etmiş, ama işgal altındaki bölgedeki bazı güçlerin Ermenistan yönetiminin kontrolü altında olmadığını ileri sürerek Kelbecer'in boşaltılması için bir ay daha süre istemiştir.⁷⁵

AGİK Minsk Konferansı'nın Başkanı Mario Rafaelli'nin 4 Temmuz 1993'te başlayan Azerbaycan ve Ermenistan'ı ziyareti bir soruna dönüştürülünce planın uygulanmasının sanıldığı kadar kolay olmayacağı anlaşılmıştır. Rafaelli'nin bölgeyi Bakü-İrevan-Bakü-Ağdam-Hankendi-Bakü-Roma grafiği üzere ziyaret etmek istemesine Ermenistan tarafı itiraz etmiştir. Onlar Hankendi'ne Ağdam'dan gidilmesine itiraz etmekteydiler. Azerbaycan tarafı uzlaşmacı tavır sergileyerek Bakü-Tiflis-İrevan-Hankendi-İrevan-Tiflis-Bakü grafiğini kabul etmiş ve Rafaelli bu trafikle ziyaretini tamamlamıştır. Fakat, yine de sonuç alınamamıştır.⁷⁶ Çünkü uluslararası arabulucuların barış planı aynıydı: Ermeniler işgal ettikleri yerlerden çekilecek, ateşkes ilan edilecek, uluslar arası gözlemciler bölgeye gelecek ve Minsk

⁷⁴ Levon Chorbajan, Patrik Donabedian and Claude Mutaftian, The Caucasian Knot: the History and Geopolitics of Nagorno Karabagh, London: Atlantik Highlands, NJ: Zed BOOKS, 1995, s. 36.

⁷⁵ Nezavisimaya gazeta, 16 Haziran 1993.

⁷⁶ Kasimov, a.g.e., s.105–106.

görüşmeleri sonuçlandırılacak.⁷⁷ Görüşmelerden sonuç alınamamasının en önemli nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz ki, o sırada Azerbaycan'da başlayan darbe girişimi (daha sonra başarıyla sonuçlanmıştır) ve Ermenilerin bundan cesaret alması olmuştur. Aslında, bir yandan da Azerbaycan'ın Ermenistan'la uzlaşma olmaması halinde toparlanıp saldırıya başlama ihtimali vardı. Bu nedenle de taraflar barış planını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Hatta bu konuda ABD Devlet Başkanı B.Clinton'un Azerbaycan Devlet Başkanı E.Elçibey'e 5 Haziran'da yazdığı mektupta da bahsedilmiştir.⁷⁸

Bu arada Azerbaycan'da başlayan darbe, Elçibey iktidarının sonunu getiren gelişmelerden ve genel olarak Azerbaycan'daki karışıklıklardan cesaretlenen Ermeniler Kelbecer'i boşaltmamakla kalmamış, tam aksine daha da ileri giderek, Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Daha çok iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalan Azerbaycan (ordu birliklerinin önemli bir kısmının Bakü'ye yöneldiği bir zamanda) Ermenistan saldırıları karşısında fazla tutunamamıştır. 1993 sonuna kadar Ermeni işgalleri ve bunları kınayan BM kararları bir-birini izlemiştir. 17 Haziran 1993'te bölgeyi ziyaret eden Rus gözlemciler Ağdam kentine düzenlenen uçak saldırılarının şahidi olmuştur. Aynı durum Rus gözlemcilerin Temmuz sonuna kadar bölgeye yaptıkları iki ziyaret sırasında daha tekrarlanmıştır.⁷⁹ 26–28 Haziran tarihlerinde düzenlenen saldırılar sonucu Ermeniler Azerbaycan'ın Ağdere rayonunu işgal etmiştir.

23–24 Temmuz 1993 tarihleri arasında Azerbaycan'ın Ağdam rayonunun büyük bir kısmı Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 29 Temmuz'da toplanan BM

⁷⁷ Çiloğlu, *a.g.e.* s. 170.

⁷⁸ Tahirzade, *a.g.e.* , s. 287.

⁷⁹ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>. (25.02.2006).

GK konuya ilişkin 853 sayılı karar almıştır. Kararda 822 sayılı kararın (Kelbecer'in işgali ile ilgili) uygulanması gerektiği vurgulanarak, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü ilkelerine değinilerek, 14 madde halinde Ağdam'ın ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen ve şartsız olarak boşaltılması, sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözülmesi ve Ermenistan'ın bu konularda gerekli tüm adımları atması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁰

Bu arada, 21 Temmuz -12 Ağustos 1993 arasında AGİK Minsk Grubu'nun BM Güvenlik Konseyi'nin 822 ve daha sonra alınan 853 sayılı kararlarının uygulanması için yaptığı çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Çünkü 11 Ağustos'tan itibaren Ermenistan güçlerinin Fuzuli ve Cebrayıl rayonlarına saldırıları yoğunlaşmıştır.⁸¹

Bu arada, 9 Ağustos 1993'te Roma'da AGİT Minsk Grubu'nun Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileriyle görüşmeleri yeniden başlamıştır. Görüşmeler sırasında Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çıkarılmasını öngören "Acil Eylem Planı" görüşülmüştür.⁸² Eski DKÖB Ermeni topluluğunun temsilcileri Plan'a ve başka belgelere itirazlarını bildirerek, bazı değişiklikler önermiştir.⁸³ Bunun üzerine Minsk Grubu'nun üyesi olan "Dokuzlar" tarafından Plan yeniden hazırlanarak tarafların müzakeresine gönderilmiştir. Azerbaycan, kendi menfaatlerine uymayan ve işgali sona erdirmeyi öngörmeyen bu plana keskin itirazını bildirmiştir. Plan'ın geçerli olması için tarafların ikisinin de rızasının şart olması nedeniyle bu plan da uygulanamamıştır. Plan'ın kabul görmemesiyle, ortam biraz karışmıştır. Bu

⁸⁰ www.un.org/Docs/scres/1993/853e.paf (27.03.2006).

⁸¹ Kasimov, a.g.e., s. 119-122.

⁸² Halk Gazetesi, 14 Ağustos 1993.

⁸³ Nezavisimaya gazeta, 20 Ağustos 1993.

karmaşadan yararlanan Ermeniler saldırılarını artırmıştır. 23 Ağustos 1993'te Ermenistan ordusu Fizuli rayonunu büyük ölçüde işgal etmiştir. Bunu 25–26 Ağustosta Cebrayıl'ın, 31 Ağustosta da Gubatlı'nın işgalleri izlemiştir. 21–28 Eylül 1993'te Paris'te AGİT Minsk Grubu son gelişmeleri de değerlendirmek üzere görüşmeler yapmıştır.⁸⁴

AGİT Minsk Grubu'nun 28 Eylül 1993'te Paris'te yapılan toplantısında, yeniden hazırlanmış “Acil Eylem Planı” taraflara sunulmuştur. Azerbaycan tarafı Plan'a yine karşı çıkmış ve Plan'ın bu halinin BM Güvenlik Konseyi'nin 853 sayılı kararına aykırı olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Plan, Azerbaycan'ın işgal olunmuş rayonlarından işgalci kuvvetlerin kayıtsız şartsız çıkarılmasını öngören 853 sayılı kararın üçüncü şıkkını ihlal ederek, bu kuvvetlerin çıkarılması için ön şartlar öngörmektedir. Ayrıca, Plan'da bu toprakların nasıl boşaltılacağı da gösterilmemektedir. Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ne yaptığı müracaatta, belgenin kabul edilmesinin toprakların güç kullanarak ele geçirilmesi gerçeğinin takdir edilmesi ve BM ilkelerinin açıkça ihlal edilmesi anlamına geleceği vurgulanmaktaydı.

Azerbaycan'ın tüm itirazlarına rağmen, BM Güvenlik Konseyi, AGİT Minsk Grubu tarafından hazırlanan Plan'ı benimseyerek 14 Ekim 1993'te yapılan toplantıda Ermenistan-Azerbaycan çatışmasına ilişkin 874 sayılı kararı kabul etmiştir.⁸⁶

2–8 Kasım 1993'te AGİT Minsk Grubu'nun Viyana'da yapılan toplantısında, 9 ülkenin temsilcileri bölgedeki son durumu kınayan açıklamalar yapmıştır. Sonuç

⁸⁴ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>. (25.03.2006).

⁸⁵ Azerbaycan, 13 Ekim 1993.

⁸⁶ Kasimov, a.g.e., s. 122.

olarak, 9 ülkenin ortak isteğiyle bir beyanname kabul olunmuştur. Beyannamede askeri saldırıların başlatılması ve yeni bölgelerin güç kullanarak işgali AGİT ilkelerinin ihlal edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Dokuz ülke, işgalci kuvvetleri Horadiz ve Zengilan rayonlarından hemen çıkmaya ve BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarını uygulamaya davet etmiştir. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesinin ateşkes sağlandıktan ve işgal olunmuş topraklardan silahlı kuvvetler çıkarıldıktan sonra toplanacak Minsk Konferansı'nda müzakere edileceği ifade edilmiştir.⁸⁷ Beyannamede yanlış olan noktalar da bulunmaktaydı. Şöyle ki, ateşkesi ihlal eden, saldırıları devam ettiren, yeni topraklar işgal eden tarafın ismi yine zikredilmemektedir.

MG “çatışmada karşıt taraflar” gibi genel kavramlar kullanarak Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerinin ve Ermenistan'ın adını açıkça belirtmemektedir.⁸⁸

Daha sonra Viyana'da AGİT Minsk Grubu tarafından BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853 ve 874 sayılı kararlarının uygulanmasına ilişkin “Acil Eylem Planı” yeniden tarafların müzakeresine sunulmuştur.⁸⁹

Aslında “Viyana Planı” ile “Paris Planı” arasında hiçbir fark yoktu. Bu Plan'da da çatışmada taraf olarak Ermenistan değil, eski DKÖB Ermenileri gösterilmekteydi. Plan'da Şuşa ve Laçın'dan işgalci kuvvetlerin çıkarılması konusuna değinilmemektedir. Bu konunun Minsk Konferansı'nda görüşüleceği söylenmekteydi. Diğer işgal olunmuş toprakların boşaltılması ise ablukaların

⁸⁷ Ahmedov, a.g.e. s. 23.

⁸⁸ Ibid. s. 23.

⁸⁹ Adjusted Timetable of Urgent Steps to Implement, UN Security Council Resolutions 822, 853 and 874, November 12, 1993-Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi.

kaldırılması ile ilişkilendirilmekteydi. Tüm bu bahsedilenler Azerbaycan için makbul görülmediğinden Azerbaycan tarafı “Viyan Planı”nı da kabul etmemiştir.

BM Güvenlik Konseyi de boş durmayarak Horadiz ve Zengilan’ın işgali üzerine 11 Kasım 1993’te “etkisiz kararlar” serisinden sonuncusunu kabul etmiştir. Diğerlerinden büyük bir farkı olmayan 884 sayılı kararda 11 madde sıralanmıştır.

Yıl sonuna doğru çatışmalar azalarak devam etmiştir. 1993 yılından geriye kalan, Azerbaycan’ın işgal edilen toprakları, BM Güvenlik Konseyi’nin uygulanmayan kararları ve AGİT Minsk Grubu’nun sonuçsuz kalan çabaları olmuştur. BM Güvenlik Konseyi’nin kararlarını kısaca yorumlarsak, bu kararların bir yönü devamlı Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığını, Ermenistan’ın sorunda taraf olduğunu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiğini vurgulaması olmuştur. Kararların diğer yönü ise, Ermenistan’ın açıkça saldırgan ülke ilan edilmemesi (halbuki, ordusu ve askeri teçhizatı olmayan bölge Ermenilerinin uçak, tank ve ağır çaplı silahlarla yapılan saldırıları kendi başlarına gerçekleştirdiklerini iddia etmenin ne kadar mantıksız olacağı ortadaydı. Ayrıca, Kelbecer’in işgali sırasında iki taraftan-Azerbaycan’ın eski DKÖB’den ve Ermenistan sınırından saldırıldığı video görüntülerle de tespit edilmiştir), Ermenilerin işgal ettikleri yerlerden çekilmemeleri durumunda uygulanacak yaptırımlar (Irak’ın Küveyt’i işgali örneğinde olduğu gibi) konusunda hiçbir şeyin ortaya konmaması olmuştur. Ama sonuç, iç karışıklıklar yaşayan ve yeterli dış askeri destek sağlayamayan Azerbaycan’ın topraklarının yaklaşık %20’ni kaybetmesi ve toprak bütünlüğünün ciddi biçimde tehdit altına alınması şeklinde olmuştur.

Aynı dönemlerde AGİT Minsk Grubu'nun BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları uygulamak için hazırladığı “Acil Eylem Plan”larının hiçbir güce sahip olmadığını görmekteyiz. Bunun da başlıca sebeplerinden birisi AGİT'in, ilgili kararları uygulamaktan kaçınan tarafa yönelik yaptırım mekanizmasının olmamasıdır. Şöyle ki, Minsk Grubu'nun kabul ettiği kararlar yalnız öneri ve tavsiye karakteri taşımaktadır.

1994 yılının Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırılar, AGİT ve Rusya'nın arabuluculuk girişimleriyle geçmiştir. Rusya AGİT Minsk Grubu üyesi olsa da barışın sağlanması için kendi planına daha çok üstünlük vermekte ve bununla da bölgedeki eski nüfuzunu sağlayacağını düşünmekteydi. Rusya'nın girişimleri içinde en önemlileri Moskova'da 18 Ocak 1994'te Rusya Dışışleri Bakanı Kozırev'le Azerbaycan Dışışleri Bakanı Hasanov arasındaki ve 20 Ocak 1994'te Rusya ve Ermenistan Dışışleri Bakanları Kozırev ve Hovanisyan arasındaki görüşmeler, 4 Şubat 1994 tarihinde Macaristan'da “Minsk Dokuzlusu”nun AGİT Minsk Konferansı'nın yeni başkanı İsveçli Yana Eliasson'la görüşmesi, 18 Şubat 1994'te Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da yapılan görüşme sonrasında protokol imzalanması, 28 Şubat - 1 Mart 1994 tarihlerinde Rusya Savunma Bakanı Yardımcısı ve devlet başkanının yetkili temsilcisinin Bakü ve Erivan'ı ziyaretleri olmuştur.⁹⁰

31 Mart - 3 Nisan 1994 tarihlerinde BDT Parlamentolararası Kurulu temsilcisi olarak Kırgızistan Yüksek Meclisi Başkanı ve Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Bakü'yü, Erivan'ı ve Azerbaycan'ın Hankendi kentini ziyaret etmiştir. 9

⁹⁰ Aslanlı, a.g.m., s. 414.

Nisanda Ermenistan güçleri Terter rayonuna yaklaşık bir ay süren ağır çaplı saldırı başlatmıştır.⁹¹ 15 Nisanda Moskova'daki BDT Devlet Başkanları zirvesi sırasında Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları bir araya gelerek sorunu görüşmüştür. BDT Devlet Başkanları Zirvesi sırasında ayrıca, "Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresindeki olaylar" konusunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır.⁹²

26 Nisan -2 Mayıs 1994 tarihlerinde AGİT heyeti bölgeyi ziyaret etmiştir. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te BDT Parlamentolararası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan parlamentoları başkanlarını ve eski DKÖB'nin Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 5 Mayıs 1994'te "Bişkek Protokolü" imzalanmıştır.⁹³ Daha sonra imzalanacak ateşkes anlaşmasına temel oluşturacak bu protokolü, Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın ve eski DKÖB'nin sadece Ermeni temsilcilerinin (ayrılıkçıların) imzalaması, Azerbaycan açısından ciddi bir tavizdi. Çünkü, o güne kadar Azerbaycan karşı taraf olarak sadece Ermenistan'ı kabul etmekteydi. Fakat, şimdi kendi ülkesinin bir parçasını temsil ettiğini iddia edenlerle anlaşma imzalamıştı. Protokolde kısaca, eski DKÖB ve onun çevresindeki çatışmaların Azerbaycan ve Ermeni halklarına ve bölgenin diğer halklarına zarar verdiği, 14 Nisan 1994 tarihli BDT Devlet Başkanları zirvesinde silahlı çatışmaların durması ve uzlaşmaya varılmasının desteklenmesi, Parlamentolararası Kurulun ve BDT'nin bu yöndeki çabası, BM ve AGİT'in sorunun çözümü konusunda aldığı kararların (her şeyden önce Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarının) uygulanması

⁹¹ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm> (24.02.2006).

⁹² http://www.cis.minsk.by/russian/cis_peace.htm (24.02. 2006).

⁹³ Halk Gazetesi, 6 Mayıs 1994.

gerektiği vurgulanarak, 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova’da imzalanan protokole değinilerek, 8 Mayıs’tan 9 Mayıs’a geçen geceden itibaren ateşin kesilmesi, bir sıra başka sorunlarla beraber mültecilerin yerlerine dönüşünün sağlanması konusunda uzlaşmaya varıldığı ifade edilmekteydi. 9 Mayıs 1994’te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve eski DKÖB’deki ayrılıkçı Ermeni liderliğinin temsilcileri arasında ateşkesle ilgili anlaşma imzalanmıştır. 12 Mayıs 1994’ten itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır.⁹⁴ Bu gelişmeyle birlikte Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa resmen ara verilmiştir.

⁹⁴ www.cis.minsk.by/russian/cis-peace.htm (27.03.2006).

II BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN HUKUKİ BOYUTU

A. SORUNUN HUKUKİ BOYUTU

1. SSCB Anayasasında Karabağ Meselesi

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da etnik temele dayanan çatışmalar yaşanmıştır ki, şüphesiz Dağlık Karabağ jeopolitik ve jeo-stratejik önemi nedeniyle bunların başında gelmektedir. Sorunun tarafları olan Ermenistan ve Azerbaycan bu toprakların kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler. Her iki taraf, bu toprakların kendilerine ait olduğu iddialarının doğruluğunu kanıtlayacak belgelere sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Ama bu topraklara kimin ilk önce geldiği Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünü değiştirmeyecektir. Bu Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın tarihi ile ilgili argümanlarının zayıf olduğu anlamına gelmez. Sorunun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözülmesinin uygun olduğu birçok bilim adamları tarafından savunulmuştur. Bu yüzden sorunun uluslararası hukuk bakımından incelenmesi daha doğru olur.

Bu sorun genel olarak uluslararası hukukun iki prensibinin çatışmasıdır. Her şey Stalin'in SSCB Yüksek Sovyet'inin* 5 Haziran 1921 yılında Dağlık Karabağ'la ilgili aldığı kararı onaylamasıyla başladı.

28 Nisan 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybetti ve SSCB'ye katıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kaybetmesinin hemen ardından Ermenistan hükümeti Azerbaycan'a

karşı toprak iddialarını ileri sürmeye başladı ve bu konu SSCB Yüksek Sovyet'ine taşındı. 5 Haziran 1921'de SSCB Yüksek Sovyet'inin kararıyla Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalması uygun görüldü, aynı zamanda Dağlık Karabağ'a geniş özerk bölge statüsü verilmesi önerildi. Bu kararda şöyle söylenmektedir:

“Müslümanlarla Ermenistan arasında milli barışın devam etmesi için, Yukarı ve Aşağı Karabağ'ın ekonomik bağıllığının önemini göz önünde bulundurarak, Dağlık Karabağ Azerbaycan'a bağlı bölge olarak kalsın ve yüksek özerk bölge statüsü verilsin”.⁹⁵

Ermenistan ise bu durumla barışmak istemeyerek, Stalin'in Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a verilmesi kararını yanlış adım olarak değerlendirmiştir. Bu kararda dikkat edilmesi gereken husus SSCB'nin DKÖB'ni Azerbaycan'a verilmesini değil, bağlı olarak kalmasını önermesidir. Zaten, Dağlık Karabağ SSCB'ye katılmadan önce de Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı bir bölgeydi. Azerbaycan'a bağlı bir bölgenin Azerbaycan'a verilmesi mantıksız bir karar olurdu. Bu karar, Dağlık Karabağ'ın hem SSCB'ye katılmadan önce, hem de katıldıktan sonra Azerbaycan'a bağlı bir bölge olduğunu kanıtlamaktadır.

BM'nin Genel Sekreteri'nin temsilcisi F.Deng Dağlık Karabağ sorununu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Hem Azerbaycan, hem de Ermenistan onların Karabağ'la ilişkilerinin asırlara dayandığını söylüyorlar. Ama unutmayalım ki, bu sorun XX yüzyılın

⁹⁵ K istorii obrazovaniya Nagorno-Karabaxskoy Avtonomnoy Oblasti Azerbaycanskoy SSR. Dokument i Materialı (İz protokola zasedaniya plenuma Kavbyuro SK RKP (b))*(Azerbaycan SSC DKÖB'nin Kuruluş Tarihi), Bakü, 1989, s. 92.

*Yüksek Sovyet-Millet Meclisi

başlarında doğmuştur. Ekim ihtilalinden sonra Ermenistan ve Azerbaycan birer bağımsız devletler olarak Dağlık Karabağ uğrunda mücadele etmeye başladılar. Paris Barış Konferansı 1919'da Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğu fikrini desteklemiş, Azerbaycan bağımsızlığını kaybettikten sonra bile bu desteğini çekmemiş, hatta güçlendirmiştir. Buna karşılık Ermenistan'a Azerbaycan'ı Nahçıvan'la birleştiren Zengezur verilmiştir".⁹⁶

Şunu da söylemekte yarar var ki, Ermenistan'ın toprak iddiaları yalnızca Dağlık Karabağ'la bitmiyordu. "Siyasi Oyunların" sonucunda Zengezur'un yanı sıra Azerbaycan'ın Dilican, Gökçe ve Nahçıvan, Gedebek ve Kazah'ın bir kaç ilçesi de bu oyunların kurbanı olarak Ermenistan'a verildi.⁹⁷

Ermenistan hükümeti Dağlık Karabağ Ermenilerinin haklarının ellerinden alındığını ve Dağlık Karabağ'la ilgili bütün bu iddiaların buna dayandığını öne sürmektedir. Halbuki bu konuda Ermenistan hükümetinin hiçbir dayanağı bulunmamaktadır.

Ermenistan'ın bu tezinin doğru veya yanlış olduğunu öğrenmek için, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kaybettikten sonraki dönemde Dağlık Karabağ Ermenilerinin durumuna göz atalım.

SSCB Anayasasının 86. maddesince özerk bölgeler Sovyet Cumhuriyetleri'ne bağlı olmalıdır. Bu yasa Yüksek Sovyet tarafından özerk bölgelerin de temsilcilerinin

⁹⁶ Dok. OON E/CN.4 /1999/79/Add. 1./Doklad Predstavatelya Generalnogo Sekretarya OON po Peremeşennim Vnutri Stranı Liçam F.Denga "Analiz Praktiki Peremşeniya (BM Genel Kurulu Temsilcisinin Raporu) Azerbaycan", s. 10.

⁹⁷ Tofik Musayev, Provovie Aspektı Nagorno-Karabaxskogo Konfliktı (Dağlık Karabağ Sorunun Hukuki Boyutu), Bakü, 2001, s.11.

iştirakiyle kabul edilmiştir.⁹⁸ SSCB Anayasası'nın 87. maddesine SSCB'ye bağlı 8 özerk bölge bulunmaktadır. Bu maddede Dağlık Karabağ Azerbaycan'a bağlı olarak gösterilmektedir.⁹⁹

DKÖB'nin hukuki statüsü Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Anayasasına uygun olarak "DKÖB Hakkında Kanun"la belirleniyordu. DKÖB arazi planlaması üzerine özerk idareye sahipti ve bu statü ahalinin özel ihtiyaçlarını ödeme imkânı veren haklar içeriyordu.

SSCB Anayasasının 110. , Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Hakkında Kanun'un 4. maddesine uygun olarak, SSCB Yüksek Sovyet'inin Milli Şurası'nda DKÖB'ni 5 kişi, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'inde ise Azerbaycan'ı 12 kişi temsil ediyordu.¹⁰⁰

Bunun yanı sıra Azerbaycan Anayasasının 113. ,” Azerbaycan SSC'nin DKÖB hakkında Kanun"un 6. maddesine uygun olarak Azerbaycan SSC'in Yüksek Sovyet'inin Reyaset Heyetinin Başkan Yardımcılarından (Reyaset Heyeti, yasama organının üst düzey kişilerinden oluşan bir gruptur) biri DKÖB'den seçiliyordu. DKÖB temsilcisi devletle ilgili konuların tartışılmasına katılıyor, kendi önerilerini sunuyordu. DKÖB nüfusunun Ermeni çoğunluklu olduğunu göz önünde

⁹⁸ Konstitutsiya SSSR(SSCB Anayasası)/Glava 11 "Avtonomnaya Oblast i Avtonomnyy Okrug"(Özerk Bölge). Statya 86, Moskva, 1977, s. 13.

⁹⁹ Konstitutsiya SSSR, s.13

¹⁰⁰ Dok OON CERD/C/350/Add.1./ Doklad Azerbaycana, Predstavleniyy v Sootvetsviy So Statey 9 Mejdunarodnyy Konvensii o Likvidatsii Vsex Forma Rasovoy Diskriminatsii(Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Irkçılıkla İlgili Raporu), s. 6.

bulundurulduğundan bazı devlet daireleri işini Ermenice yürütmek hakkına sahipti. DKÖB’nde Ermeni dilinde 5 gazete basılmaktaydı.¹⁰¹

Ermenistan Azerbaycan sorununun yeniden alevlenmesinin 20 Şubat 1988’de DKÖB Konseyinin toplantısında DKÖB’nin Azerbaycan SSC’den ayrılıp Ermenistan SSC’ ye bağlanmasıyla ilgili Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerine rica mektubu olduğunu söyleyebiliriz. SSCB Anayasasının 78. maddesine Sovyet Cumhuriyetlerinin sınırları onun rızası olmadan değiştirilemez. Sovyet Cumhuriyetlerinin sınırları sadece karşılıklı anlaşmayla değiştirilebilir.¹⁰² Bu madde hem Azerbaycan, hem de Ermenistan SSC’in Anayasasına yansımıştır.

DKÖB’in bu kararından sonra Ermenistan Yüksek Sovyeti 15 Haziran 1988’de DKÖB’in Azerbaycan SSC’den ayrılıp Ermenistan SSC’ye katılmasına izin verilmesi hakkında karar aldı. Aynı zamanda Ermenistan Cumhuriyeti bu konuyu incelemek ve çözmek üzere SSCB Yüksek Sovyeti’ne başvurdu.¹⁰³

Aynı tarihte Azerbaycan Yüksek Sovyet’i SSCB Anayasası’nın 78. ve Azerbaycan SSC Anayasası’nın 78. maddelerine uygun olarak böyle bir değişikliğin kabul edilemez ve hukuka aykırı olduğunu iddia eden karar aldı.¹⁰⁴

Aslında hem SSCB, hem Azerbaycan SSC, hem de Ermenistan SSC Anayasalarını ele alarak bu sorunu o dönemde halletmek mümkündü, ama 12 Haziran 1988’de DKÖB’in Vilayet Şurası’nın toplantısında DKÖB’in Azerbaycan SSC’den ayrılması hakkında karar alındı. Bu karar yalnızca SSCB ve Azerbaycan

¹⁰¹ Musayev, a.g.e. ,s.16.

¹⁰² Konstitutsiya SSSR(SSCB Anayasası)/Glava 11 “Avtonomnaya Oblast i Avtonomnyy Okrug”(Özerk Bölge), Statya 86, Moskva, 1977, s. 13.

¹⁰³ Musayev, a.g.e. , s.18.

¹⁰⁴ Musayev, aynı yer.

SSC Anayasasına değil, aynı zamanda “Azerbaycan SSC’nin DKÖB Hakkında Kanun”un 42.maddesine de aykırıydı. Bu madde aşağıdaki şekildeydi:

“DKÖB Millet Vekilleri Şurası SSCB ve Azerbaycan SSC yargı organlarının onlara verdiği yetkiler çerçevesinde hareket edebilir”. Aynı zamanda bu kanunda DKÖB Millet Vekilleri Şurası’nın aldığı kararın Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti tarafından reddedilebilir nitelikte olduğu vurgulanmaktaydı.¹⁰⁵

13 Temmuz 1998’de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet’inin Reyaset Heyeti SSCB Anayasası’nın 87. , Azerbaycan SSC’in 114. ve “Azerbaycan SSC’in DKÖB hakkında Kanun”un 42.maddesine uygun olarak DKÖB Milli Şurası’nda alınan kararı kanundışı olarak ilan etti.¹⁰⁶

16 Ağustos 1989’da Dağlık Karabağ Yetkili Temsilcilerinin Kurultayında Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan SSC’ye bağlı olması kesinlikle reddedildi. Bu Kurultay DKÖB’i Bağımsız Sovyet Bölgesi ilan etti. Böylece Kurultay ne Azerbaycan SSC kanunlarını, ne de SSCB Anayasasını tanımadığını ilan etmiş oldu. Kurultay DKÖB Milli Şurası’nı kurdu. DKÖB Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Azerbaycan tarafının cevabı geç kalmadı. 17Ağustos 1989’da Azerbaycan Ali Sovyeti Reyaset Heyeti “Dağlık Karabağ Ahalisinin Yetkili Temsilcilerinin Kurultayı”nın aldığı kararın Azerbaycan SSC Anayasasına aykırı olduğu hakkında karar aldı.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Закон Азербайджанской ССР, “О Нагорно-Карабахской Автономной Области”. / Глава 2 “Совет народных депутатов Нагорно-Карабахской Области, Статья 42” (Azerbaycan SSC’nin DKÖB hakkında Kanunu, madde 42), Baku, 1987, s. 38-39.

¹⁰⁶ Musayev, a.g.e., s. 20.

¹⁰⁷ Musayev, aynı yer.

Ermenistan da bu konuda Dağlık Karabağ Ermenilerine destek verecek şekilde birçok karar almıştır. Onlardan biri 20 Şubat 1988 kararından sonra, 1 Aralık 1989'da "DKÖB'in Ermenistan SSC'ye birleştirilmesi hakkında Kanun"un kabul edilmesi olmuştur.¹⁰⁸

Ermenistan DKÖB'nin Azerbaycan'dan ayrılmasını hukuk açısından kabul edilir olduğunu savunuyordu, en önemli sebep olarak ise DKÖB'in Azerbaycan'a verilmesinin kanuna aykırı olduğunu belirtmesiydi. Bu yüzden, 13 Şubat 1990'da Ermenistan SSC Yüksek Sovyet'i Rusya Komünist Partisi Merkezi Kurulu'nun Kafkas Bürosunun aldığı kararı, kanuna aykırı ilan etti. Hatırlatalım ki, bu karar 5 Haziran 1921'de imzalanmıştı.¹⁰⁹

Ermenistan'ın, "DKÖB'in Azerbaycan SSC'den ayrılıp Ermenistan SSC'ye birleştirilmesiyle ilgili aldığı kararlarlara rağmen daha sonraki dönemde askeri operasyonlara katılmasını inkar etmesi şaşırtıcıdır.

Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmadan önce sorunun çözümünde arabuluculuk rolünü SSCB'nin merkez organları oynamaktaydı. SSCB'nin en üst yasama organı olan Ali Sovyet birçok kez durumla ilgili dosyaları incelemiş ve karar almıştır. SSCB Ali Sovyet'inin tüm kararlarında, aynı zamanda 3 ve 10 Mart 1990'da aldığı kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını belirtmiştir. Bu kararlarda Ermenistan'ın aldığı kararların ise kanuna aykırı olduğunu vurgulamıştır.

¹⁰⁸ Musayev, a.g.e., s. 21.

¹⁰⁹ İbid, s.22.

Ermenistan'ın, DKÖB'ni Azerbaycan'dan bir sonraki koparma isteği 2 Eylül 1991 yılında Dağlık Karabağ'ın "Cumhuriyet" ilan olunduğu güne denk gelmektedir. Ermenistan Devleti, alınmış bu kararın Eski SSCB'nin "Sovyet Cumhuriyetleri'nin SSCB'den Ayrılması Kuralları"na uygun olduğunu savunuyor. Ermenistan "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kurulmasını uluslararası hukuka tamamen uyduğunu iddia ediyordu, çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığında "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" ona bağlı bir bölge değildi. Azerbaycan SSC Ali Sovyet'i tarafından 30 Ağustos 1991'de alınan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yeniden Kurulması" isimli Bildiri çerçevesinde bakıldığı zaman burada "yeniden kurulma" dediğimiz zaman 1918–1920 yılları arasındaki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasına eş anlamlıdır. Burada sözü geçen yeniden kurmanın SSCB'den ayrılmakla ilgili aldığı kararlarla hiçbir bağılılığı yoktu. Böylece Dağlık Karabağ'ın "Cumhuriyet" ilan olunması tamamen kanuna aykırıdır. Eski SSCB'nin "Sovyet Cumhuriyetlerinin SSCB'den Ayrılma Hakkında Kanun"un 72.maddesince her Sovyet Cumhuriyeti'nin SSCB'den ayrılma hakkı vardır. Kanunda ayrıca Sovyet Cumhuriyetlerine bağlı Özerk Bölgelerin ayrılması kurallarından da söz edilmektedir.¹¹⁰

Sovyet Cumhuriyetlerinin SSCB'den ayrıldıkları zaman, Özerk Bölgeler de ayrılma hukuku elde etmektedir, amma bunu yapmak için Referandum yapılması gerekmektedir. Referandum sonucuna bağlı olarak Özerk Bölgelerin yeni yaranmış devlete bağlı olma, ya başka bir devlete birleşme, ya da bağımsız kalma hukuku vardır. Ama SSCB dağıldıktan sonra bu karar hiçbir hukuki sonuca

¹¹⁰ Dok. OON CCPR/92/Add.2/ Doklad Armenii, Predstavleniiy v Sootvetstviy so Statyoy 40 Mejdunarodnogo Pakta o Grajdanskix i Politiceskix Pravax (Ermenistan Cumhuriyeti'nin Vatandaş ve Siyasi haklarla İlgili Raporu), s. 9.

ulaşamadı, çünkü ne Azerbaycan, ne de Ermenistan SSCB'den ayrılmak için bu kanundan yararlanmamışlardı. Eğer Azerbaycan SSCB'den ayrılmak için bu kanundan yararlansaydı, Dağlık Karabağ'ın referandum yapmak ve sonucuna bağlı olarak üç seçim hakkından birini kullanabilirdi.

3 Nisan 1990'da kabul edilen kanunun 3. fıkrasınca, bu kanuna aykırı her hangi bir karar, hukuki açıdan bağlayıcı değildir.¹¹¹ Bu kanunun kabul edilme sebebi dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir. Aslında Sovyet Cumhuriyetlerinin etnik yapısına baktığımız zaman, SSCB'nin bu kanunu kabul etmekte amacının Sovyet Cumhuriyetleri'ne kolaylık sağlamak değil, onların ayrılmasını engellemek olduğunu anlamak, çok kolaydır. Azerbaycan da dâhil olmak üzere birçok Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bölgeler bulunmaktaydı. Bu kanun sadece özerk bölgelere değil, aynı zamanda hem özerk birleşimlere ve etnik oluşumlara da ait edilmekteydi. Eğer Sovyet Cumhuriyetleri bu kanuna uygun şekilde SSCB'den ayrılmak isteselerdi, bu büyük karşı durmayla sonuçlanabilirdi ki, zaten SSCB'nin de amacı buydu.

R. Müllerson'a göre, SSCB'nin dağılmak tehlikesini kaldırmak için planladığı bu karar amacına ulaşmadı, hatta SSCB'nin dağılmasını hızlandırdı.¹¹²

26 Kasım 1991'de Azerbaycan Yüksek Sovyet'i DKÖB'nin özerk bölge statüsünün kaldırılması için karar aldı. Böylece, Azerbaycan Merkezi Komitesi'nin DKÖB kurulması hakkında 7 Haziran 1991 yılında aldığı karar ve Azerbaycan

¹¹¹ Musayev, a.g.e., s. 26–27.

¹¹² R. Mullerson, Self Determination. Right to Secession or Entitlement to Democracy?, London, 1994, s. 75.

SSC'nin 16 Haziran 1991 yılında "DKÖB Hakkında" kararı geçerliliğini kaybetti¹¹³. Böylece Dağlık Karabağ, Azerbaycan bağımsızlığını kazanmadan önce de, sonra da hep Azerbaycan'a bağımlı olmuştur ve bağımlılığını da sürdürmektedir.

Ermenistan Cumhuriyeti 8 Temmuz 1992'de "Dağlık Karabağ ister uluslararası isterse de devlet belgesi olsun Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlı gösteren herhangi bir belgeyi kabul etmeyeceğini savunan karar aldı. Çünkü tüm uluslararası belgelerde Dağlık Karabağ Azerbaycan'a bağlı bölge olarak gösteriliyordu. Böylece, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın tutumuna karşı *de jure* tanınması gerçek dışıdır.

Aid'e göre, bir devlette yalnızca devletin ve devlette çoğunluk oluşturan milletin politikasına değil, azınlık politikası da dikkat gerektiren önemli konudur. Bazı azınlıklar çoğunlukla kıyaslamada daha fazla milliyetçidirler. Bu azınlıklar, siyasi amaçlarına ulaşmak için çoğunluğu silahlı karşıdurmaya kışkırtmak ve dışarıya kendilerini zavallı azınlık olarak göstermekten çekinmezler. Dışarıdan onları destekleyen devlet aynı millettten olan Ana Devlet de olabilir, herhangi bir başka devlet veya örgüt de olabilir. Bu politika tehlikeli politikadır.¹¹⁴

Bu fikir Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışını ve gelişmelerini açıklayabilir fikirdir. Bu fikri rehber tutarak yola çıkarsak, Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'da Azerilerin çoğunluk, Ermenilerin ise azınlıkta olduğunu, "Ana Devlet" olarak ise Ermenistan'ı düşünürsek, azınlık olan Dağlık Karabağ Ermenilerinin iddialarının desteksiz kalmadığını açıkça görebiliriz.

¹¹³ Musayev, a.g.e., s. 28–29.

¹¹⁴ Doc. UN. E/CN.4/ Sub.2./AC.5/2000/WP.1-C–3.

1977 yılı SSCB Anayasası'nın 7. maddesine Sovyetler Birliği 15 Sovyet Cumhuriyeti'nden oluşmaktaydı. Bu cumhuriyetler özerk cumhuriyetler, özerk bölgeler ve milli bölgeler olarak üçe ayrılmaktaydı. SSCB Anayasasının 72. maddesine Yalnız Sovyet Cumhuriyetleri SSCB'den ayrılabilirdi.¹¹⁵

SSCB dağılmadan önce Dağlık Karabağ sorunu bir uluslararası sorun değil, bir iç sorundu. Anayasa'nın 86. maddesinde Dağlık Karabağ'ın özerk bölge olduğu, 87.maddesinin 3. fıkrasında ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bölge olduğu önemle vurgulanmıştır.¹¹⁶

Tüm bu belgeleri göz önünde bulundurursak, SSCB Anayasası'nda ve SSCB Ali Sovyet'inin aldığı tüm kararlarda DKÖB hep Azerbaycan'a bağlı bir bölge olarak gösterilmiştir. Böylece, Ermenistan'ın ve Dağlık Karabağ'ın bu doğrultuda aldıkları tüm kararların hukuka aykırı olduğunu söyleyebiliriz.

2. Self Determinasyon Hakkı ve Toprak Bütünlüğü Çelişkisi

a. Self Determinasyonun Anlamı

"Self-determinasyon" ya da "kendi kaderini tayin" konusu, uluslararası ilişkileri etkilemeye başladığı günden bu yana çeşitli şekillerde yorumlanmış, daima tartışma konusu olmuştur. Devletler, her zaman bu kavramı siyasi amaçlarına uygun olarak yorumlama eğilimi göstermişlerdir. Self-determinasyon, zaman zaman güç politikasının aracı haline de getirilmiştir. Fakat, aynı zamanda, self-determinasyon

¹¹⁵ Konstitutsiya SSSR. /Glava 9 "Soyuznaya Sovetskaya Soçialistiçiskaya Respublika. Statya 78. Ukaz.izd.(SSCB Anayasası, Bölüm 9, Madde 78.), s. 17

¹¹⁶ www.ces-az.org, (08.03.2206).

konusundaki tüm tartışmalarda ülke bütünlüğü ve uluslararası istikrar kavramları gozonünde tutulmuş ve hakkın uygulanmasında sınırlayıcı bir rol oynamıştır.¹¹⁷

20. yüzyılın en çok sözü edilen kavramlarından birisi olan self-determinasyon hakkının çeşitli anlaşılış biçimleri, devlet, ulus, etnik grup gibi terimlerin günümüz uluslararası sistemindeki çeşitli uygulamalar açısından ne anlama geldiklerinin örneklerini oluşturmaktadırlar. Self-determinasyon, günümüz dünyasının siyasi haritasının belirlenişi ve bundan sonra geçirmesi muhtemel değişikliklere ilişkin olarak sıkça sözkonusu olmaktadır. Kökleri, Aristo'ya kadar götürülebilmekle beraber kavramın ortaya çıkışı, Batı Avrupa'daki toplumsal uyanış ile aynı döneme rastlamaktadır. Temelde "halk egemenliği" ilkesine dayanan bu düşünce, gelişen liberal düşünce akımı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.¹¹⁸ Bu yönüyle tamamen Avrupa kökenlidir, liberal demokrasi düşüncesi ile yakından ilişkilidir. Bu eski temellere rağmen ilke, ancak demokrasinin modern bir şekilde ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sağlam temellere dayanmaya başlamıştır.¹¹⁹

Diğer taraftan kavram, Marksist düşünce içerisinde de önemli bir yere sahip olmuştur.¹²⁰ Self-determinasyon hakkını, ilk olarak Bolşevik doktrin uluslararası hukuk prensibi olarak yorumlamıştır. Stalin, ulusların egemenlik hakkını ve hatta

¹¹⁷ Ali L. Karaosmanoğlu, "Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi, Doğu-Batı", (Savaş ve Barış) Yıl: 6, Sayı: 24, Ağustos, Eylül, Ekim 2003, s. 147.

¹¹⁸ Max M. Kampelman, "Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism," The Washington Quarterly, Vol. 16, No. 3, (Summer 1993), s. 6.

¹¹⁹ Ali Tuncay, A Post-Cold War Experience in Self-Determination and Secessionism (The Yugoslav Case), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 1993, s. 6.

¹²⁰ Faruk Sönmezoglu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul, 1995, s. 466.

onların egemenliği altında yaşadıkları devletten ayrılma haklarını savunmuştur. 1913'te *Marksizm ve Milli Mesele* adlı kitapçığını yayımlayan Stalin, self determinasyon hakkının, bir ulusa, ana devletten tam ayrılma ya da özerklik hakkı verdiğini savunmaktadır.¹²¹ Ancak Stalin, komünist partinin çıkarlarının, ulusların haklarına göre öncelik taşıyacağını belirtmiştir.¹²²

Eski bir anlayışa göre, self-determinasyon hakkı uyarınca, uluslar, şartlar ne olursa olsun, "kendi mukadderatlarını bizzat tayin" konusunda yalnız bırakılmalıdır. Bu konuya dışarıdan kesinlikle karışılmamalıdır. İktidardaki hükümete yardım, başkaldırma ve devrim yapma hakkına, başkaldıranlara yardım ise, devletin bağımsızlığına aykırı düşer. Self-determinasyon hakkının gereği olarak, içe karışmamalı ve tarafları kendi durumlarına bırakmalıdır. Başka bir ifadeyle, self-determinasyon, özü bakımından ve son çözümlemede, devletlerin ulusal yetki alanına giren bir sorundur.¹²³

Çağdaş uluslararası hukuk bu anlayıştan çok uzaklaşmıştır. Bugün artık, self-determinasyonun bir uluslararası hukuk sorunu olduğu kuşkusuzdur. Self-determinasyon, uluslararası örgütlerin, özellikle Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği Örgütü'nün, ana amaçları arasındadır. Bu örgütler, gerektiğinde, iç çatışmalara bu ilkenin uygulanmasını sağlamak amacıyla da karışmaktadırlar.¹²⁴

¹²¹ Ove Bring, Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı, Serbesti, Sayı 15, (Kasım-Aralık 2003), s. 22.

¹²² Ayşe Füsün Arsava, Self-Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu, Seha L. Meray a Armağan, Cilt I, Ankara, 1981, s. 59.

¹²³ Ali L.Karaosmanoğlu, İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler, İstanbul, 1981, s. 65.

¹²⁴ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 65.

Uluslararası belgelerde geçmesine karşın, uluslararası dengeleri ve statükoyu bozabileceği endişesiyle devletlerin çok da sıcak bakmadığı self-determinasyon kavramına çok farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Self-determinasyonun tam bir anlamını vermek hem çok kolay değil, hem de tartışmalı bir konudur. Konu üzerinde çok farklı anlayışları ve güçlükleri göz önünde bulundurarak, self-determinasyonun bazı tanımları verilebilir. Self-determinasyon, bir devletin vatandaşlarının kendi hükümetlerini seçmesidir. Bir başka tanıma göre self-determinasyon, halkın idaresi altında yaşayacakları veya yaşadıkları hükümet şeklini seçme hakkıdır. Bu tanım içerisinde "halk" diye bir kavram vardır ki o da kendi içerisinde belirsizlikler barındırmaktadır. Bir başka tanıma göre ise self-determinasyon, bir etnik, dil ya da din grubunun ayrı bir ulusal egemenlik oluşturabilmek amacıyla, var olan ulusal sınırları yeniden düzenleme hakkı anlamına gelebilir. Yine self-determinasyon, bir federal sistemdeki bir siyasi ünitenin federasyondan ayrılıp bağımsız egemen devlet olması anlamına gelebilir. Self-determinasyon, yalnızca bir egemen devlet içerisinde yaşayan etnik, dilsel veya dini grubun, kendi kendilerine egemen bir devlet oluşturmaksızın daha geniş bir otonomi, dil ya da dini hakları elde etme hakkı olarak anlaşılabilir.¹²⁵

Self-determinasyon hakkının anlamı incelendiği zaman, iki yanı bulunduğu görülmektedir. Birinci yanı devletlerin iç örgütlenmelerine ilişkin olup, belirli ortak özelliklere sahip bir halkın dilediği yönetim biçimini, herhangi bir dış baskı olmadan seçmesi hakkı bulunduğunu belirtmektedir.¹²⁶ İçsel self-determinasyon olarak ifade

¹²⁵ Mustafa Şahin, Avrupa Birliğinin Self-Determinasyon Politikası, Ankara, 2000, s. 24–25.

¹²⁶ Michla Pomerance, Self-Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations, The Hague, 1982, s. 14–23.

edilen bu hakkın en çok siyasal yönetim biçimi ile ilgili olduğu ve özellikle devlet ve hükümet biçimlerinin saptanmasında halklara serbestlik tanınması olarak yorumlandığı görülmektedir. Kuşkusuz içsel self-determinasyon bir ülke içindeki etnik/ulusal azınlık ya da yerli halk gibi ayrı topluluklar için de bir anlam ifade etmekte, genel olarak demokratik yönetim, kültürel haklar ve/veya özerklik gibi kavramlar çerçevesinde uygulama alan bulabilmektedir.¹²⁷ Ancak, bu yönetim biçimini seçme hakkının giderek ekonomik bir içerik de kazandığı ve devletlerin doğal kaynaklar üzerindeki sürekli egemenliğinin self-determinasyon hakkının bir parçası olduğunun BM Genel Kurulu'na kabul edildiği görülmektedir. Bu hak, dışsal self-determinasyon'dan farklı olarak bir kez uygulandıktan sonra sona eren ya da azalan bir hak değildir. Günümüzde self-determinasyon etrafında yürütülen tartışmalara neden olan konuyu da bu durum oluşturmaktadır.

Dışsal self-determinasyon olarak ifade edilen self-determinasyon hakkının ikinci yanı, bir halkın bağımsız bir devlet kurmak dahil dilediği yönetim biçimini seçme hakkını belirtmektedir. Burada kastedilen belli bir toprak parçasında yaşayan ortak özelliklere sahip bir topluluğun yabancı bir güce bağımlı olmadan geleceğini, uluslararası statüsünü belirleyerek, kendi devletine ve egemenlik haklarına sahip olması yani bağımsızlığıdır. Bu anlam, özellikle önceden var olan veya var olduğuna inanılan bir egemenlik hakkından doğmakta ve işgal veya sömürge altındaki halkların uluslararası statülerine karar vermelerine, dolayısıyla da bağımsızlığa kavuşmalarına işaret etmektedir.¹²⁸ Ancak, uygulanan uluslararası hukuk halkların

¹²⁷ Patrick Thornberry, International Law and the Rights of the Minorities, Clarendon Press, Oxford, 1992, s. 218.

¹²⁸ Pomerance, a.g.e. , s. 37–42.

bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda, dünyanın siyasi ve toplumsal gerçeklerini de göz önünde tutarak, self-determinasyon hakkının bu açıdan kullanımını birtakım koşullara bağlamaktadır.

Bu çerçevede, uygulanan uluslararası hukukta çok farklı biçimlerde anlaşılan halk ve ulus kavramlarının değişik anlamları üzerinde fazla durulmadan, bağımsız bir devlet kurulabilmenin ana koşulunun sömürge altında bir halkın varlığı kabul edilmektedir.¹²⁹ Burada icra edilen hak, bir defalık bir haktır. Yani bir sömürge halkı bir kez self-determinasyon hakkını icra ettikten sonra bu hak sona ermektedir. Böylece, bağımsız devletlerin kurulması konusunda uygulamada karşılaşılan yollardan yalnız sömürgeleikten kurtulma durumunda Self-determinasyon hakkına dayanılmasının kabul edildiği ve bir devletin tam bir parçasını oluşturan ülke üzerindeki toplulukların ayrılması yoluyla bir devlet kurulmasında bu hakkın işlemediği görülmektedir. Bu konuda uygulanan uluslararası hukuku değerlendiren çeşitli yazarlar görüş birliği içinde bulunmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı da anılan ilkenin uluslararası hukukta geçerliliğini yalnızca sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda açıkça doğrulamış görülmektedir.¹³⁰

Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin, 1992 yılında da Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte Self-determinasyon ilkesinin sömürgeler dışında da uygulanması gündeme gelmiştir. Anılan bu iki devletten ayrılarak bağımsızlığını kazanan yeni devletler bu ilkeye dayandıklarını bildirmişlerdir. Bu yeni devletlerin

¹²⁹ Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, 6.Baskı, Ankara, 1999, s. 10.

¹³⁰ Michael Freeman, "Democracy and Dynamite: the Peoples' Right to Self-etermination, political Studies, 1996, XLIV, 746-761, s. 756.

önemli bir özelliği daha önce federal bir devletin federe kanatlarını oluşturup, önceki devletlerin anayasalarında self-determinasyon hakkına sahip olduklarının öngörülmüş olmasıdır. Dolayısıyla, bu örneklerle bakarak günümüzde uygulanan uluslararası hukukun self-determinasyon hakkını bütün toplumlar bakımından kabul ettiğini söylemek mümkün değildir.¹³¹

b. BM Öncesi Dönemde Self Determinasyon

Geçtiğimiz yüzyılda dünya gündemindeki önemli konulardan biri olan self-determinasyon, insan gruplarının kendilerinin farkına varmalarına ve farklılıklarını iddia ve ispat etmelerine dayanmaktadır. Kavramın ilk kullanımı 1581 yılında Hollanda'nın İspanyol krallarının kendilerine karşı zulüm yaptıkları gerekçesiyle İspanya'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle olmuşsa da 18. yüzyılın ikinci yarısına yani 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesine kadar bir gelişme gösterememiştir.¹³²

1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile Amerikan halkı dış bir yönetim, yani İngiltere tarafından idare edilmeye razı olmayacağını bildirmişlerdir. Bunun sonucu olarak ulusal self-determinasyon talebiyle ortaya çıkan ilk sömürge halkı olmuşlardır.¹³³

Fransız Devrimi ise bu doktrini Fransız orduları tarafından ele geçirilen bazı yerlerin Fransa'ya katılmasını meşrulaştırmak üzere kullanmıştır. Bu nedenle

¹³¹ Pazarcı, a.g.e. , s. 10–11.

¹³² Daniel P. Moynihan, Pandaemonium: Ethnicity in International Politics, Oxford, 1993, s. 69.

¹³³ Şahin, a.g.e. , s. 9.

devrimden hemen sonra ele geçirilen Avignon, Savoy ve Nice şehirlerinde, herhangi bir toprak kazanımının veya egemenlikte herhangi bir değişimin ilgili halkın rızası olmaksızın gerçekleşmemesi gerektiğini dünyaya göstermek üzere referandumlar yapılmıştır.¹³⁴ Bu anlamda self determinasyon ülkenin devriyle ilgili bir ölçüt olarak ilk defa Fransa'da ortaya konmuştur.¹³⁵ Bu ölçüt halkoylamasıydı.

Self-determinasyon fikrinin gelişmesine 20. yüzyılda bir taraftan Sovyetler Birliği'nin kurucusu olan Vladimir I. Lenin, diğer taraftan Birleşik Devletlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında başkanı olan Woodrow Wilson katkıda bulunmuştur. Lenin eserlerinde "ulusların Self-determinasyon hakkı" kavramını ortaya koymuş, bir ülkenin veya yerin ilhakının "bir ulusun Self-determinasyon hakkının Mali" olacağını belirtmiştir. Bunun yanında Lenin, self determinasyonun ayrılmayı da kapsamakta olduğunu belirtmiştir.¹³⁶ Hatta ilkenin uygulanma yöntemlerinden birincisi bu yoldu.¹³⁷ Wilson ise arasında "self-determinasyon" kelimesi tam olarak geçmese de altı tanesi Self-determinasyon ile ilgili 14 ilke ilan etmiştir. Konuşmalarında savaştan yenik çıkan milletlerin, küçük milletlerin ve sömürge altındaki halkların da kaderini tayin hakkı olduğunu ifade ederek, bundan böyle uluslararası sistemin güç dengesine değil, etnik kaderini tayin ilkesine dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁸ Her ne

¹³⁴ Heater A. Wilson, International Law and the Use of Force by National Liberation Movements, Clarendon Press, Oxford, 1988, s. 55–56.

¹³⁵ Antonio Cassese, Self-Determination of Peoples, Cambridge University Press, New York, 1995, s. 11.

¹³⁶ Kampelman, a.g.m. , s. 6.

¹³⁷ Cassese, a.g.e. , s. 17.

¹³⁸ Michla Pomerance, "The United States and Self-Determination: Perspectives on the Wilsonian Conception", AJIL, Vol. 70, 1976, s. 1–27.

kadar Wilson Self-determinasyon'un büyük bir destekçisi olsa da, Wilson'un başkanlığındaki komisyonun oluşturduğu Milletler Cemiyeti Misakı içerisinde açıkça self-determinasyona yer verilmemiştir.¹³⁹

Milletler Cemiyeti zamanında, self-determinasyonun uygulama alanı sadece Avrupa ile sınırlı kalmış ve Orta ve Doğu Avrupa'da sadece Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya bu ilkeyi kullanarak bağımsızlığına kavuşmuştur. Konuyla ilgili olarak Aaland Adaları Davasında alınan karar, Birleşmiş Milletler Adlaşması'nın kabulüne kadar hakim olan görüşü yansıtmaktadır. Bu davada raportörler "Halkların Self-determinasyon ilkesi her ne kadar modern siyasi düşüncede, özellikle büyük savaştan beri önemli yer işgal etse de, bu ilkenin Milletler Cemiyeti Misakında herhangi bir şekilde bahsedilmediği konusuna dikkat edilmelidir. Bu prensibin birkaç uluslararası adlaşmada kabul edilmesi, onun devletler hukukunun bir parçası haline geldiğini göstermek için yeterli değildir." kararını vermişlerdir.¹⁴⁰

c. BM Döneminde Self Determinasyon

i. BM Andlaşması'nda Self Determinasyon

Self-determinasyonun uluslararası alanda yer alabilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Önce daha savaş sürerken, 14 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt tarafından yayınlanan Atlantik

¹³⁹ Wilson, a.g.e. , s. 56.

¹⁴⁰ İbid., s. 57.

Beyannamesi'nin 2 ve 3. maddelerinde bu ilkedan bahsedilmiştir.¹⁴¹ Siyasal bir ilke ya da bir bölgeye münhasır, kısmi bir düzenleme olarak değil de, tüm halklar için öngörülen bir uluslararası hukuk ilkesi olarak "self-determinasyon"dan ilk kez 1945 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda söz edilmiştir. Antlaşma, self-determinasyondan iki maddede açıkça bahsetmektedir. Bunlar, BM'nin amaçları ve ilkelerini düzenleyen ilk bölümde 1. maddenin 2. fıkrası ile IX. Bölümün 55. maddesidir. Madde1(2) BM'nin ikinci amacını şöyle belirtmektedir:

"Uluslararasıda eşit haklara ve halkların self-determinasyonu ilkelerine saygıya dayanan dostane ilişkileri geliştirmek ve evrensel barışı güçlendirmek için gerekli tedbirleri almak."

55. madde ise: *"...hayat standartlarını yükseltmeyi, tam istihdamı, kültürel işbirliğini ve istikrar ve mutluluk şartlarını oluşturmak amacıyla uluslararasıda dostane ve barışa dayanan ilişkilerin gelişebilmesi için eşit haklar prensibine ve halkların self-determinasyon'una dayanarak gerçekleştirebilecek insan haklarına riayet edilmesi..."* şeklindedir.

BM Antlaşması'nda yer alan bu iki madde de görüleceği gibi, self-determinasyon'dan bir hak olarak değil, bir ilke olarak bahsedilmektedir. BM Antlaşması'nda "hak" yerine "ilke" deyiminin tercih edilmiş olması, kuşkusuz halkların kendi kaderlerini tayin ilkesinin hukuksal gücünü hafifletmektedir.¹⁴² Uluslararasıda dostça ilişkileri geliştirici bir öge olarak yer alması nedeniyle de ilke,

¹⁴¹ Ibid., s. 58.

¹⁴² Berdal Aral, "Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı", İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21–22, 1999–2000, s. 110.

uygulanabilir ve etkin değildi.¹⁴³ Ayrıca self-determinasyonun ne anlama geldiği, kimlerin bu madde içerisinde sayılacağı ve kapsadığı alan bildirilmediği gibi, bu maddelerde self-determinasyonun isnat ettirileceği ve böylelikle diğer devletler tarafından saygı ile karşılanacak açık bir "halk" tanımlamasının da bulunabilmesi imkansızdır. Self determinasyona başvurma halinde bunun yasal sonuçlarının ne olacağı da açıkça belli değildi.¹⁴⁴

BM Andlaşması'nın 1(2) ve 55. maddeleri her ne kadar açıkça self-determinasyondan söz etse de, Bölüm XI ve Bölüm XII vesayet rejimleriyle ilgilidir. Yani bunlar da self-determinasyon ile ilgilidir. Antlaşma'nın muhtar olmayan ülkelerle ilgili XI. Bölümünde ve vesayet altındaki ülkelerle ilgili XII. Bölümünde, bu ülkeler halklarının kendilerini idare etme yeteneğini kazanmaları, bir amaç olarak kabul edilmiştir.

BM Antlaşması'nın "Muhtar Olmayan Ülkeler"e ilişkin XI. Bölümü, sömürgelerin sorunlarını sınırlı bir ölçüde de olsa, BM'nin yetki alanı içine sokmaktadır. Bu Bölümdeki 73. maddeye göre, sömürge ülkeler üzerinde sorumluluk alan BM üyeleri, bu *"ülkeler ahalisinin menfaatlerinin başta gelmesi prensibini tanırlar.. bu ahalinin... refahını imkanının son haddine kadar kolaylaştırma mükellefiyetini kutsal bir ödev bilirler ve bu amaçla.. Her ülkenin ve ahalisinin ve bunun gelişmesindeki muhtelif derecelerin özel şartlarına uyar ölçüde, bu ahalinin kendini idare edebilmek kabiliyetini geliştirmeyi; siyasi emellerini göz önünde*

¹⁴³ Pomerance, a.g.e. , s.9.

¹⁴⁴ Peter Malanczuk, Modern Introduction to International Law, 7th Revised Ed., The Hague, 1996, s. 326.

tutmayı ve hür siyasi müesseselerinin tedrici gelişmesine yardım etmek" sorumluluğunu yüklenirler. Bu maddedeki "ahalinin kendini idare edebilmek" yeteneğinin geliştirilmesi, *"her ülkenin ve ahalisinin ve bunun gelişmesindeki muhtelif derecelerin özel şartlarına uyar ölçüde"* olmak koşuluna bağlı kılınmaktadır. Bu belirsiz hükümden de anlaşılacağı üzere, sömürgeci devletlerin, yönetimleri altındaki halklara "kendi kendini idare" olanağını tanımak konusunda somut yükümlülükleri olduğunu ileri sürmek güçtür.¹⁴⁵

"Milletlerarası Vesayet Rejimi" başlığı taşıyan XII. Bölümdeki 76. maddeye göre ise, vesayet rejiminin amacı, vesayet altındaki *"ülkeler halkının kendi kendilerini idare kabiliyetine ve bağımsızlığa doğru tedrici gelişmelerini de kolaylaştırmaktır.* BM Andlaşması'nın 73. ve 76. maddeleri karşılaştırılınca, Antlaşmanın "kendi kendini idare" ile "bağımsızlık" arasında bir ayrım yaptığı görülmektedir. Vesayet rejimi ile ilgili olan 76 (b) maddesinde bu iki deyim yan yana kullanılmakta; buna karşın, "muhtar olmayan ülkeler" ile ilgili olan 73. madde "bağımsızlık" sözcüğünü kullanmamakta, sadece "kendi kendini idareden" söz edilmektedir.¹⁴⁶ San Fransisco'da oluşan ve BM Andlaşması'na yansıyan anlayışa göre, teorik olarak "halkların özyönetimi" anlamına gelen self-determinasyon ilkesi sadece vesayet rejimi altındaki ülkeler ve halklar için öngörülmüştür. Nitekim Fas, Tunus ve Cezayir'in bağımsızlıkları BM tarafından bu ilkeye dayandırılmıştır.

¹⁴⁵ Karaosmanoğlu, a.g.e. , s. 66.

¹⁴⁶ Bu sorun San Fransisco Konferansı sırasında tartışma konusu olmuş ve her ne kadar "muhtar olmayan ülkeler" ile ilgili XI. Bölümde de "bağımsızlık" sözcüğüne yer verilmesi önerilmiş ise de, bu öneri sömürgeci devletler tarafından kabul görmemiştir.

BM Antlaşması geleneksel anlayıştan büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Ancak bu yeni yaklaşımın dayandığı kuralların gerektiği kadar açıklıkla kaleme alınmadığı da açıktır. San Fransisco Konferansı, sömürgeci devletlerin etkili olmaları nedeniyle bu konuda açık seçik kurallar koyamamış, birtakım uzlaştırıcı formüllerle yetinmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁷

Her ne kadar BM Andlaşması, sömürgeciliğe son verilmesini açık bir yüküm olarak belirtmemiş, Self-determinasyon hakkını tanımlamamış ve açıklamadan bırakmış ise de, bu daha sonraki gelişmelerin onu içerik bakımından zenginleştirmesine de yol açmıştır.¹⁴⁸ Bununla beraber, yakın zamanlara kadar, bu hükümlerin, kendiliklerinden uygulanma niteliğini haiz olmadığı; üye devletlere, çevresi belirli olan bir yüküm yüklediği görüşü hakim olmuştur. "Hangi halkların neyi kararlaştırma hakkı" sorusu açılmış ve aynı biçimde cevaplandırılamamıştır.¹⁴⁹ Yalnız bu konuda kolaylıkla söylenebilecek olan self-determinasyon ilkesinin ilk başlangıçta sömürge halklar için geçerli olmasının arzu edildiğidir.

ii. BM Çerçevesindeki Gelişmeler

BM Adlaşması'nın bu yeni fakat sınırlı yaklaşımı temel alınarak, Örgüt organlarında self-determinasyon ve sömürgeciliğin sona erdirilmesi konular sürekli tartışılmış ve Antlaşma hükümlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Örgüt, hem Antlaşma hükümlerini yorumlayan genel nitelikte kararlar almış, hem de bireysel

¹⁴⁷ Karaosmanoğlu, a.g.e. , s. 66.

¹⁴⁸ Şahin, a.g.e. , s. 16.

¹⁴⁹ Sevin Toluner, Milletlerarası Hukuk Dersleri, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, İstanbul, 1989, s. 28.

olaylar karşısında sömürgeciliğin sona erdirilmesini açıkça amaçlayan bir tutum ve davranış benimsemiştir. BM'nin uygulaması self-determinasyonun hak ve yüküm öngören bir kural olarak tanınması doğrultusunda olmuştur.¹⁵⁰

BM'nin 1950'li yılların sonundan itibaren dekolonizasyon hareketlerinden sonra Genel Kurul tarafından alınan yeknesak kararlarla bu ilke bir hak haline dönüştürülmüştür.

Bağımsız devlet kurma hakkını da içeren self-determinasyon hakkının "sömürge halkları"na tanınması 14 Aralık 1960 tarihli BM Genel Kurulu 1514(XV) sayılı kararı ile gerçekleşmiştir.¹⁵¹ "Sömürge Ülkeler ve Halkların Bağımsızlıklarının Güvence Altına Alınmasına İlişkin Bildirgesi"nde, "bütün halkların self-determinasyon hakları vardır. Bu hak sayesinde siyasi statülerini serbestçe belirler ve özgürce kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimlerini sağlamaya çalışırlar" ifadesi ile self-determinasyon "tüm halklar" için tanınmış olmakla birlikte, 1. madde, "halkların yabancı baskı, egemenlik ve sömürüye tabi olmalarının" temel insan haklarına, BM Andlaşması'na ve uluslararası barış ve işbirliğine aykırılığını" vurgulayarak self-determinasyon hakkı öznesini sömürge halklarıyla sınırlamaktadır. Bildirge'nin 6. maddesinde ise, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü kısmen ya da tamamen bozmaya yönelik her türlü girişimin BM Andlaşması'na aykırı olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede, 2. maddeye göre "halkların siyasi statülerini serbestçe belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe sürdürebilme" hakkı olarak tanımlanan self-determinasyon hakkının kullanıcısı sömürge ülke

¹⁵⁰ Karaosmanoğlu, a.g.e. , s. 67–68.

¹⁵¹ Pomerance, a.g.e. , s. 123–124.

halkının tümüdür ve sömürge ülke sınırları, kurulan bağımsız devletin de sınırları olacaktır.

Genel Kurul, 27 Kasım 1961 tarih ve 1654(XVI) sayılı kararında, 1960 Bildirisi'ndeki ilke ve amaçlara bağlılığını tekrarlamış ve Bildiri'nin daha fazla gecikmeden uygulanması gereğini belirterek bu konuda tavsiyelerde bulunmak üzere on yedi üyeli bir özel komite kurulmasını öngörmüştür.¹⁵²

Self-determinasyon hakkının, sömürge halkları kapsamı dışında evrensel bir nitelik kazanması, BM'ce hazırlanarak 1966'da imzaya açılan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'yle gerçekleşmiştir.³⁹ Bu iki Sözleşmenin de 1. maddeleri aynıdır ve şöyledir;

"1- Bütün halklar Self-determinasyon hakkına sahiptir. Bu haktan dolayı siyasi sistemlerini özgürce belirlerler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe

2-Bütün halklar, kendi amaçları için, uluslararası hukuk ve karşılıklı fayda ilkesine dayalı uluslararası ekonomik işbirliğinden doğan yükümleri saklı kalmak üzere, kendi

doğal zenginlik ve kaynaklarını serbestçe kullanabilirler. Bu halk, hiçbir durumda, kendi seçim imkanlarından mahrum edilemez.

3-Muhtar Olmayan Ülkelerin ve Vesayet Altındaki Ülkelerin idaresinden sorumlu olanlar da dahil olmak üzere, bu Sözleşmeye taraf olan devletler, BM Andlaşması

¹⁵² Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 69.

hükümlerine uygun olarak Self-determinasyon hakkının gerçekleştirilmesini teşvik edecekler

ve bu hakka saygı göstereceklerdir."

Maddede, BM Andlaşması'nın ilgili hükümlerinden farklı olarak, "Self-determinasyon ilkesinden" değil, "hakkından" bahsedilmektedir. Bu Sözleşmeler düzeni altında, self-determinasyon ilkesinin, hukuki bir yüküm yüklediği, yalnız yol gösterici bir ilke olduğu artık ileri sürülemeyecektir. Fakat, diğer taraftan bu hüküm hem bu hakka sahip olan halklar, hem bu hakkın kapsamı ve hem de bu hakkın gerçekleştirilmesi yolunda diğer devletlere yüklenmiş olan yükümler konusunda bir açıklama getirmemektedir. Bu hususlarda, BM Andlaşması'na atıf yapmakla yetinilmiştir.¹⁵³ Sözleşmelerin bir başka özelliği, self-determinasyon hakkının ekonomik boyutunu tanımlamalarıdır. Halkların kendi doğal zenginliklerini ve kaynaklarını serbestçe kullanması ve kendi geçim kaynaklarından mahrum edilmemesi olarak ifade edilen ekonomik self-determinasyon hakkı, ikinci fıkrada düzenlenmiştir.¹⁵⁴

Bu Sözleşmelerde bahsedilen self determinasyon hakkı içsel midir, yoksa dışsal mıdır? Self determinasyon kavramı zannımızca içsel anlamdadır. İkiz Sözleşmelerde amaçlanan, halkların haklarını etkinleştirerek onların ülkesi içinde özgür bireyler ve toplumlar olmalarını sağlamaktır. Yoksa her topluluğun bağımsız devletler kurarak özgür olmaları değildir. Zaten böyle bir durum, BM'nin self

¹⁵³ Toluner, a.g.e., 29.

¹⁵⁴ Naz Çavuşoğlu, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İkinci Baskı, İstanbul, 2001, s. 72-73.

determinasyon geleneğine de aykırıdır. Zira BM ölkesel bütönlüğe ve uluslararası istikrara büyük önem verir. Üstelik Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin birçok maddesi demokratik toplum kavramını anlatmaktadır.¹⁵⁵

BM Genel Kurulu'nun 24 Ekim 1970'de 2625(XXV) sayılı kararı ile kabul ettiğı "Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğı ile İlgili Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi", bu hakkın içeriğinin anlaşılması konusunda önemli katkılar sağlamıştır.¹⁵⁶ Bildirge ile halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesi halklar bakımından bir hak, bu prensibe uyulması diğere devletler bakımından bir yükümdür. Bununla birlikte, yerleşik yaklaşım çerçevesinde ölkö bütönlüğünün korunması şartını vurgulayan Bildirge, self-determinasyon hakkının, ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmaksızın ölkenin tüm halkını temsil eden bir yönetime sahip egemen ve bağımsız devletlerin ölkö bütönlüğünü ya da siyasi birliğini kısmen ya da tamamen bozacak şekilde yorumlanamayacağı kuralını getirmiştir. Böylece bu Bildirge self-determinasyonu bir yandan desteklerken, diğere yandan da ölkö bütönlüğünün korunmasını savunmaktadır.¹⁵⁷ Self-determinasyon konusu üzerindeki bu sınırlama istikrarlı bir sosyal ve hukuk sistemi oluşturmak için genişletilmiş bir arzudur. Ancak ölkesel bütönlük sınırlaması her olayda ileri sürölememektedir. Yani temsili olmayan ve ırk, inanç ya da renk ayrımı yapan bir devletin varlığı olmadıkça, ölkö bütönlüğü prensibi self-determinasyon prensibinden önce gelecektir.

2625 (XXV) sayılı Karar'ın bir diğere önemli yönü de self-determinasyon hakkının gerçekleştirilmesi ile ilgili çeşitli uygulama seçenekleri sunmasıdır. Buna

¹⁵⁵ Jean Salmon, Internal Aspects of the Right to Self-Determination: Towards A Democratic Legitimacy Principle, Ed. Christian Tomuschat, Martinus Nijhoff Publishers, London, 1993, s. 267.

¹⁵⁶ Wilson, a.g.e. , s. 126–128.

¹⁵⁷ Şahin, a.g.e. , s. 22–23.

göre self-determinasyon hakkı, "egemen ve bağımsız bir devlet kurmakla, bir bağımsız devletle özgürce bir birlik veya entegrasyona girmekle veya 'halk'ın özgür iradesi ile belirlenmiş diğer bir siyasi statü oluşturma" yolları ile kullanılabilir.¹⁵⁸

Bildiri'nin, "Eşit Haklar İlkesi ve Halkların Self-determinasyon"u başlığını taşıyan bölümde şu önemli noktalar yer almaktadır:¹⁵⁹

— Tüm halkların, dışarıdan herhangi bir karışmaya maruz kalmaksızın, kendi siyasal statüsünü saptamaya ve kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmesini sürdürmeye hakkı vardır... Her devletin bu hakka saygı göstermek görevidir.

— Sömürgeciliğe süratle son vermek amacıyla, tüm devletler, self-determinasyon'un gerçekleşmesi için çalışacaklar ve Birleşmiş Milletlerde yardımcı olacaklardır.

— Sömürgeciliğe karşı mücadele yasaldir. Self-determinasyon hakkını kullanmak için giriştikleri mücadelede halklar dışarıdan yardım alabilirler.

Self-determinasyon sınırlamaları olmayan mutlak bir hak değildir. 2625 sayılı Devletler Arasında Dostça İlişkiler Bildirisi uluslararası hukukun eşit haklar ve halkların self-determinasyon ilkesi dışında altı ilkeyi daha belirtmektedir. Bu ilkeler arasında uluslararası ilişkilerde güç kullanma yasağı, diğer devletlerin içişlerine karışmama, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, devletlerin egemen eşitliği,

¹⁵⁸ Şahin, a.g.e., s. 24.

¹⁵⁹ Karaosmanoğlu, a.g.m., s. 150–151.

devletlerin yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmesi ve diğer devletlerle işbirliği yapma ilkeleri yer almaktadır. Anılan Bildiri'nin 2. maddesi yukarıdaki ilkelerin uygulanma ve yorumlanmasının birbirleri ile ilişkili olduğunu ve her ilkenin diğer ilkelerin bağlamında yorumlanması gerektiğini belirtmektedir. Bir başka ifadeyle self-determinasyon hakkı yorumlanırken diğer ilkeleri de dikkate alma gereksinimi vardır. Zira bu ilkeler BM'nin uluslararası barış ve güvenliği koruma amacını ortaya koymakta olup self-determinasyon hakkı üzerinde genel bir sınırlama oluşturmaktadır.

d. BM Dışındaki Diğer Çalışmalar

Afrika Birliği Örgütü Andlaşması'nın ve Örgütü'nün uygulamasının, self-determinasyonun hak ve yüküm doğuran bir hukuk kuralı olarak belirginleşmesine önemli katkısı olmuştur. Örgüt'ün çerçevesi içinde self-determinasyon, Örgüt'ün en önde gelen amacı olarak belirlemiştir. Örgüt üyelerinin anlayışına göre, halkların kendi kaderlerini kendilerinin saptayabilmeleri, her yerde ve her zaman geçerli, istisna tanımayan bir haktır ve kuvvet kullanmanın yasaklanması, barışçıl yollarla çözüm ve içişlerine karışmama ilkelerine oranla önceliğe sahiptir.¹⁶⁰

Halkların self-determinasyon hakkı AGİK sürecinde ise, bu sürecin ilk belgesi olan 1975 Helsinki Nihai Senedi'nden itibaren yer alır. Helsinki Nihai Senedi, katılımcı devletler arasındaki ilişkilere ilişkin "İlkeler Bildirgesi" başlığı altında, VIII. İlke 2. paragrafında; "Halkların hak eşitliği ve self-determinasyon ilkesinden dolayı, tüm halkların her zaman tam bir özgürlük içinde, dıştan bir siyasi müdahale olmaksızın, ne zaman ve nasıl isterlerse, iç ve dış siyasi statülerini

¹⁶⁰ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 71-72.

belirleme ve siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini diledikleri gibi sürdürme hakkı"nı tanımaktadır. İlkenin 1. paragrafında ise; katılımcı devletlerin, halkların hak eşitliği ve self-determinasyon hakkına, "BM Andlaşması'nın amaç ve ilkeleriyle, devletlerin toprak bütünlüğüne ilişkin olanlar dahil, ilgili uluslararası hukuk kurallarına uygun" davranarak, saygı gösterecekleri ifade edilmiştir.¹⁶¹

Toprak bütünlüğünün korunması kaydıyla, halkların Self-determinasyon hakkına 1989 Viyana Belgesi, 1990 "Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı", 1991 Moskova Belgesi de yer vermektedir.¹⁶²

AGİK belgelerindeki ve uygulamasındaki self-determinasyon hakkını anlamak için onu oluşturan soğuk savaş yıllarını ve on temel ilkeyi oluşturan diğer ilkeleri de (özellikle devletlerin toprak bütünlüğü, devletlerin içişlerine karışmama, sınırların değişmezliği ve egemen devletlerin eşitliği gibi) anlamamız gerekmektedir.

e. Uluslararası Hukukta Millet(Ethnos) ve Azınlık Kavramı

BM Şartı ve çeşitli dönemlerden aldığı kararlardan yola çıkarsak, self-determinasyon hakkına hangi toplulukların sahip olduğunu belirleyebiliriz. Öncelikle, bu haktan yararlanacak topluluğun “halk” olması gerekir ayrıca “ulus” olma şartı aranmamıştır. Hukuki olarak üzerinde uzlaşmış bir tanım olmasa da “halk” kavramı şu şekilde tanımlanabilir; aralarında kültürel ve tarihi bir bağ olan insan topluluğudur.¹⁶³

¹⁶¹ Çavuşoğlu, a.g.e., s. 74.

¹⁶² İbid, s. 75.

¹⁶³ Pomerance, a.g.e., s. 14–23.

Önce uluslararası hukuk açısından millet ve azınlık kavramlarını incelemekte yarar vardır. "Ethnik" kavramı Yunanca "ethnos" (millet) kelimesinden türemiş olup, belli bir "kavme" aidiyeti/mensubiyeti ifade etmektedir.¹⁶⁴ "Etnisite" olarak da karşımıza çıkan ve yukarıdaki kavramla örtüşen; bir toplum varlığı olarak "toplumsal ve kültürel kimlik biçimlerinin tanımlanmasında da kullanılan etnik kavramı, 1950'de Birleşmiş Milletler alt-komisyonunda "ırk" kelimesinin yerine kullanılmak üzere benimsenmiş ve konu böylece karara bağlanmıştır.¹⁶⁵

Bugün bize çok doğalmış gibi gelen “azınlık” kavramı nispeten yenidir ve ancak 16. yüzyılda Reform hareketinden bu yana kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Önceleri sadece oylamalarda sayı olarak aşağıda kalan, kaybeden grubu ifade etmek için kullanılan¹⁶⁷ azınlık kavramı Latince “minor” küçük, az kelimesinden teşkil edilmiştir. Almancanın kullanıldığı alanda azınlık kavramı ilk kez 1809'da Fransızcadan *la minorite* olarak tercüme edilerek kullanılmaya başlanılmıştır. Azınlıkların himayesine ilişkin anlaşmalarda bu dönemde azınlık kavramı kullanılmamış; 1773 tarihli Vaşova anlaşmasının 8. maddesinde Katolikler için olduğu gibi himaye edilen kişiler veya gruplar açıkça belirtilmiştir). Bir azınlığın oluşması demokrasi prensibinin sonucudur.¹⁶⁸

Azınlık kavramı tanımı ilk olarak Uluslararası Daimi Adalet divanı tarafından ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra belirli devletlerde kalan, çoğunluktan

¹⁶⁴ Fusun, Arsava, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara, 1993, s. 54.

¹⁶⁵ Emre Özkan, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Baltık Ülkelerindeki Rus Azınlıklar”, http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?sbj=icerikdetay&id=2&dba=009&dil=tr , (29.05.2006).

¹⁶⁶ Baskın Oran, Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç mevzuat, İctihat, Uygulama, İstanbul, TESEV Yayınları, 2004, s. 17.

¹⁶⁷ Hans Wilhelm Haefs, Minderheitenfrage/ Völkerrecht/ Europa: Grundsätzliche Minderheitenfragen und Minderheitenfragen in Europa, Dokumentarische Berichte und Chronik für Unterricht und Studium, 1997, s. 85.

¹⁶⁸ Arsava, a.g.e. , s. 41.

ayrı ırk, dil ve dine sahip olan toplumsal grupların korunmasını düzenleyen andlaşmaların yorumu çerçevesinde yapılmıştır. Buna göre "azınlık, bir devlette yerleşmiş bulunan (incorporés.) ve nüfusu ayrı ırk, dil ya da dinden oluşan toplumsal gruplar" olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁹

Ayrıca, doktrinde kabul görmekle beraber siyasal endişelerle genel geçer bir uygulama ve benimseme görmeyen; fakat bu çalışmadaki açılımlar bakımından önemli olan bir tanıma göre azınlık " sayısal olarak bir devletin nüfusunun geri kalanına göre az olan, egemen olmayan konumunda bulunan, o devletin vatandaşları olan, üyeleri etnik dinsel ve/veya dilsel açıdan nüfusun geri kalanından farklı özellikler taşıyan ve kültürlerini, geleneklerini dinlerini ve/veya dillerini korumak amacıyla üstü örtülü bir dayanışma duygusu gösteren gruptur"¹⁷⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

Uluslararası alanda en çok kabul gören tanım BM İnsan Hakları Komitesi'nin Ayrımcılığın önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyon raportörü F. Capatorti'nin önerdiği¹⁷¹: "Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusunu taşıyan grup."

Capatorti'nin yaptığı tanım hukuksal açıdan azınlık haklarını tanımlar niteliktedir.

¹⁶⁹ Pazarcı, a.g.e., s. 163.

¹⁷⁰ İbid., s. 63.

¹⁷¹ Baskın Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s. 67.

- a) Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak. Bu farklar günümüzde “etnik, dinsel, dilsel” olarak ifade edilmekte.
- b) Ülke genelinde sayıca azınlık olmak. Bu azınlığın ülkenin belli bir bölgesinde çoğunluk olması bir şey fark ettirmez.
- c) Başat (Dominant) olmamak. Çünkü öyle başat azınlıklar vardır ki, çoğunluğu ezer. Ör. *Apartheid* döneminde Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki Beyazlar.
- d) Yurttaş olmak. Çünkü yurttaş değilse, çok farklı bir kategori olan “yabancı”dır. Yurttaş olmayanları örneğin “yeni azınlıklar” diye anılan göçmenleri ve mültecileri azınlık sayma yolunda yeni bir eğilim varsa, bunları “azınlık saymadıkları halde, korumasız kalmamaları için azınlık hakların yararlandırılmaları istenen dezavantajlı gruplar”dan saymak daha doğrudur.
- e) Yukarıdaki dört unsur, azınlık olmanın nesnel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olmaz, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz. Bu, azınlık kavramının öznel koşuludur ve çok önemlidir. Örneğin, çoğunluğa gönüllü olarak asimile olmak (çoğunluk içinde erimek) isteyen kişi veya grup, azınlık sayılmaz.¹⁷²

Bir başka yerde etnik azınlık kavramından şöyle bahsedilmektedir: "kendi kimliğine sahip olan, mensupları aynı kökten gelen, çeşitli ortak/kolektif kültürel özellikler gösteren (aynı dili konuşan), ortak bir soy miti bulunan ve mensupları

¹⁷² Oran, a.g.e., s. 26.

arasında önemli kesimlerin dayanışma/sosyal ilişkiler organizasyonu içinde bulunduğu" ve başat kitleden farklılıklar gösteren topluluklar için kullanılmaktadır.¹⁷³ Etnik Grup olarak da nitelenen bu unsurlara "din ve/veya dil azınlıkları da dahil edilmekte olup, bunlar genellikle ortak bir tarihe de sahip "kader toplulukları"dır.¹⁷⁴

Milli azınlık kavramı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "azınlık himayesi" çerçevesinde yapılan düzenlemelerle Devletler Hukuku terminolojisine girmiştir. Bilindiği gibi, XIX. Yüzyılda "milletler" prensibinin geçerlilik kazanmadığı yerlerde (her milletin bir devlete sahip olması ve/veya her devletin bir millet içermesi gibi), farklı güçlere sahip olan çeşitli milletlerin aynı ülkede yaşamak zorunda kalmaları sonucunda "milli azınlıklar" ortaya çıkmıştır. "Milli Azınlık" kavramında yer alan "milli" sözcüğü, "halkı" aynı kökten gelen topluluk [cemaat] anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁵

Bunlardan başka bir azınlık grubunun varlığından söz edebilmek için gerekli olan bazı temel nesnel kriterlerin de bulunması öngörülmekte¹⁷⁶ buna göre 7 unsur göz önüne alınmaktadır:

1- Toplumun çoğunluğunu oluşturanlardan farklı olan ve onlardan ırk, din ve dil gibi noktalarda ayrılan bir grubun varlığı söz konusu olmalıdır. Burada, "ırk"

¹⁷³ Arsava, a.g.e. , s.54.

¹⁷⁴ İbid. , s.55.

¹⁷⁵ J.A. Andrews and W.D. Hines, İnternational Protection of Human Rights, London 1987, s. 10.

¹⁷⁶ Baskın Oran, Türk - Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Ankara 1991 (Güncelleştirilmiş İkinci Basım), s. 40.

kavramının bilimsel olarak ele alınmasının zorluğundan dolayı, metinlerde pek rastlanmayan "tarihsel azınlık" (azınlıklar) kavramı da kullanılabilmektedir.¹⁷⁷

2- Sayısal boyut önemlidir; ırk, din, dil gibi unsurlarla birbirine bağlı bulunan ve çoğunluktan farklı olan azınlık gruplarının sayısının gelenek görenek meraklısı bir avuç insanla sınırlı olmaması, azınlık grubunun gelenek ve özelliklerini başlı başına koruyabilecek bir sayıya sahip olması gerekmektedir.

3- Adı geçen azınlık grubunun o ülkede başat olmaması gerekir.

4- Söz konusu devletin (ülkenin) vatandaşı olunması şarttır.

5- Adı geçen azınlık mensuplarının yaşadıkları ülkeye sadık vatandaşlar olmaları ve -söz gelişi- ayrılıkçılık yapmamaları veya o devleti parçalayacak girişimlerde/eylemlerde bulunmamaları, bundan kaçınmaları gerekmektedir.

6- Bu nesnel kriterlere ek olarak "öznel" bir boyut da rol oynamakta ve "azınlık bilinci" devreye girerek "ortak farklı özellikleri olan ve sayıca azınlıkta bulunan bir grup, ancak bu özelliklerini ve niteliklerini korumak ve sürdürmek isteğine sahip ise, azınlık olarak anılabilir" görüşü söz konusu olmaktadır.

7- Nihayet çoğunluğun da bu unsuru azınlık olarak algılaması buna uygun davranması, yani "dışlama/baskı uygulama" gibi eylemlerde bulunması gerekmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁷ *İbid.*, s. 41.

¹⁷⁸ *İbid.*, s.41.

Bunlara ek olarak, ister "etnik grup-azınlık" isterse "milli azınlık" yapısında olsun, yukarıda anılan özelliklerin bir çoğuna sahip bulunan bu unsurlar, yaşadıkları devlete/ülkeye göre, o devletin vatandaşı olmalarının yanı sıra, yakın veya uzak konumdaki başka bir milletin soydaşı durumunda olabilirler. "Etnik grupların" ana kitleye eklemleşme (asimilasyon dahil) yüzdeleri yüksek olup bunlar dışlamaya/ayrımcılığa karşı bir tür savunma mekanizması geliştirebilmekte ve öz-bilinç korunmakla beraber, başat kitlenin kültür/dil yapısına uyum sağlama yoluna da gidilebilmektedir.

f. Halk-Azınlık Tartışması

Self-determinasyonla ilgili en önemli sorun bu hakkın tüm halklara uygulanmak için kabul edilmiş olmasıdır. Azınlıkların ise bu huktan yararlanıp yararlanamayacağı bu gün de çözülmemiş bir sorun olarak kalmaktadır. Eğer azınlıklar halk olarak kabul edilirse bu self-determinasyona yeni bir anlam getirecekti. Ama bu konuyla ilgili herhangi bir uluslararası sözleşme veya özel bir raportör bulunmadığı sürece de bu soru mevcudiyetini koruyacaktır.¹⁷⁹

Temsili yönetim teorisine göre “halk” bir devletin etnik, dini, kültürel ve ırkı olarak farklılıkları bağlamında vatandaşlarıdır. Bu durumda self-determinasyon hakkı sadece belirli bir devlet içerisindeki tüm nüfusun egemenliği anlamındadır. Self-determinasyon prensibinin bu versiyonu liberal demokratik anlayışı

¹⁷⁹ D. McGoldrick, The Human Rights Committee Practice and Procedures of Law Making at the UN, Oxford, 1991, s. 9.

desteklemektedir. Devletin görevi egemenliği temin etmesidir ki bu da temsili yönetimde gerçekleşir.¹⁸⁰

Jennings Wilson'un self-determinasyon doktrinini şöyle eleştirmektedir: “Cumhurbaşkanı Wilson hem gülünç, hem de mantıklı bir doktrin sunmuştur. Görünüşe bakılırsa bu makul bir doktrindir, ama işin gülünç tarafı ise şudur ki, halkların kim olduğuna birileri karar vermediği sürece hangi halkların bu hakka sahip olduğu belirsizliğini sürdürecektir”.¹⁸¹

Self-determinasyon hakkına azınlıkların mı, yoksa halkların mı daha çok başvurduklarına bakılırsa, halkların self-determinasyon hakkının olması daha çok başvurulmuş ve üzerinde durulan bir meseledir. Bunu Thornberry şu şekilde ifade etmektedir: “Self-determinasyon genel olarak halkların hakkı olarak tanımlanmıştır, azınlıkların değil. Ama self-determinasyon ve azınlık hakları bir biriyle yakın varsayımlarda bulunan kavramlar olmuşlardır. Bugün self-determinasyon, uluslararası hukukun kabul gördüğü, azınlıklar için ise kısıtlanmış bir prensiptir”.¹⁸²

İnsan Hakları Sözleşmesi'nin I maddesine göre “azınlıklar” “halk” olarak tanımlanamazlar. Örnek olarak İnsan Hakları Komisyonu'nda incelenen Mikmaq Kabile Toplumu'nu gösterebiliriz. İHK bu dosyayı incelediği zaman azınlıkların halk olmadığını belirtmiş ve Mikmaq'ın iddialarını geri çevirmişti.¹⁸³

Bir başka örnek ise 1987 yılında Irak Kürtlerinden aldığı mesaj üzerine İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesiyle ilgili soru yöneltmesidir. Irak hükümeti ise

¹⁸⁰ “Uluslararası Hukuk Ve Self-Determinasyon Hakkı”, <http://sancak.ihh.org.tr/otonomi/hukuk/hukuk.html> (18.09.2006).

¹⁸¹ Joshua Castellino, “Order and Justice: Minorities and the Right to Secession”, *International Journal on Minority and Group Rights* 6, Kluwer Law International, Printed in the Netherlands, 1999, s. 392.

¹⁸² Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, Oxford University, 1991, s. 14.

¹⁸³ UNDOC A/39/40 (1984) 200 at 203, Communication No. 78/1980.

bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: “Irak Anayasası Kürt halkının milli haklarını ve azınlıkların meşru hakkını tanımaktadır. Kürtler Irak toplumunun bir parçasıdır”.¹⁸⁴

Eğer bu tanımları göz önünde bulundurarak Dağlık Karabağ Ermenilerinin azınlık veya halk olduğunu değerlendirecek olursak, onların (Dağlık Karabağ Ermenilerinin) azınlık kriterlerine uyduğunu kolayca anlayabiliriz. Capatorti’nin de tanımladığı gibi bir milletin herhangi bir ülkenin belli bir bölgesinde çoğunlukta olması o milletin azınlık olmasını engellemez. Ermenilerin de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ bölgesinde çoğunlukta olması onların halk olmasını gerektirmiyor, tam tersi azınlık olduğunu ispatlıyordur. Başka önemli husus Ermeniler’in hem dil, hem de din açısından milli azınlık olmaları, aynı zamanda da Azerbaycan vatandaşı olmalarıdır ki bu da azınlığın tanımıyla uzlaşmaktadır.

SSCB dağıldıktan sonra Dağlık Karabağ’ın Ermeni halkı, Azerbaycan’dan ayrılarak, Ermenistan’a bağlanma fikrinin gerçekleştiremeyince, bağımsız olmaya karar verdiler. Onlar bunu self determinasyon hakkını kullanarak gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Önceki bölümde de aktardığımız gibi, tüm uluslararası hukuk belgelerinde self determinasyon hukuku halklara verilmiştir. Halksa herhangi bir devlette çoğunluk oluşturan etnik gruptur. Dağlık Karabağ Ermenileri de Azerbaycan topraklarında yaşayan diğer milletler gibi milli azınlıklardır. Ermeniler de diğer azınlıklar gibi politik özgürlüğe sahiptirler ve Azerbaycan vatandaşı olarak tüm haklardan yararlanabilirler. 1992 yılında kabul edilmiş BM kararında azınlıkların hakkından şöyle bahsedilmektedir. Kararın 8. maddesinin 4. fıkrasında şöyle yazıyordu:

¹⁸⁴ UNDOC A/42/40 paras.352, 353, 385, 386.

“BM karar ve prensiplerine ki, bu prensiplere devletlerin hukuk beraberliği, toprak bütünlüğü ve devletleri siyasal özgürlüğü de dâhildir, karşı olan hiçbir şey kabul edilemez.”¹⁸⁵

Yine aynı maddede göre:

“Azınlıkların self-determinasyon hukukundan yararlanmaları devletlerin toprak bütünlüğüne zarar verecek şekilde olmamalıdır.”¹⁸⁶ Dolayısıyla, hem azınlık oldukları için, hem de self-determinasyondan yararlanmaları sonucunda Azerbaycan Devleti’nin toprak bütünlüğüne zarar geleceğı için Dağlık Karabağ Ermenileri self-determinasyon hukukundan yararlanamazlar. Ermeni halkı 1991 senesinde kendi kaderinin tayin hakkını kullanmıştır. Bir devletin aynı hakkı iki kere kullandığı uluslararası hukuk pratiğinde bulunmamaktadır.

g. Self-determinasyon ve Ayrılma Hakkı

Her ne kadar self-determinasyon uluslararası hukuk tarafından kabul görmüş bir prensip olsa da bu hakka karşı çıkanlar da yok değildir. Self-determinasyona karşı genel tartışma şöyledir ki, self determinasyon devletlerin iç ahengi ve uluslararası düzen için bir tehlikedir. Bunu “anarşik” bir yaklaşım olarak değerlendirebiliriz. Bir birine bağılı olan self determinasyon ile sömürgeci kurtulma süreci “self determinasyon ve ayrılma” gibi bir sorun ortaya çıkardı. Ayrılma hakkı genel olarak kabul edilmiyordu, çünkü bu devletlerin sayının çoğalmasına neden olacaktı. Devlet

¹⁸⁵ Sbornik Mejdunorodnix Dogovorov po Pravam Čeloveka/Universalnie Dogovori. TOM 1/Çast Pervaya(İnsan Haklarına Ait Uluslararası Antlaşmalar Toplusu)/.OON,1994, s. 161

¹⁸⁶ Doc. UN. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2000/WP.1.s. 3

sayının çok olması ise, sorunların çok olması anlamına gelmekteydi. Buchheit’in self determinasyona karşı çıkmasının nedeni, self determinasyonun “belirsiz ayrılma”yı meşrulaştıracağı korkusuydu, çünkü bu en küçük ulusal varlıkların bile devletten ayrılma isteğine yol açacaktı.¹⁸⁷

Buchanan’a göre milli self determinasyon hakkıyla ilgili görüşleri şu şekildedir: Self-determinasyonu her milletin kendi devleti olması olarak değerlendirecek olursak bu anarşiye yol açacak bir çözüm olurdu. Bu nedenle de kabuledilemez.¹⁸⁸

Anarşi korkusuyla bazı yazarlar yeni yaranan devletlerin kendini yönetebilecek ve bağımsızlığını sürdürebilecek durumda olmasını tercih ediyorlardı. Örneğin Shehadi yeni yaranmış devletlerin sınırları istikrarlı olurlarsa kabul edilebileceğini savunuyor.¹⁸⁹

Yazarlar arasında self-determinasyonun liberalleştirilmesi, ayrılma hakkının ise kısıtlanmasıyla ilgili ortak noktaya varılmıştır. Birçok yazar keskin bir biçimde haksızlık olmadığı sürece ayrılmaya karşı olduklarını belirtmişlerdir.¹⁹⁰

Ayrılmaya karşı bir fikre göre, ayrılma hakkı sosyal anlaşma için tehlike oluşturmaktadır. Buchheit ayrılma hakkına karşı çıkarak, toplumun bir birini iyi veya kötü anlayan kopmak bir grup oluşturduğunu ve eğer ayrılma hakkı olursa toplumlar arasındaki bu bağın kopacağını savunuyordu.¹⁹¹

¹⁸⁷ L.C. Buchheit, *Secession : The Legitimacy of Self-determination*, New Haven, Yale University, 1978, s. 19-20.

¹⁸⁸ A. Buchanan, *Secession*, Boulder, Westview, 1991, s. 102-103.

¹⁸⁹ K. S. Shehadi, *Ethnic Self-determination and the Break-Up of States*, London, 1993, s.76.

¹⁹⁰ Michael Freeman, “Democracy and Dynamite: the Peoples’ Right to Self-Determination, *Political Studies*, 1996, *XLIV*, 746-761, s. 753.

¹⁹¹ Buchheit, *a.g.e.*, s. 21-22, 57.

B. SORUNUN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN PLANLAR VE TARAFLARIN SORUNUN ÇÖZÜMÜYLE İLGİLİ TUTUMLARI

1. Planlar

a. Goble Planı

İlk kez Goble Planı Azerbaycan ve Ermenistan Devlet başkanlarının Key West Görüşmesi zamanı konuşulmuştur. Bu plan Azerbaycan'la Ermenistan arasında toprak değişimini öngören bir plandı. Daha 1992 yılında ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın eski görevlilerinden Pole Goble bu planı taraflara bir çözüm ilkesi olarak sunmuştu. Bu model Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ın coğrafi bakımdan birleşmesi, Aynı zamanda Azerbaycan'ın da Nahçıvan'a birleşmesini öngören bir plandı. Goble'un hazırladığı plana göre, Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a verecek, karşılığında ise Zengezur bölgesini alacaktı. Sonuçta Ermenistan İran'la olan kara sınırından mahrum kalacak, aynı zamanda Azerbaycan Türkiye'yle daha geniş kara sınırına sahip olacaktı.

Bu konu ne Azerbaycan, ne de Ermenistan tarafından onaylanmadı.¹⁹²

¹⁹² <http://bhrg.org/CountryReport.asp?ChapterID=81&CountryID=2&ReportID=13&keyword=>
(23.03.2006).

b. J.Mareska Planı

ABD'nin Dağlık Karabağ'la ilgili müzakerelerde özel temsilcisi J.Mareska, 1 Temmuz 1991'de sorunun çözümüne ilişkin bir plan sundu. J.Mareska'nın önerisi 8 bölümden oluşmaktadır:

1. Dağlık Karabağ, "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" olarak isimlenmeli ve Azerbaycan'a bağlı, kendisini yöneten hukuki bir örgüt olacak.

2. DKC Azerbaycan'a bağlı olacaktır.

3. Hankendi'de ve Bakü'de temsilci ofisler açılacak, Dağlık Karabağ'ın Moskova ve Erivan gibi onun için önem taşıyan şehirlerde temsilciliğinin bulundurması ve aynı şehirlerin de temsilciliğinin Dağlık Karabağ'da bulundurması yetkisine sahip olacak, ama Dağlık Karabağ egemen, bağımsız devlet olarak tanınmayacak.

4. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin askeri güçleri zamanla kısıtlanmalıdır. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti bölgesel güvenlik güçleri, aynı zamanda savunma güçleri barındırma hakkına sahip olmalı, ama hücum için askeri güç bulundurmamalıdır.

5. Azerbaycan Cumhuriyeti Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde güvenlik güçlerini yerleştirmek yetkisine sahip olacak, ama bu hakkını Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde hücum için askeri güç bulundurmamalıdır.

6. Ermenistan Cumhuriyeti Laçın Koridorunu kullanarak Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'yle transit ilişkisini korumak, Azerbaycan Cumhuriyeti ise Nahçıvan'la transit ilişkisini korumak için Ermenistan topraklarını kullanacaktı.

7. Mülteciler kendi topraklarına geri dönecek.

8. Ermenistan, Azerbaycan, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve Nahçıvan bağımsız ticari bölgeye dönüşecek.

9. AGİT ve BM Güvenlik Konseyi bu planın uygulanmasının garantörü olacaklar.¹⁹³

2.TARAFLARIN TUTUMLARI

a. Azerbaycan'ın Tutumu

i.Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü

Azerbaycan için 1988'de başlayan sorun, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesini almak amacıyla yaptığı askeri müdahale ile sonuçlanmıştır. Sonuçta, DKÖB de dâhil olmak üzere bu bölgeye ait olmayan Azerbaycan'ın yedi rayonu daha işgal edilmiş, yüz binlerce insan mülteci durumuna düşmüştür. İlk olarak Azerbaycan, Ermenistan ordusunun Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çıkarılmasını, göçmenlerin kendi topraklarına dönmelerinin sağlanmasını talep etmiştir. Azerbaycan, Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'a bağlı olmak suretiyle “en yüksek statü” sunmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Azerbaycan için önemli olan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün, Azerbaycan SSC sınırları

¹⁹³http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/41_folder/41_articles/41_maresca.html, (23.03.2006).

çerçevesinde yeniden sağlanmasıdır. Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtmiştir.¹⁹⁴

ii. Uti Posidetis İuris Prensibi

Uluslararası hukukta Uti Posidetis İuris bir devletin toprakları ve mülkü karşılıklı anlaşma olmadığı sürece sınırların değiştirilmesini yasaklayan bir prensiptir. İlk olarak Roma Hukuku'nda kullanılan Uti Posidetis İuris prensibi, bir ülkenin başka bir ülkenin topraklarını kuvvet kullanarak işgal etmesini ve bu toprakları kendi toprağı olarak ilan etmesini kabul etmeyen bir prensiptir.¹⁹⁵

Uti Posidetis İuris prensibi yeni kurulmuş devletlerin bölgesel sınırları gibi İspanyol nüfuzun sınırlarını saptamak için 1810'da yeni uluslar için kabul edilmiş bir doktrine dönüşmüştür.¹⁹⁶

Yugoslavya dağıldığı zaman Avrupa Birliği Adalet Divanı Uti Posidetis İuris Prensibi'ne uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu prensip bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin sınırlarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu prensipte, kendini yönetme hukuku olmayan devletlerin sınırları değişmemiş kalmaktadır.¹⁹⁷ Bu prensip ilk olarak sömürge devletleri için hazırlanmasına rağmen AB Adalet Divanı'nın da bildirdiği gibi, bu prensip bu amacından çok daha uzağa giderek genel bir prensibe dönüşmüştür.

¹⁹⁴ http://mfa.gov.az/eng/armenian_aggression/legal/index.shtml(29.05.2006).

¹⁹⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Uti_possidetis (17.09.2006).

¹⁹⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Uti_possidetis (17.09.2006).

¹⁹⁷ <http://www.ca-c.org/dataeng/karabakh.eng/e03.var.eng.shtml>(23.03.2006).

Burkina Faso ve Mali arasındaki sınır sorunu da ” Uti Possidetis Iuris Prensibi” ile çözüm bulmuştur.¹⁹⁸

Bu prensip uluslararası hukukun sadece bir sistemine uygulanmak için kabul edilmiş bir prensip değildir. Bu prensip nerde olursa olsun, bağımsızlık kazanma fenomeni ile bağdaşan bir prensiptir. Bu prensibin en önemli amacı, komşu devletlerin karşı durma tehlikesinin önlenmesi, devletlerin bağımsızlığının korunması ve bölgede barışın sağlanmasıdır.,

SSCB Dağıldıktan sonra uti possidetis iuris doktrini önce de belirttiğimiz gibi bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin sınırlarını uluslararası, bölgesel ve milli açıdan meşrulaştırılmalarının temelini oluşturdu.

Uti Possidetis Iuris doktrini uyarınca, Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı andan itibaren kendi sınırlarına DKÖB’nin de dahil olduğu eski Azerbaycan SSC’nin sınırları, uluslararası sınır olarak kabul edilmekte ve uluslararası hukuk tarafından korunmaktadır. Bu prensip BM Güvenlik Konseyi’nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin kabul ettiği belli kararlarda da bulunmaktadır.¹⁹⁹

Kesinlikle söylenebilir ki, eğer Dağlık Karabağ sorunu uluslararası mahkemeye sevk edilseydi, Azerbaycan bu davadan kazanan taraf olarak çıkacaktı, çünkü Uti Possidetis Iuris prensibi bu sorunun çözümünde başlıca prensip olarak alınacaktı. Ne Azerbaycan, ne de Ermenistan UAD’nin yürürlük normunun 36. maddesinin 1. fıkrasının öngördüğü zorunlu yargılama ilkesinin kabul etmemiş

¹⁹⁸“ Case Concerning the Frontier Dispute” (Burkina Faso/Republic of Mali), Judgement, ICJ Reports 1986, s. 554–565.

¹⁹⁹ www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.html , (17.09.2006).

bulunuyorlar. Tarafların ikisi de sorunun çözümü için UAD'ne başvururlarsa, UAD'in aldığı karar uygulanması zorunlu nitelikte bir karar olurdu.

iii. Kuvvet Kullanma – Sonuncu Çözüm İlkesi olarak

Azerbaycan Cumhuriyeti Dağlık Karabağ Sorununun çözümü için mümkün yollar aramaya devam etmektedir. 28 Mayıs İlk AC 88. Kuruluş Yıldönümünde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Dağlık Karabağ'la ilgili dış politikasını bu cümleyle ifade etmiştir: “Ermenistan tarafı barış isteğini göstermez veya barışın sağlanmasında pasif iştirakini devam ettirdiği sürece Azerbaycan tarafı bu sorunu çözmek için her alternatifi, aynı zamanda savaşıla çözüme alternatifini gündemde tutacaktır.”²⁰⁰

Azerbaycan bu sorunu çözmek için kuvvet kullanma hakkından yararlanabilir mi? Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşı, olaya hangi boyuttan baktığınıza göre, farklı şekilde değerlendirmek mümkündür. Ermenistan'ın uyguladığı yayılmacılık politikası komşuları için tehdit oluşturuyor. Ermenistan ister Azerbaycan'a, ister İran'a, ister Gürcistan'a, isterse de Türkiye'ye ve hatta sınır komşusu olmayan Rusya'ya yönelik toprak talepleri içerisinde bulunmaktadır.

Fakat Azerbaycan-Ermenistan savaşında tüm bunların ötesinde bir de fiiliyat, yani, tehdit oluşturmanın ötesinde bir işgal söz konusudur. Bu durum genelde Ermenistan yetkililerince reddedilmekte, bölgede bir işgalin söz konusu olmadığı, “eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Ermenilerinin bağımsızlık girişimlerinin bulunduğu” ifade edilmektedir. Fakat bazı durumlarda, Ermenistan devlet yetkililerinin de işgali kabul ettikleri görülmüştür. Bunun bir örneği 17 Mayıs 2001

²⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mayıs 2006.

ortalarında yaşanmıştır. Bu tarihte, Ermenistan Parlamentosu'nda yapılan görüşmelerde önce Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, yaptığı konuşmada şu ifadelerle yer vermiştir: “İşgal ettiğimiz topraklar var. Bunda utanılacak bir şey yok. Güvenliğimiz gereği bu toprakları işgal ettik. Biz bunu 1992 yılı ve öncesinde de söylüyorduk, şimdi de söylüyoruz. Belki üslubum diplomatik değil, ancak gerçek bu”. Ardından, bu konuşmaya gelen ilk tepkiler üzerine açıklama yapan Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan da konuşmasında işgalden söz etmiş, ancak Taşnak Partisi'nin kendisinden bu sözlerle ilgili bir izah istemesi üzerine daha sonra geri adım atmıştır.²⁰¹

Ağustos 2002'de Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasında iki ülke sınırındaki Sederek'te görüşme gerçekleştirildiği sırada açıklama yapan, Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, işgal bölgesinde Ermenistan askerlerinin bulunduğunu resmen ifade etmiş ve bunun normal olduğunu eklemiştir.²⁰² Aynı açıklamasında Sarkisyan, eski DKÖB topraklarını hiçbir zaman Azerbaycan toprağı olarak görmediklerini de vurgulamıştır.

Şunu belirtelim ki, eğer BM Antlaşması öncesi durum söz konusu olsaydı, Azerbaycan, Ermenistan kuvvetlerini işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çıkarma, hatta bunun ötesinde yayılmacılık politikalarıyla tehdit kaynağı oluşturması nedeniyle, günümüzde örneklerine de rastlanıldığı üzere, Ermenistan'ın içine de müdahale edebilirdi. Fakat BM Antlaşması ile birlikte uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması yukarıda üzerinde durduğumuz çerçevede sınırlandırıldığı için,

²⁰¹ http://www.diplomatikgozlem.com/turkish/kafkasya/20.020.927_01.html , (23.03.2006).

²⁰² Hürriyet Gazetesi , 14 Ağustos 2002.

Azerbaycan kendisi, sadece meşru müdafaa hakkı doğrultusunda kuvvet kullanma yoluna başvurabilir. Peki, bunun dayanakları nedir ve çerçevesi ne olmalıdır?

Öncelikle, meşru müdafaa için şart olan saldırıya uğrama fiili üzerinde duralım. Günümüzde Azerbaycan topraklarının işgal edilmiş olması, kimse tarafından reddedilmeyen bir husustur. Yukarıda, üzerinde çeşitli örneklerle de durduğumuz üzere, hem BM Güvenlik Konseyi kararlarında, hem diğer birçok uluslararası hukuki metinlerde bu husus artık kesinliğini korumaktadır. Burada, tartışılması gerektiği iddia edilebilecek husus, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olup olmadığı hususudur. Çünkü BM Güvenlik Konseyi kararlarında, saldırgan tarafın Ermenistan olması hususu açıkça gösterilmemektedir. Fakat tüm bu kararlarda, sorunun Ermenistan ile Azerbaycan arasında olduğunun vurgulanması, bazı uluslararası belgelerde ve bazı devletlerin açıklamalarında işgalci devletin Ermenistan olduğunun açıkça belirtilmesi, Ermenistan yetkililerinin de çeşitli vesilelerle işgali ve Azerbaycan topraklarında halen asker bulundurduklarını kabul etmeleri, Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya uğramış olduğunun, yani Ermenistan'ın BM Antlaşması 2(4) maddesini ihlal ettiğinin göstergeleri olarak kabul edilmelidir. BM Güvenlik Konseyi belgelerinde, Ermenistan'ın isminin açıkça saldırgan ülke olarak gösterilmemesi, daha önce de ifade edildiği üzere, Konsey üyelerinin politik yaklaşımlarından kaynaklanan somut bir durumdur. Bu arada, Ermenistan Parlamentosu'nun 1 Aralık 1989 tarihli, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini kendisine birleştirmek doğrultusunda aldığı kararı halen yürürlükten kaldırmadığını da tekrar vurgulayalım.

Bunun yanında, Ermenistan, BM Genel Kurulu 2625 sayılı kararını da açıkça ihlal etmiştir. BM Genel Kurulu'nun 24 Ekim 1970'de 2625(XXV) sayılı kararı ile kabul ettiği "Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliği ile İlgili Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi", bu hakkın içeriğinin anlaşılması konusunda önemli katkılar sağlamıştır. 2625 sayılı Devletlerarasında Dostça İlişkiler Bildirisi uluslararası hukukun eşit haklar ve halkların self-determinasyon ilkesi dışında altı ilkeyi daha belirtmektedir. Bu ilkeler arasında uluslararası ilişkilerde güç kullanma yasağı, diğer devletlerin içişlerine karışmama, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi, devletlerin egemen eşitliği, devletlerin yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmesi ve diğer devletlerle işbirliği yapma ilkeleri yer almaktadır. Ermenistan, bir dönem, politika değişikliğine giderek, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini kendisine birleştirmek istemediğini, sadece bölgenin sözde bağımsızlık mücadelesini desteklediğini ifade etmiştir. Örneğin, Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, 11 Ekim 2001'de işgal altında tuttukları Azerbaycan toprakları ve Erivan'da temaslarda bulunan Azerbaycanlı gazetecilerle yaptığı görüşmede eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni savunmak amacıyla sözde cumhuriyetin ordusunda görev almak isteyen Ermenistan vatandaşlarını destekleyeceklerini söylemiştir. Sarkisyan, işgal edilmiş bölgedeki Ermenistan vatandaşlarının sayısını bilemediğini belirterek, 'Ancak oradaki Ermenistan vatandaşlarının sayısı, Dağlık Karabağ'ın güvenliğini sağlayacak düzeydedir. Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın garantörüdür' demiştir.²⁰³ Bu demecin yanı sıra ve Ermenistan yetkililerinin, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanmaya kalkması halinde, savaşın Bakü'de biteceği şeklindeki

²⁰³ Zaman Gazetesi ,12 Ekim 2001.

açıklamaları, diğer birçok uluslararası hukuk metni ile beraber 2625 sayılı karara da açıkça aykırılık teşkil etmektedir.

Ermenistan'daki son devlet başkanlığı seçimleri sırasında, konumuza ilişkin aydınlatıcı bazı gelişmeler de yaşanmıştır. Öncelikle, şu anki devlet başkanı Robert Koçaryan'ın adaylığının geçerli olup olmadığı tartışması yaşanmıştır. Koçaryan'ın muhalifleri, onun adaylık için gerekli olan, “en az 10 yıl önceden itibaren Ermenistan vatandaşı olma” şartını yerine getirmediği gerekçesiyle aday olamayacağını ileri sürmüşlerdi. İddiaya göre, Ermenistan İçişleri Bakanlığı yukarıda değinilen Ermenistan Parlamentosu'nun 1 Aralık 1989 tarihli kararına dayanarak, Koçaryan'a vatandaşlık şartına ilişkin gerekli belgeyi vermiş ve böylece sorun ortadan kalkmıştır.²⁰⁴ Seçimler sırasında yaşanan bir diğer gelişme ise, Koçaryan yönetiminin Erivan'da kendisine karşı girişilen hareketleri önlemek üzere işgal altında tuttukları Azerbaycan topraklarından Erivan'a askeri güç kaydırmasıydı. Her iki gelişme Ermenistan yönetiminin, Azerbaycan topraklarına yönelik fiili hareketlerinin açık göstergesi sayılmalıdır.

Ermenistan'ın kendi kabul ettiği ölçüde Azerbaycan'a karşı gerçekleştirdiği fiiller, BM Genel Kurulu 3314 sayılı kararına da uygun değildir. 3314 sayılı kararın 3. maddesinde sayılanlar, Ermenistan'ı açıkça saldırgan devlet durumuna düşürmüştür. Ermenistan bazen bunlardan a) ve b) şıklarında öngörülen hususları kabul etmese bile, g) şıkında tanımlanan fiilleri gerçekleştirdiğini her zaman kabul etmiştir. AGİT Başkanı'nın Özel Temsilcisi Anjey Kasprshik de bölgeyi ziyareti sırasında yaptığı açıklamada işgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermenistan

²⁰⁴ Hatem Cabbarlı, “5 Şubat 2003 Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Koçaryan'ın Pirhos Zaferi”, Stratejik Analiz, Mayıs 2003, Cilt 4, Sayı 37, s. 15.

Savunma Bakanlığı'na bağılı birliklerin bulunduğunu, bunu Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın da kabul ettiğini ifade etmiştir.²⁰⁵

Azerbaycan, meşru müdafaa hakkını gerçekleştirmek için, BM Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermelidir. Gerçi, daha önce BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin kararlar almış olduğu ve bu nedenle de Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkının artık ortadan kalmış olduğu ileri sürülebilir. Fakat BM Antlaşması'nın 51. maddesine göre, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı, "Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek" geçerli olmaktadır. Yani, meşru müdafaa hakkına son verecek önlemlerin, bu hakkın amaçlarını etkili olarak gerçekleştirecek kapasitede olması gerekmektedir. Soruna ilişkin mevcut durum açısından da böyle bir şeyin söz konusu olmadığı görülmektedir. Azerbaycan toprakları halen Ermenistan'ın işgali altındadır. İşgalin sona erdirilmesi için belirli bir plan söz konusu değildir ve zaman Azerbaycan'ın aleyhine işlemektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan, BM Güvenli Konseyi'ne bilgi vermek suretiyle meşru müdafaa hakkı doğrultusunda, topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna gidebilir.

Azerbaycan, meşru müdafaa hakkı doğrultusunda kuvvet kullanma yoluna başvururken, orantılılık ilkesine dikkat etmek zorundadır. Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı, Ermenistan'ın haksız fiiline dayandığına göre, Azerbaycan'ın kuvvet kullanmadaki amacı, sadece işgal altındaki topraklarını kurtarmak olmalıdır. Eğer, Azerbaycan günümüz Ermenistan Cumhuriyeti topraklarının kendi tarihi toprakları

²⁰⁵ 525-ci Qazete ,12 Nisan 2003.

olduğunu ileri sürerek, Ermenistan'ın topraklarına yönelik kuvvet kullanma yoluna giderse, günümüzde Ermenistan'ın konumuna düşmüş olur.

Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkına sahip olup olmaması bakımından sorgulanacak bir diğer nokta, saldırı ile meşru müdafaa hakkı arasındaki zaman bağlantısıdır. Her ne kadar bu konuda BM Antlaşması'nda bir zorlayıcı hüküm bulunmasa da, bazı hususlara açıklık getirmekte fayda vardır. Gerçekten de, Ermenistan'ın saldırılara başlamasından 14 yılı aşkın süre geçmiştir ve uzun süredir iki ülke arasında ateşkes hali söz konusudur. Bu nedenle de, zaman bağlantısı faktörünün bu konuda Azerbaycan'ın aleyhine olduğu düşünülebilir. Fakat burada önemli olan, saldırıya uğramış olan devletin ilk tutumu olması gerekir. Azerbaycan, Ermenistan'ın ilk saldırıları karşısında hemen meşru müdafaa hakkını kullanmaya çalışmış ve bir ölçüde de başarılı olmuştur. Ama Ermenistan'ın yoğunlaşan saldırılarını önleyememiş ve topraklarının bir kısmı, resmi uluslararası belgelere de yansdığı üzere işgal edilmiştir. İşgalin yoğunlaşması ve tek başına bunu önleyememesi üzerine, Azerbaycan'ın ateşkes anlaşması (barış anlaması değil) yapmaktan başka yolu kalmamıştır. Fakat, geçen süre içerisinde, Azerbaycan, topraklarının işgal altında kalmasını kabul etmeyeceğini, kuvvet kullanma yoluna başvurma dâhil, topraklarını işgalden kurtarmak için tüm haklarını saklı tuttuğunu birçok kere ifade etmiştir. Azerbaycan'ın ilk saldırı sırasında kendisi savunmak için yeterli güce sahip olamaması ve ateşkese yanaşmak zorunda kalması, işgali kabul etmemesi ve topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna başvurma dahil, tüm haklarını saklı tuttuğunu birçok kere ifade etmiş olması, yani bu doğrultudaki iradesini sürdürmesi nedeniyle, meşru müdafaa hakkında zaman bağlantısı açısından bir sorunun söz konusu olamayacağını göstermektedir.

Tüm bunların yanında, Ermenistan'ın her düzeydeki yetkilileri Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımadıklarını açıkça ifade etmekte, işgal altında tuttıkları toprakların (onlar bunu genel ifade ile “Dağlık Karabağ” olarak isimlendirmektedirler) hiçbir zaman Azerbaycan'a bırakılmasının söz konusu olamayacağını bildirmektedirler.²⁰⁶ Sadece bu bile, devletin varlığına ve bütünlüğüne yönelmiş saldırıların meşru savunmaya hak kazandırdığına yönelik tezler ışığında²⁰⁷, Azerbaycan'a meşru müdafaa hakkı vermektedir.

Sonuç olarak, Azerbaycan BM Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermek suretiyle ve sadece Ermenistan işgali altında bulunan topraklarını kurtarmak amacıyla (yani Ermenistan'ın içerisine yönelik olarak bunu devam ettirmemek kaydıyla) kuvvet kullanma yoluna başvurulabilme hakkına sahiptir. Fakat işgal durumuna bu kadar uzun süre göz yummanın uluslararası barış ve güvenlik adına, dolayısıyla insanlık ve uygarlık adına daha tehlikeli sonuçlar doğurabileceği de itiraz edilemeyecek hususlar olsa gerekir. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki mevcut işgal durumunun bölgesel ve küresel barış ve güvenliği tehdit ettiği, kalkınmayı ve işbirliğini engellediği herkesçe bilinmektedir. Bunların yanı sıra yayılcılığın, en azı göz yumulmak suretiyle de olsa, teşvik edilmesinin bölge ve dünya genelinde doğuracağı sonuçlar da rahatlıkla tahmin edilebilir.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden zarar görmekte olan etnik kökeni fark edilmeksizin tüm Azerbaycan vatandaşlarının normal yaşama dönmeleri bir an önce sağlanması gerekmektedir. Bunun için

²⁰⁶ <http://www.panarmenian.net/news/eng/headlines/?task=search&keyword=Kocharian&id=6831>). (23.03.2006).

²⁰⁷ Berdal Aral, Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 62.

Azerbaycan, önceden, 6 ay ya da 1 yıl gibi belirli bir süre vererek, Ermenistan'ın, işgal ettiği Azerbaycan topraklarını şartsız olarak terk etmesini isteyebilir. Bu konuda, BM Güvenlik Konseyi tarafından 1990-1991'deki Irak-Kuveyt olayında olduğu gibi kesin tarih ve program da belirlenebilir. Bu durumda Azerbaycan'ın, belirlenmiş programın sonuçlarını beklemesi gerekir. Fakat bu yollara başvurulmasına rağmen işgal durumu giderilemezse, Azerbaycan, BM Antlaşması'nın 51. maddesi ile saklı kalan meşru müdafaa hakkını kullanmak için kuvvet kullanma yoluna başvurabilir.

Bölüm başlığında belirttiğimiz gibi Azerbaycan Cumhuriyeti bu ihtimalin gerçekleşmemesini ve sorunun barışçıl yolla çözülmesini, umut etmektedir. Ama toprak bütünlüğünün sağlanması için, çözüm ilkesi olarak meşru müdafaa ve kuvvet kullanma alternatiflerinin de, sorun çözüm bulana kadar gündemde bulundurulması Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili dış politika çizgisidir.

b. Ermenistan'ın Tutumu

i. “DKC”nin Bağımsızlığının Tanınması

Ermenistan Dağlık Karabağ sorununun çözümüyle ilgili Dağlık Karabağ için uygun olan her kararı desteklediğini belirtmiştir. Dağlık Karabağ hükümeti statü konusunun en önemli konu olduğunu ve uluslararası hukuk çerçevesinde Dağlık Karabağ'a bağımsızlık verilmesi gerektiğini iddia etmiştir.

Sonuç Olarak Ermenistan:

Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalması için, (Kafkas Bürosu'nun Bolşevik Partisi'nin 1921'de alınmış kararı hariç) hiçbir sebep bulunmadığını, Sovyet Anayasasına bakıldığında Eylül 1991'de "DKC"nin ilan edilmesi de hukuk açısından mükemmeldir. "DKC"nin ilanı SSCB'nin 3 Nisan 1990'da "Birlik Cumhuriyetleri'nin SSCB'den Çıkma Kuralları" isimli kanununa tam uygun olduğunu, Dağlık Karabağ statüko'nun değiştirilmesine tamamen karşı olduğunu, Dağlık Karabağ hükümetinin savaşta kazandığını ve Azerbaycan'ın kaybettiğini ve bu durumun Statü konusunda değerlendirilmesi gerektiğini(çünkü tarihte kazananın kaybedene boyun eğmesi gerçeği bulunmamaktadır.), Karabağ ordusunun "DKC"nin en önemli garantörü olduğunu, "DKC"nin bağımsız bir Cumhuriyet olarak Azerbaycan Cumhuriyetine birleşmek gibi bir sorununun olmadığını belirtmektedir.

Dağlık Karabağ son hedefin Ermenistan Cumhuriyeti'ne birleşmek olduğunu gizlememiştir. (hatta Dağlık Karabağ lideri Arkadi Gukasyan 2002 yılı Mart ayında bu konudaki görüşünü açıklamıştır.) Ermenistan ise Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a birleşmesini ne talep, ne de ısrar etmediğini belirtmektedir. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını resmi olarak tanımamaktadır. Bunu, mevcut durumu daha da zorlaştırmamak ve müzakereler sürecinde siyasi manevra yapabilmek için kendisine açık kapı bırakmak amacıyla yapmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁸ http://mfa.gov.az/eng/armenian_aggression/legal/index.shtml, (24.08.2006)

ii. Uluslararası Hukuk Açısından “Bağımsız

Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”

Ermenistan Cumhuriyeti bu tutumunun ulusal ve uluslararası hukuk normlarına uygunluğunu belirtmektedir. Eşzamanlı olarak bu hukuki süreçte Dağlık Karabağ bağımsızlık için gerekli olan yapıyı başarıyla oluşturmuştur. 14 yıldır bağımsız olan Dağlık Karabağ dışarıdan yardım almaksızın milli güvenliğini korumuş, ekonomisini geliştirmiş, uluslararası topluma uyum sağlayacak kapasitede olduğunu kanıtlamıştır.²⁰⁹

Uluslararası Hukukun prensiplerine göre, bağımsız devlet olmak için aşağıdakilere sahip olunması zorunludur:²¹⁰

- Tanımlanmış Arazi (Toprak Bütünü)
- Daimi Nüfus
- Ortak Siyasi Kurumların ve Adliyenin kontrolü altında olan ve tüm halkına hitap eden sürekli yönetim
- Yabancı Ülkelerle müzakerelerde bulunabilen Hükümet

Uluslararası Hukukun bazı kaynakları ‘devletin tanınmasını’ devletin bağımsızlığı için zorunlu olduğunu görüşündedirler. Ama bu zorunlu norm değil. Çünkü Devlet kendi bağımsızlığını ilan ettikten sonra uluslararası topluma uyum sağlayabilir ve bu yolla uluslararası hukuk normlarına uyar.²¹¹

— Tanımlanmış Arazi: Dağlık Karabağ tanımlanmış arazidir. Tanımlanmış arazide sınırsız adalet şartı altında belirli içerisinde güvenliği sağlanan ve halkının normal

²⁰⁹ http://www.nkrusa.org/nk_conflict/brief_history.shtml, (12.09.2006).

²¹⁰ Shahen Avakian, “Nagorno-Karabagh; Legal Aspects”, French University of Armenia, 2005, s. 17–20.

²¹¹ *Ibid.*, s.17–20

hayat şartları temin edilmiştir. Bu ise Dağlık Karabağ'ın bölgenin bağımsız kurumu olduğunun göstergesiydi.

— Daimi Nüfus: Halkının muazzam büyüklükteki bölümünün bu topraklara tarihi bağı bulunmaktadır. Dağlık Karabağ'ın 144,333 kişilik nüfusa sahiptir ki bunun da 95%'ni Ermeniler, geride kalanının diğer etnikler oluşturmaktadır. 18 Kasım 1995'te "Dağlık Karabağ Vatandaşlığının Temel Prensipleri" yasası yürürlüğe girdi.

— Ortak Siyasi Kurumların ve Adliyenin kontrolü altında olan ve tüm halkına hitap eden sürekli yönetim: 9 Eylül 1996'da Dağlık Karabağ Milli Meclisi Anayasanın oluşturulması için Komisyon kurdu. Dağlık Karabağ Cumhurbaşkanlığı sisteminde yönetilmektedir. Bu sistem 24 Kasım 1996'dan işleyiştir. 24 Kasım 1996'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri ülkenin ilk demokratik seçimi olarak tarihe geçti. Bundan sonra da cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Dağlık Karabağ Millet Meclisi yasama organdır. 1995'de yürürlüğe giren kanuna göre 33 farklı bölgeden parlamentoya 81 Milletvekili girmektedir. 22 Aralık 1994'de kabul edilen 'Dağlık Karabağ Parlamentosu' yasası kurumun güç dağılımını ayarlamaktadır. Parlamentoda 6 Komisyon bulunmaktadır. 24 Aralık 1996 ve 29 Ekim 1997 kararlarıyla Başbakan ve 10 Bakandan oluşan Hükümet oluşturulmuştur. Hükümetin yetkileri "Dağlık Karabağ Hükümeti" yasasında belirtilmiştir.

1994 Ateşkesinden itibaren Dağlık Karabağ'ın ekonomisi gelişmektedir. Ekonomisi tarıma dayalıdır. Ülkenin bütçesi ve para birimi vardır.

— Yabancı Ülkelerle müzakerelerde bulunabilen Hükümet: 20 Eylül 1992'de Dağlık Karabağ Birleşmiş Milletler, Bağımsız Devletler Topluluğu ve bir sıra ülkeye tanınma için başvuruda bulundu. Daha fazlası Dağlık Karabağ yabancı ülkelerle

müzakerelerde bulunmuş ve AGİT'in arabuluculuğunda uluslararası barışı sağlama girişimlerinin yapıcı katılımcısı olmuştur.²¹²

Uluslararası Toplumun girişimlerinde Dağlık Karabağ olumlu tavır takınmış ama Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı müzakerelerde taraf olarak kabul etmemiştir.1992'de Helsinki'de AGİK Konferansında Minsk işleminin temeli koyuldu ki, taraflara Dağlık Karabağ'ı taraf olarak müzakerelerde iştirakini tavsiyede bulunuldu. 1994 Budapeşte Zirve Toplantısında Dağlık Karabağ'ın müzakerelere taraf olması tavsiyesinde bulunuldu. Dağlık Karabağ'ın Fransa, ABD, Lübnan, Ermenistan, Rusya ve Avustralya'da temsilcilikleri bulunmaktadır.²¹³

Ermenistan'ın bu tutumunu değerlendirdiğimiz zaman, şunu belirtmemiz lazım ki, en önemlisi "DKC"ni Ermenistan'ın dışında hiçbir devlet *de facto* tanımamıştır. Her ne kadar "DKC"nin tanımlanmış toprak bütünü, kendi bayrağı, daimi nüfusu, para birimi olsa da, Dağlık Karabağ uluslar arası hukuk açısından Azerbaycan'ın toprak parçası olarak tanınmıştır ve bu sorun çözüm bulana kadarda değişmeyecektir.

²¹² Avakian, a.g.m. , s. 17–20.

²¹³ http://www.nkrusa.org/nk_conflict/legal_folder.html, (12.09.2006)

3. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU VE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN GİRİŞİMLERİ

A. BM GÜVENLİK KONSEYİ'NDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra 2 Mart 1992'de BM'ye üye olarak kabul edildi. 6 Mart 1992 yılında New York'ta Azerbaycan'ın BM'de temsilciliği kuruldu. Aynı yılın Kasım ayından itibaren ise BM'nin Azerbaycan'da daimi temsilciliği bulunmaktadır.

BM Antlaşmasında BM'nin esas görevlerinden biri Antlaşmanın 1. Bölümünün 1.maddesinde aşağıdaki şekilde tarif edilmektedir:

“Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek”;

BM Güvenlik Konseyi ancak aşağıdaki durumlarda sorunları araştırabilmektedir: Sorunlu devletlerin kendileri veya başka devletler sorunun çözülmesi için müracaat ettiğinde, Genel Kurul'un tavsiyesiyle, Konseyin kendi kararıyla ve BM Genel Sekreteri'nin müracaatıyla.

Güvenlik Konseyi, taraflardan sorunu kendilerinin barışçıl yollarla çözmeleri için talepte bulunabilir(33.madde). Bunun dışında Konsey, uluslararası barışı ve güvenliği tehdit eden konularla ilgili bağımsız olarak araştırma yapma hakkına sahiptir (34. madde).

Sorun, çözülmesi için BM Güvenlik Konseyi'ne sunulduktan sonra taraflar kendileri bu sorunu çözebilirlerse Konsey, sorunla ilgili dosyayı kapatıyor. BM Anayasasının 39. maddesine Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır.

Uluslararası barışı tehlikeye düşürebilecek çatışmaya taraf olan devletlere Güvenlik Konseyi, tavsiyede bulunabilir, ama devletlerin sorunun çözümü için BM'ye başvurması halinde, gereken tedbirler uygulanabilir. Taraflar Güvenlik Konseyi'nin tavsiyelerine rağmen kendi sorunlarını çözemiyorlarsa ve bunun sonucunda uluslararası barış ve güvenlik için tehlike söz konusuysa, zorunlu tedbirler de alınabilir. BM Şartı'na uygun olarak Güvenlik Konseyi sorunları barışçıl yollarla çözmek için geniş imkânlarla sahiptir.

Bu bağlamda Azerbaycan, Ermenistan'ın açıkça Azerbaycan topraklarını işgalini devam ettirmesini göz önünde bulundurarak, BM Genel Sekreteri'ne ve Güvenlik Konseyi Başkanlığı'na müracaat ederek Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı açık tecavüzünün durdurulması, uluslararası hukuk kurallarının ve BM Anayasası'nın ilgili maddelerinin açıkça ihlalinin önlenmesi, sorunun barış yoluyla

çözülmesi için yardım etme çağrısında bulundu.²¹⁴ BM Genel Sekreteri, bölgede durumu kontrol etmek için gözlemci grup gönderme kararı aldı.²¹⁵ Bu amaçla Mart 1992’de BM Genel Sekreterinin özel temsilcisi Cyrus Vance’in başkanlığında temsilci heyet Bakü’de, Dağlık Karabağ’da ve Erivan’da ziyarette bulundu ve bu ziyaretin sonuçlarıyla ilgili BM Güvenlik Konseyi’ne bilgi verdi.²¹⁶

Tüm barışçıl çabalara rağmen, Ermenistan, işgalci eylemlerini durdurmak yerine bu eylemleri daha da hızlandırdı. Şöyle ki, 8 Mayıs 1992’de Tahran’da Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı arasında Azerbaycan-Ermenistan sınırı boyu ve Karabağ’ın Dağlık bölgesinde ateşkesle ilgili üç taraflı anlaşma imzalandığı sırada Ermenistan silahlı birlikleri anlaşmayı ihlal ederek, nüfusunun çoğunluğu Azerilerden oluşan Şuşa şehrini işgal ettiler. Böylece Ermenistan Ordusu tüm Dağlık Karabağ’ı işgal etmiş oldu. Bu olay, sürekli BM Anayasası’nı ve AGİT prensiplerini ihlal ederek Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü bozan Ermenistan Cumhuriyeti’nin uluslararası hukuk normları ile bağdaşmayan işgalci politikasının çok açık bir göstergesiydi.

Şuşa’nın işgalinin hemen sonrasında Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi Başkanı’na ve dünya devletlerine müracaat ederek Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı işgalinin durdurulması için yardım istedi.²¹⁷ 9 Mayıs 1992’de Türkiye, Karabağ’da durumun değişmesiyle ilgili BM Güvenlik Konseyi’nin acil toplanması çağrısında bulundu.²¹⁸

²¹⁴ Hayat Gazetesi, 28 Mart 1992.

²¹⁵ Halk Gazetesi, 14 Mayıs 1992.

²¹⁶ “Armenia-Azerbaijan conflict.”GRS. Issue Brief. September 24, 1997, p.4.

²¹⁷ Halk Gazetesi, 14 Mayıs 1992.

²¹⁸ Hayat Gazetesi, 12 Mayıs 1992.

Azerbaycan'ın BM'de daimi temsilciliğinin önerisiyle BM Güvenlik Konseyi Karabağ'daki durumla ilgili müzakerelerde bulundu. 12 Mayıs 1992'de Güvenlik Konseyi'nin 3072. toplantısında Dağlık Karabağ'da durum müzakere edildi ve Konseyin başkanı Peter Hoenfellner (Avusturya) bildiri hazırladı. Bu bildiride iki konu yer almaktaydı: Son olayların ortaya çıktığı bölgeye BM özel temsilcilerinin acil olarak gönderilmeleri ve mültecilere insancıl yardım yapılması.²¹⁹

20 Ağustos 1992'de Ermenistan, Dağlık Karabağ sorununu müzakere etmek üzere BM Güvenlik Konseyi'nden toplantı düzenlemesini talep etti. Güvenlik Konseyi toplantısında yapılan müzakerelerin sonucunda Konsey Başkanı Lee Daoyuy bölgede durumun olumsuz yönde gelişmesiyle ilgili görüşlerini açıkladı ve 26 Ağustos'ta bildiri yayınladı.²²⁰

1992'de BM Güvenlik Konseyi'nin yaptığı müzakerelerde ve kabul ettiği bildirilerde sorunun Dağlık Karabağ olarak geçmesi Ermenistan'ın işgalci politikasını gizlemek amaçlıydı. Bildirilerde sorunlu tarafların isimleri açıklanmıyordu. BM Anayasası'nın 1. maddesinin 1. fıkrasında teşkilatın başlıca amacı olarak: "Uluslararası barışı korumak ve bu amaçla işgal eylemlerine veya barışın bozulmasına yönelik ihlallere karşı kolektif tedbirler gerçekleştirmek" gösterilmiştir. Anayasanın 2. maddesinin 2. fıkrası yalnızca işgali değil, aynı zamanda devletlerarası ilişkilerde tehdit etmeyi de kesinlikle yasaklamıştır. Anayasa'nın 2. maddesinin 3. fıkrasında üye devletlerden devletler arasındaki tüm sorunları sadece barış yoluyla halletmeleri talep edilmekteydi.

²¹⁹ Hayat Gazetesi, 14 Mayıs 1992, [http://documents.un.org/results.asp\(03.09.2006\)](http://documents.un.org/results.asp(03.09.2006)).

²²⁰ Hayat Gazetesi, 28 Ağustos 1992, [http://documents.un.org/results.asp\(03.09.2006\)](http://documents.un.org/results.asp(03.09.2006)).

14 Aralık 1974'te BM Genel Kurul XXIX oturumunun 3314 sayılı kararında ilk kez saldırının tanımına ilişkin karar alındı.²²¹ 8 maddeden oluşan kararda saldırının içeriği belirlendi.

Kararın 1. ve 3. maddesinde saldırının tanımına ilişkin hükümlere yer verilmiş, 2. ve 4. maddelerde ise BM Güvenlik Konseyi'ne başka fiilleri de saldırı kapsamında tanımlayabilme ve sonuçları itibarıyla bazı fiillerin tam olarak saldırı eyleminin gerçekleşmiş olmasına kanaat getirmeyecek fiiller olduğunu tanımlama yetkisi tanınmıştır. Kararın 1. maddesinde saldırının BM Anlaşması 51. maddesindeki ifadelerin başka bir şekilde yansımaları olarak genel tanımı yapılmıştır. Kararın 3. maddesinde ise, saldırı eylemi oluşturacak fiiller maddeler halinde sıralanmıştır:

a) Bir devletin askeri güçleri tarafından başka bir devletin topraklarına saldırı ya da bu toprakların işgal edilmesi veya geçici de olsa böyle bir saldırı ya da işgalden doğan her türlü askeri hareket veya başka bir devlet topraklarının ya da parçasının kuvvet kullanılarak ilhak edilmesi;

b) Bir devletin askeri güçleri tarafından başka bir devletin topraklarının bombardıman edilmesi veya başka herhangi bir silah kullanılması;

g) Bir devlet tarafından ya da onun adına başka bir devlete karşı yukarıda sayılan eylemlere bulaşacak ölçüde silahlı güç kullanma eylemleri gerçekleştiren silahlı kollar, gruplar, düzensiz birlikler ya da lejyonerler gönderilmesi veya devletin bu yönden önemli ölçüde karışmış olması.

²²¹ "The Work of the International Law Commission" United Nations, New York, 1996, s.38.

BM Genel Kurulu'nun, BM Güvenlik Konseyi'nin ve diğer uluslararası kuruluşların bahsettiklerimiz dışında da konuya ilişkin hususlar içeren karar veya bildirileri bulunmaktadır. Bu karar ve bildirilerde, uluslararası barış ve güvenliğin korunması veya yeniden oluşturulması, devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına müdahale edememe, sınırların zor kullanma yoluyla değiştirilememesi, ülkelerin iç işlerine müdahale edilememesi ana kural olarak benimsenmektedir.

Cezasız kalan Ermenistan, yalnızca Karabağ'ın dağlık bölgesinin işgaliyle yetinmeyerek 27 Mart–3 Nisan 1993 tarihleri arasında Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunu işgal etti.²²² Ermenistan Hükümeti Azerbaycan topraklarının işgalini yalnızca Dağlık Karabağ Ermenilerinin gerçekleştirdiğini belirtti.

Kelbecer rayonuna Ermenistan'ın saldırısının hemen ardından Azerbaycan, bölgedeki durumla ilgili BM Genel Sekreterine ve Güvenlik Konseyi Başkanı'na bilgi aktardı.²²³ Azerbaycan Güvenlik Konseyi'nden acil toplantı yapmasını ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yaptığı saldırının kınanmasını talep etti. Azerbaycan'ın bu talebi Türkiye tarafından da desteklendi.²²⁴

6 Nisan 1993'te yapılan müzakerelerden sonra Güvenlik Konseyi'nin 3194. toplantısında Güvenlik Konseyi Başkanı'nın bildirisi kabul edildi.²²⁵ Bu bildiride Kelbecer'e saldırıda bulunduğu onaylanıyor ve askeri birliklerin hemen işgal edilmiş

²²² Azerbaijan Seven Years of Conflict In Nagorno-Karabakh. Human Rights Watch/Helsinki, New York, 1994, s. 8–12

²²³ Armenia-Azerbaijan conflict. GRS. Issue Brief. September 24, 1997, s. 2.

²²⁴ Azerbaycan Gazetesi, 8 Nisan 1993.

²²⁵ Azerbaycan Gazetesi, 8 Nisan 1993.

topraktan çıkması talep ediliyordu. Bildiri’de, BM Güvenlik Konseyi bölgenin bütün devletlerinin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve sınır dokunulmazlığını onayladığı gösterilmekteydi.

Güvenlik Konseyi Başkanı’nın bildirisinde birtakım kusurlar da vardı. Bildiri’de Ermenistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinden ve Dağlık Karabağ sorunda düşmanlığın artması, özellikle de yerli Ermeni birliklerinin Azerbaycan’ın Kelbecer rayonuna saldırısı ile ilgili ciddi endişe duyduğu ifade edilmekteydi. Böylece Ermenistan-Azerbaycan sorununun aslı ihmal ediliyor, Ermenistan ordusunun saldırgan eylemleri “Yerel Ermeni birliklerinin müdahalesi” olarak değerlendiriliyordu. Bildiri’de Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklardaki saldırgan tavırlarının, Dağlık Karabağ sorunda “düşmanca hareketlerin artması“ gibi sözlerle değerlendirilmesi üzüntü doğuracak niteliktedir.

BM Genel Sekreteri’nin 14 Nisan tarihli raporunda Azerbaycan ve Ermenistan hükümetlerinin tutumu şu şekilde açıklanmaktaydı: Azerbaycan Hükümeti, Kelbecer rayonunun işgalinin Ermenistan Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Ermenileri tarafından gerçekleştirildiğini, Ermenistan hükümeti ise Ermenistan’ın hiçbir silahlı birliğinin Kelbecer rayonunda askeri olaylara katılmadığını iddia etmekteydi.²²⁶ Güvenlik Konseyi’nin isteği üzerine Genel Sekreter, BM temsilcilerini kanıt toplamak amacıyla Bakü, Erivan ve askeri operasyonların olduğu bölgelere gönderdi.

²²⁶ Azerbaycan Gazetesi, 16 Haziran 1993.

30 Nisan 1993'te Güvenlik Konseyi'nin 3205. toplantısında Ermenistan-Azerbaycan sorunuyla ilgili 822 sayılı karar alındı.²²⁷ Bu karar Güvenlik Konseyi Başkanı'nın 1993 yılı, 29 Ocak ve 6 Nisan tarihli bildirilerine ve Genel Sekreter'in 14 Nisan tarihli raporundaki kanıtlara dayanıyordu. Güvenlik Konseyi Başkanı'nın 6 Nisan tarihli bildirisinde olduğu gibi, bu bildiride de Ermenistan ile Azerbaycan arasında ilişkilerin gerginleşmesiyle ilgili Güvenlik Konseyi'nin ciddi endişe duyduğu belirtilmekteydi ve bu Ermenistan Cumhuriyeti'nin savaşa direkt veya dolayısıyla katıldığını kanıtlıyordu.

Bildiride, bölge devletlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı, aynı zamanda sınır dokunulmazlığı ve toprak elde etmek için kuvvet kullanmaya izin verilmeyeceği bir daha kanıtlanıyordu.

Tüm artılarıyla beraber bu belgenin eksik yanlarını da söylemekte yarar vardır. İlk önce, Güvenlik Konseyi başkanının 6 Nisan tarihli bildirisinde olduğu gibi, 822 sayılı karar da, silahlı askeri operasyonların hız kazandığı, özellikle de Azerbaycan'ın Kelbecer rayonuna “yerel Ermeni birliklerinin” müdahalesi gibi vurgulanıyordu. Bu da Ermenistan'ın soruna katılımını gizlemek, Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusunu bir siyasi kurum olarak kabul ettirmek amacını taşımaktaydı.

Kaygı verici noktalardan biri de bildiride belirsiz şekilde şu anda işgal edilmiş topraklardan işgalci birliklerin çıkarılması talep edilmekteydi. Bildiride işgal edilmiş toprakların isimleri kesin olarak açıklanmıyor, Azerbaycan topraklarının kim tarafından işgal edildiği belirtilmiyordu. Üçüncüsü, işgal edilmiş topraklardan silahlı birliklerin çıkartılmasının kesin tarihi de kararda gösterilmiyordu. Dördüncüsü,

²²⁷ Halk Gazetesi, 4 Mayıs 1993.

kararın uygulanmasında sorun yaratan devlete karşı ne tür yaptırım uygulanacağı da açıkça gösterilmemektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan büyük devletler Ermenistan-Azerbaycan sorunun çözülmesinde duyarsız davrandılar. BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararı kabul ederken Ermenistan'ın asılsız taleplerini savunan devletlerden biri de Fransa'ydı. Bu kararda Ermenistan isminin geçmemesi, işgalciler olarak "yerel Ermeniler" ifadesinin kullanılması, Fransa'nın ısrarıyla belgeye konulmuştur. Ermenistan'ın çıkarlarını savunan devletler, başta Rusya ve Fransa olmak üzere, onun saldırgan devlet olarak tanınmasına izin vermediler.

BM Güvenlik Konseyi'nin Ermenistan-Azerbaycan sorununa ilişkin 822 sayılı kararı kabul edildikten sonra, 3 Mayıs'ta ABD, Rusya ve Türkiye barışı sağlamak adına barış planı düzenleyip hazırladılar.²²⁸ ABD, Rusya ve Türkiye'nin Ermenistan-Azerbaycan sorunuyla ilgili üç taraflı "Ertelenemez Tedbirlerin Nihai Cetveli" Bakü ve Erivan'ın müzakeresine gönderildi. Bunun için taraflara 14 Mayıs'a kadar süre tanındı. Belgede Ermeni birliklerinin Kelbecer'den çıkartılması ve askeri operasyonların durdurulması öngörülmektedir.

ABD, Rusya ve Türkiye'nin bununla ilgili aldıkları kararda Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki kuvvetler 1993 yılı 27 Marttaki haline getirilmeli, yani Ermeni kuvvetlerinin 27 Mart tarihinden sonra işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çıkarılmaları talep edilmekteydi.

14-15 Mayıs'ta Moskova'da Rusya, ABD ve Türkiye temsilcileri "Ertelenemez Tedbirlerin Nihai Cetveli" ile ilgili Ermenistan'ın tutumunu araştırmak

²²⁸ "U.S. Hopes for Acceptance of Nagorno Karabakh Plan", State Department Report. 3 Mayıs, 1993.

için görüşmüş ve 18 Mayıs'ta aynı plan her iki tarafa tekrar sunulmuştur.²²⁹ İlk belgeyle ikinci belge arasında aslında önemli bir fark bulunmamakta, yalnızca ikinci belgede Ermenistan'ın ısrarıyla bazı maddelere yorumlar ilave edilmişti.

23 Temmuz 1993'te Azerbaycan'ın Ağdam rayonu Ermenistan silahlı birliklerince işgal edildi. Bunun üzerine mevcut durumla ilgili, Azerbaycan BM Genel Sekreteri'ne ve Güvenlik Konseyi Başkanı'na müracaat etti.²³⁰

Ağdam'ın işgalinden sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz toplantı gündemini meşgul eden bir mesele vardı: "Dağlık Karabağ'daki Durum". Toplantının başında, Güvenlik Konseyi'nin Başkanı David Hannay Konsey üyelerine bilgi vererek, toplantının, BM'deki Azerbaycan temsilciliğinin Güvenlik Konseyi'ne yazdığı mektup üzerine hazırlandığını belirtmiştir.

Bu toplantıda BM Güvenlik Konseyi, Azerbaycan'ın Ağdam rayonunun işgaliyle ilgili 853 sayılı karar aldı.²³¹ Kararda Güvenlik Konseyi acil olarak askeri operasyonların durdurulmasını, şartsız ve tam şekilde savaşa katılan işgalci kuvvetlerin Ağdam ve tüm diğer işgal edilmiş topraklardan çıkarılmasını talep etmekteydi.

Bu kararın Azerbaycan tarafı için hem artıları, hem de eksileri vardır. İlk önce BM Güvenlik Konseyi Ağdam rayonunun işgaline Kelbecer rayonu ile kıyaslandığında daha çabuk tepki gösterdi.

²²⁹ Ayna Gazetesi, 19 Mayıs 1993.

²³⁰ "Azerbaijan International", California, September, 1993, s. 22-25

²³¹ Halk Gazetesi, 31 Temmuz 1993.

İkincisi, bu kararda da Ermenistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında bir gerginliğin olduğu vurgulanmaktaydı ki, bu da dolayısıyla da olsa Ermenistan'ın bu münakaşada bulunduğunu ispatlamaktadır. Üçüncüsü, uluslararası sınırların dokunulmazlığı ve toprakların zor kullanarak ele geçirilmesinin kabul edilemez olduğu bu kararda bir daha onaylanmaktaydı. Dördüncüsü, bölgede gelecekte düşmanlık eylemleri, aynı zamanda insanların yaşadıkları yerlerin bombalanması kesin olarak kınanmaktaydı. Beşincisi, askeri operasyonların ertelenmeksizin durdurulması ve sorun yaratanların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ağdam ve işgal edilmiş diğer rayonlardan çıkarılması talep edilmekteydi. Altıncısı, kararda BM Genel Sekreteri'nden zarara uğrayan sivil halka acil insancıl yardım gösterilmesi ve kendi topraklarını terk etmek zorunda kalan insanların kendi evlerine geri dönmelerini sağlamak için yardım etme müracaatında bulundu.

853 sayılı kararın artılarının yanı sıra bazı eksileri de vardı. İlk önce, 822 sayılı kararda olduğu gibi Ermenistan ile Azerbaycan arasında ilişkilerin kötüleşmesiyle onlar arasında gerginliğin olduğu bildirilse de, bunun sebepleri açıklanmıyordu. İkincisi, 822 sayılı kararın uygulanmasıyla ilgili “Ertelenemez Tedbirlerin Nihai Cetveli” alkışlanmakta, ama bu planın Ermenistan tarafından defalarca ihlal edildiği yer almamaktaydı. Üçüncüsü, Azerbaycan'ın Ağdam ve diğer rayonlarının işgali kınansa da, bu toprakları kimin işgal ettiği yine de gösterilmemekteydi. Dördüncüsü, Güvenlik Konseyi, tarafları ateşin durdurulmasıyla ilgili anlaşma yapmaya ve bunu uygulamaya davet ediyordu. Ama Azerbaycan tarafının birçok kez bu anlaşmaya uygun olarak ateşi durdurmasına rağmen, Ermenistan tarafı defalarca bu anlaşmayı bozmuş ve Azerbaycan topraklarını işgalini sürdürmüştür. Bunun için de bu kararda sadece iştirakçi taraflar değil, Ermenistan

tarafının anlaşmaya uyması talep edilmeliydi. Beşincisi, Güvenlik Konseyi, kararın 9. fıkrasında Ermenistan hükümetini Azerbaycan Cumhuriyeti Dağlık Karabağ bölgesi Ermenilerinin 822 sayılı kararın ve 853 sayılı kararın maddelerine uyması ve AGİT Minsk Grubu'nun tekliflerini aynı tarafın kabul etmesi amacıyla kendi etkisini göstermekte devam ettirmesine ısrarla davet ediyordu. Buysa, Ermenistan ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrıca taraf olarak değerlendirilmesi anlamına gelmekteydi. Bu karardan Güvenlik Konseyi'nin Ermenistan'a tarafsız olarak müracaat etmesi anlaşılmaktadır ki, bu da Ermenistan'ın sorunda asıl rolünü yok sayıyordu. Aslında sorun başladıktan bu yana Ermenistan birçok müzakerelere katılmış ve belgeler imzalamıştı ki, bu da Ermenistan'ın sorunun iştirakçisi olduğunu göstermektedir.

Altıncısı, Güvenlik Konseyi devletleri, sorunun büyümesine veya toprak işgalinin devam etmesine neden olabilecek silah yardımından kaçınmaya davet ediyordu. Kararın başında da gösterildiği gibi Azerbaycan'ın işgale maruz kalan devlet olarak kendini savunma hakları vardır. Bu yüzden Güvenlik Konseyi, direkt Ermenistan Cumhuriyeti'ne bu yardımın yapılmasını yasaklamalıydı.

Genel olarak baktığımızda ilk kararda da olduğu gibi ikinci kararda da Azerbaycan topraklarının kim tarafından işgal edildiği açıklanmıyordu.

Ağustos 1993'te Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'ın Fuzuli rayonuna hücumuyla ilgili Azerbaycan Devleti, BM Güvenlik Konseyi Başkanı'ndan acil olarak Konseyin toplanması ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısını durdurulmasıyla ilgili müracaatta bulundu.²³²

²³² Azerbaycan Gazetesi, 11 Ağustos 1993.

18 Ağustos 1993'te BM Güvenlik Konseyi adından ABD'nin BM'deki temsilcisi Madeleine Albright bildiri hazırladı.²³³ Bildiride Güvenlik Konseyi, iki devlet arasında ilişkilerin gerginleşmesinden, Fuzuli rayonunda askeri operasyonların hız kazanmasından endişe duyduğu, Kelbecer ve Ağdam rayonlarının işgali de dahil, Fuzuli rayonuna da yapılan müdahalenin şiddetle kınandığı belirtilmekteydi. Bildiride Azerbaycan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınır dokunulmazlığı, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu onaylanmaktaydı.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı açıkça saldırısının sürdüğü bir zamanda uluslararası örgütler ve büyük devletler duyarsızlıklarıyla iz bıraktılar. Daha 853 sayılı karar kabul edilmezden önce Ağdam'ın işgaliyle ilgili Güvenlik Konseyi'nin müzakerelerinde Konseyin daimi üyeleri olan ABD, Fransa ve Rusya sorunu Azerbaycan'la Dağlık Karabağ arasında sorun olarak değerlendirmişlerdi. Bu devletler 853 sayılı kararı kabul ettiği bir zamanda Ağdam ve diğer işgal edilmiş Azerbaycan topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti tarafından değil, Dağlık Karabağ Ermenileri tarafından gerçekleştirildiğini savunuyorlardı.

Bu devletlerin desteği Ermenistan'ı cesaretlendiriyor olsa gerek ki, Ağustos sonlarında Azerbaycan'ın Füzuli ve Cebrayıl rayonları Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgal edildi. 31 Ağustos 1993'de geçici olarak ateşkesin imzalanmasına rağmen, anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından Azerbaycan'ın Gubadlı rayonu da işgal edildi.

²³³ Azerbaycan Gazetesi, 20 Ağustos 1993.

14 Ekim 1993'te düzenlenen BM Güvenlik Konseyi'nin 3292. toplantısında Ermenistan-Azerbaycan sorununa ilişkin 874 sayılı karar alındı.²³⁴ Bu kararda 28 Eylül'de AGİK'in Paris Konferansında hazırlanan ve Azerbaycan tarafından kabul edilmeyen "Ertelenemez Tedbirlerin Yenilenmiş Cetveli"nin beğenildiği ve ona taraftar çıkıldığı açıklanmaktaydı.

Bu kararın da artıları ve eksileri vardı. Bu kararda Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu onaylıyordu. İlk iki kararda da olduğu gibi Ermenistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında bir gerginliğin olduğu vurgulanmaktaydı ki, bu da dolayısıyla da olsa Ermenistan'ın bu sorunda iştirakini göstermektedir. İkincisi, kararda devletlerin egemenliğı, toprak bütünlüğü, uluslararası sınırların dokunulmazlığı ve toprak elde etmek için güç kullanmaya izin verilmeyeceğı bir daha onaylanıyordu.

Bu kararın eksileri önceki kararlardan daha çoktu. İlk önce, önceki kararlarda da olduğu gibi Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırısı "Dağlık Karabağ Bölgesinde Kriz" gibi değerlendirildi. Buysa, yine de Ermenistan'ın sorunda iştirakini ve saldırgan tavırlarını gizliyordu. Ermenistan Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin kötüye gitmesiyle onlar arasında gerginliğin olduğu bildirilse de, bunun sebepleri açıklanmıyordu. İkincisi, kararda 8 Ekimde Moskova'da üst düzeyde yapılan görüş ayrıca vurgulanıyor, ilgili tarafları AGİK Minsk Grubu'na destek olarak Rusya Federasyonu'nun desteğıyle ateşkesin sürdürülmesi gösterilmekteydi. Böylece, BM'nin bu sorunun çözümünü sanki Rusya'ya bıraktığı anlaşılmaktaydı. Üçüncüsü, Güvenlik Konseyi, 28 Eylül 1993'te

²³⁴ Halk Gazetesi, 20 Ekim 1993.

AGİK Minsk Grubu'nun müzakereleri zamanı hazırlanmış olan “Ertelenemez Tedbirlerin Yenilenmiş Cetveli”ni onaylıyor ve tarafların buna dikkatli yaklaşmasını ve kabul etmesini tavsiye ediyordu. Ama daha karar kabul edilmeden önce Azerbaycan bu “cetvel”i uygun görmediği için kabul etmemişti. Dördüncüsü, kararda işgal edilmiş toprakların isimleri yazılmıyor, onlar sadece “yakın zamanlarda işgal edilmiş” topraklar olarak geçiyordu.

İlk iki kararda en azından Kelbecer ve Ağdam rayonlarının işgali hiç olmazsa kınanıyordusa da, bu kararda işgal edilmiş Fuzuli, Cebrayıl ve Gubadlı rayonlarının isimleri bile geçmiyordu ve Ermeni silahlı birliklerinin Azerbaycan'dan çıkarılmalarının kesin tarihi gösterilmiyordu. Güvenlik Konseyi'nin bu kararları uygulanmadığı halde, uygulamayan tarafa herhangi bir cezanın kesileceği de gösterilmiyordu.

Genel olarak baktığımızda bu karar ilk iki karardan daha zayıf bir karardır. Bu Azerbaycan topraklarını kimin işgal ettiğini göstermeyen üçüncü karardır. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri Ermenilerin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından hemen çıkmasına değil, ateşkes ve müzakereler yoluyla çözülmesi taraftarı olduklarını açıklıyorlardı.

23 Ekim 1993'te Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahlı birlikleri Güvenlik Konseyi 822, 853, 874 sayılı kararlarını hiçe sayarak ateşin durdurulmasıyla ilgili anlaşmanı bozarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güney-batı rayonlarına saldırdılar.²³⁵ Ermenistan silahlı kuvvetlerinin en önemli darbesi Azerbaycan'ın

²³⁵ Azerbaycan Gazetesi, 29 Ekim 1993.

Dağlık Karabağ bölgesinden on kilometrelerle uzakta, İran'la sınırdaki Zengilan rayonuna yönelmişti.

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun büyümesi ve Ermenistan silahlı kuvvetlerince Azerbaycan'ın Zengilan rayonunun işgaliyle ilgili, Azerbaycan Devletinin BM Güvenlik Konseyi'ne müracaatını göz önünde bulundurarak, Güvenlik Konseyi, durumu değerlendirdi ve 11 Kasım 1993'te 884 sayılı karar aldı.²³⁶

BM Güvenlik Konseyi, bu kararda Azerbaycan'ın Horadiz kasabasının ve Zengilan rayonunun işgaliyle ilgili endişe duyduğunu bildirerek, bu topraklardan ve Azerbaycan'ın zaptedilmiş diğer topraklarından işgalci kuvvetlerin çıkartılmasını talep ettiğini belirtti. 884 sayılı karar önceki, yani 822, 853, 874 sayılı kararların içeriğini bir daha onayladı. Aynı zamanda önceki kararlardaki artılar ve eksiler de aynıydı.

Genel olarak, 1993 yılı sürecinde Azerbaycan'a karşı Ermeni saldırısının artması ile ilgili BM Güvenlik Konseyi'nin ve dünyanın büyük devletlerinin kabul ettikleri tüm belgelerde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, egemenliği ve sınır dokunulmazlığının önemi vurgulanmaktaydı. Ama Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan büyük devletler Ermenistan'ın saldırgan devlet olarak tanınmasına izin vermediler. Onlar Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından hemen çıkmasını değil, sorunun ateşkes ve müzakereler yoluyla çözümüne taraftar çıktılar.

²³⁶ "Armenia-Azerbaijan Conflict" GRS. Issue Brief. September 24, 1997, s. 4

Kendisinin cezasız kaldığını hisseden Ermenistan Cumhuriyeti, BM üyesi olan Azerbaycan'a karşı açıkça saldırarak, Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini işgal etti. Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarındaki bir milyondan fazla insan mülteci durumuna düşmüştür.

Ermenistan kendisinin mini programını tamamladıktan, yani Dağlık Karabağ'ı bütünlükle işgal ettikten sonra, işgal edilmiş Dağlık Karabağ'ın sınırları boyunca "baraj bölgesi" yaratmaya başladı.

Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözülmesinde BM ve dünya birliğinin gösterdiği çabalar, Ermenistan Cumhuriyeti'nin açık işgalcilik politikası yüzünden yeterli sonuç doğurmadı. BM'nin bölgede barışçıl faaliyetlerinin başarısız olmasının en önemli nedeni, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan topraklarına saldırısının itiraf olunmamasıdır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin BM Anayasasının 1. ve 2. maddelerinde ve AGİT Nihai Senedi'nde yer alan uluslararası hukukun prensiplerini açıkça ihlal etmesine rağmen, hem BM hem de AGİT'in durumu inceledikleri zaman Ermenistan Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerinin sorunda dolayısıyla iştirakinin itiraf etmenin zor olduğunu belirtiyorlardı. Aslında, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarında ve Güvenlik Konseyi başkanının bildirilerinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin sorunda dolayısıyla da olsa iştiraki itiraf olunuyordu. Buysa, Ermenistan Cumhuriyeti'nin sorunda tarafsız olmadığı, dolayısıyla da olsa askeri saldırıya onay verdiğinin bir göstergesiydi. 1974 tarihli 2319. oturumunda kabul ettiği 3314 (XXIX) sayılı "Saldırı Tanımı"nın (Definiton of Aggression) 1.maddesinde[6] saldırı, "bir devletin başka bir devletin

Egemenliğine, toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı ya da herhangi bir biçimde BM Anlaşması'na aykırı olarak silahlı kuvvet kullanımıdır".²³⁷

B. AGİT'İN ATEŞKES ANLAŞMASINDAN GÜNÜMÜZE SORUNUN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN GİRİŞİMLERİ

Ateşkes anlaşmasının imzalanması ve yürürlüğe girmesinden sonra sorunun çözümüne ilişkin çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Çözüme yönelik çalışmalar genel olarak şu başlıklar altında sıralanabilir:

- a) Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri arasındaki temaslar yoluyla;
- b) Çeşitli devletlerin çeşitli düzeydeki yetkililerinin kendi aralarındaki görüşmelerde soruna ilişkin değerlendirmeler yapmaları yoluyla;
- c) Uluslararası kuruluşların kendi toplantılarında soruna ilişkin değerlendirmeler yapmaları yoluyla;
- d) Yabancı devlet yetkililerinin ve uluslararası kuruluşların arabuluculuk çalışmaları yoluyla;
- e) Azerbaycan ve Ermenistan'ın sivil toplum kuruluşları arasındaki görüşmeler yoluyla;
- f) Resmi kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilen konferans ve benzeri organizasyonlar yoluyla.

²³⁷ A Resolution 3314 (XXIX). Kararın Türkçe çevirisi için bak: Aslan Gündüz, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul, Beta, 1994, s. 62-64.

Fakat, bu çalışmalar çoğu zaman iç içe geçtiği için biz bu çalışmada barışa yönelik girişimleri konu başlığı ile ele almaktan ziyade, kronolojik olarak incelemeye çalışacağız.

1. Çözüm Yönelik İlk Girişimler

Ateşkes imzalandıktan sonra Rusya'nın Minsk Grubu'ndaki temsilcisi Vladimir Kazimirov, Haziran ve Temmuz 1994'te Bakü'yü, Erivan'ı ve Hankendi'yi sık sık ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmiştir.²³⁸ Kazimirov, yaptığı görüşmelerin amacının “ateşkesin güçlendirilmesi ve Büyük Siyasi Anlaşma'nın hazırlanması olduğunu”²³⁹ ifade etmiştir. Rusya, Büyük Siyasi Anlaşma'nın imzalanmasıyla, çatışma bölgesine Rus ordusunun gönderilmesi ve gelecekte bu sorunun çözümünü kendi kontrolünde tutarak Kafkasya'nın tamamında konumunu yeniden güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Ama, Batılı devletler Rusya'nın Kafkasya'da etkisini yeniden artırma girişimlerine karşı çıkmaktaydılar. Bu konuda özellikle ABD itirazlarını açık şekilde dile getirmekteydi. Bu yüzden de Rusya'nın kendi askeri güçlerine, BM Barış Gücü statüsü verilmesi talebine kesin şekilde itiraz edilmiştir.

Batı'nın bu konudaki sert tutumu ABD, İngiltere, Almanya ve Türkiye devlet temsilcilerinin resmi açıklamalarında da görülmekteydi. ABD'nin BDT temsilcisi James Collins çatışma bölgesine herhangi bir devletin silahlı güçlerinin tek başına getirilmesine izin vermeyeceklerini ve sorunun çözümünün yalnız AGİT

²³⁸ V. Mitayev “Rossiya i Zapad v Karabakskom Konflikte (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)”, www.zakafkazy.org (01.05.2006).

²³⁹ Tomas De Vaal, *Black Garden, Armenia and Azerbaijan Through Peace And War*, New York University Press, 2003, s. 306-307.

çerçevesinde aranmasına üstünlük verdiklerini açıklamıştı. Sorunun çözümü için Rusya'nın hazırladığı "Büyük Siyasi Anlaşma" planının uygulanmasında, AGİT ile Rusya arasında yaşanan gerginliğin sebebi, AGİT'in sorunun çözümünde tek arabulucunun olması (Rusya tek arabuluculuk modelini, dolayısıyla sorunu kendi kontrolünde tek başına tutma niyetini gerçekleştirmeye çalışmaktaydı) görüşünü kabul etmemesi olmuştur.²⁴⁰

Azerbaycan da barış planı çerçevesinde sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Temmuz 1994'te bir açıklama yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Rus askerlerinin bölgeye AGİT Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edebileceklerini ifade etmiştir.

Ağustos-Eylül 1994 tarihlerinde Rusya'nın arabuluculuğu ile Moskova'da gerçekleştirilen Büyük Siyasi Anlaşma'ya ilişkin görüşmelerden bir sonuç çıkmaması, aynı zamanda Rusya'nın tek başına arabuluculuk yapma girişimlerinin başarısızlığa uğraması anlamına gelmiştir. Rusya'nın sorunun çözümündeki inisiyatifini ve tek başına barış gücü göndermesini önlemek için AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi 16 Eylül 1994'te sorun bölgesine gönderilecek barış gücünün çok uluslu olması gerektiği konusunda karar almıştır.²⁴¹ 24 Ekim 1994'te AGİT'in özel toplantısında, AGİT Dönem Başkanı, İtalya Dışişleri Başkan Yardımcısı A. Martini'nin barış gücünün nasıl oluşturulacağı konusundaki önerisi kabul edilmiştir. Kabul edilmiş bu plan çerçevesinde bölgeye 3000'e kadar asker ve askeri malzeme

²⁴⁰ *Ayna Gazetesi*, 10 Eylül 1994.

²⁴¹ Arsen Gasparyan, *Dinamika Karabakskovo Konfliktu; Rol Rossiskoy Federatsii v.Evo Uregulirovani (Dağlık Karabağ Sorununun Dinamiği ve Rusya Federasyonu'nun Sorunun Çözümündeki Rolü)*, www.coc.org/journal/cac06-1999 (01.05.2006).

gönderilmesi öngörülmekteydi. Planda, bölgeye gidecek barış gücünde bir devletin en fazla %30 oranında askeri güç bulundurabileceği belirtilmekteydi. Plan, barış görüşmelerinin yürütülmesindeki ve bölgeye barış gücünün gönderilmesindeki tüm sorumluluğun MG tarafından üstlenileceği hususunu da belirlemişti. AGİT Barış Gücü'nün bölgeye gönderilmesi düşüncesine ilk tepki Rusya'dan gelmiştir.²⁴² Çünkü AGİT güçlerinin bölgeye gelişi, sorunun çözümünün Rusya'nın kontrolünden ciddi biçimde çıkmasına hatta belki Rusya'nın konuya ilişkin olarak saf dışı bırakılmasına yol açabilirdi. O sıralarda AGİT Minsk Grubu'nun Başkanlığını yapmakta olan Andres Byurner barış gücünün yerleştirilmesi biçimini görüşmek için Bakü ve Erivan'ı ziyaret etmiştir. Fakat, Azerbaycan'ın kabul ettiği bu planı, Ermenistan reddetmiştir.

Aralık 1994'te gerçekleştirilen AGİT Budapeşte Zirve toplantısında o zamana kadar Minsk Grubu'nun yapısında değişiklik yapılmış ve tek başkanlı sistem yerine eşbaşkanlık sistemi oluşturulmuştur. Bu toplantıda Rusya'ya Minsk Grubu içinde daimi eşbaşkanlık statüsü verilirken, NATO ve Rusya'nın ortak barış gücü oluşturması ve bu kuvvetlerin ilk olarak Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışma bölgesine (aslında Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarına) yerleştirilebileceği hususu da karara bağlanmıştır.²⁴³ AGİT bu kararıyla, Rusya'ya Minsk Grubu'nda daimi eşbaşkanlık görevini vererek onun tepkilerini azaltmış ve buna paralel olarak, sorunun çözümünün AGİT çerçevesinden çıkmasını ve Rusya'nın tekeline geçmesini önlemeye çalışmıştır.

²⁴² Segodnya, 14 Ekim 1994.

²⁴³ Manvel Sarkisyan, Politiceskiye Problemi Kavkaza: Armeniya, Politika Armenii v Regione, (Kafkasya'nın Politik Sorunları: Ermenistan, Ermenistan'ın Bölge Politikası) Erivan, The Armenian Center for National and International Studies, 1995, s. 55.

6–11 Şubat 1995'te Moskova'da Azerbaycan, Ermenistan ve eski DKÖB Ermenileri arasında görüşmeler başlamıştır.²⁴⁴ Ermenistan tarafı, görüşmelere eski DKÖB Ermeni tarafı temsilcilerinin, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın katılmasını istemekteydi. Görüşmelerde eski DKÖB Ermenilerinin taraf olarak tanınması için Azerbaycan'a diğer güçler tarafından da büyük baskı yapılmaktaydı. Azerbaycan tarafıysa, çatışan tarafların Azerbaycan ile Ermenistan olduğunu, eski DKÖB Ermeni ve Türk topluluklarının sadece ilgili taraf olduğunu savunmaktaydı. Ayrıca, Ermeni tarafı barış gücünün bölgeye, barış anlaşması imzalanmadan önce gönderilmesini istemekteydi. Ermenistan, bölgeye gelecek kuvvetlerin içerisinde Türk askerlerinin olmaması gerektiğini de vurgulamaktaydı.²⁴⁵

Barış görüşmelerini tıkayan başka bir konu ise Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve eski DKÖB'nin yeni statüsünün nasıl düzenleneceği konusu idi. Ermenistan Şuşa ve Laçın'ın geleceği konusunun eski DKÖB'nin statüsünün belirlenmesinden sonra müzakere edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ermenistan ayrıca, Laçın koridorunun kendi kontrolünde kalması gerektiğini de ileri sürmekteydi. Hiç kuşkusuz Azerbaycan tarafı bu önerilere yanaşmamıştır. Azerbaycan, Laçın koridorunun barışın sağlanması sürecinde uluslararası kuvvetlerin denetimi altında olmasına rıza gösterse de, eski DKÖB'nin statüsü konusunu yalnız Şuşa ve Laçın'dan işgalci kuvvetler çıktıktan sonra görüşeceğini belirtmiştir. Ama Ermeni tarafı bunlara yanaşmamış, Azerbaycan tarafı da önerileri mevcut haliyle kabul etmemiştir. Sonuçta Moskova görüşmeleri de başarısız olmuştur.

²⁴⁴ Azerbaycan Gazetesi, 10 Mayıs 1995.

²⁴⁵ Sabah Gazetesi, 20 Ekim 1994.

20 Eylül 1994'te Azerbaycan ve Batılı büyük petrol şirketleri arasında “Asrın Anlaşması” olarak nitelendirilen petrol anlaşmasının imzalanması, aynı zamanda Batı'nın Azerbaycan'da konumunu güçlendirmesi anlamına gelmiştir.²⁴⁶ 30 yıllığına yapılan bu anlaşma nedeniyle, Batılı devletler tabii ki, bölgedeki sorunların bir an önce çözülmesini ve bölgede barışın sağlanmasını istemekteydiler. İlk olarak bölgenin yeniden Rusya'nın etki alanına girmesinin önlenmesi gerekmekteydi. ABD'nin AGİT temsilcisi Jozef Pressel açık şekilde Rusya'nın bölgeyi kontrolü altında tutması ihtimalinden büyük rahatsızlık duyduklarını belirtmekteydi.²⁴⁷

Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisinin arttığını gören Rusya, 16 Mart 1995'te Ermenistan'la 25 yıllık süre için geçerli olacak bir askeri anlaşma yapmıştır. Anlaşma Rusya'nın Ermenistan'da askeri üs bulundurması konusunu resmileştirmiştir.²⁴⁸

Mart 1995 sonlarında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları çatışma bölgesini ziyaret etmiştir. 6–7 Nisan 1995'de de Stokholm'da AGİT Minsk Grubu'nun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali durumu ile ilgili yeni görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Her iki girişimin de sonuçsuz kalmasına Ermeni tarafının ilk önce bölgenin statüsünün belirlenmesini, Azerbaycan tarafının ise önce Şuşa ve Laçın'ın boşaltılmasını istemesi neden olmuştur.

Mayıs 1995'te Moskova'da yapılan görüşmelerde Ermenistan ani bir kararla Minsk Konferansı görüşmelerine katılmayacağını bildirmiştir. Böylece, Ermenistan'ın izlediği taktikler nedeniyle hem Moskova, hem de Haziran-Temmuz

²⁴⁶ Nezavisimaya Gazeta, 12 Ağustos 1996.

²⁴⁷ Azerbaycan Gazetesi, 1 Mart 1995.

²⁴⁸ Azerbaycan Gazetesi, 10 Mayıs 1995.

1995 tarihlerinde yapılması planlanan Helsinki (Finlandiya) ve Baden (Avusturya) görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştır.

1995 yılında yapılan AGİT Minsk Grubu görüşmelerinde, genellikle Ermenistan tarafının işgalci tavırları konusunda herhangi bir taviz vermekten kaçındığı ve buna bağlı olarak da herhangi bir sonuca varılamadığı gözlenmiştir. Azerbaycan tarafının 1995 yılında politik başarı sayılabilecek tek bir kazancı olmuştur. Bu, 3–9 Eylül 1995 tarihlerinde Moskova’da yapılan Minsk Grubu görüşmelerinde, Minsk Konferansı Eşbaşkanları V. Lozinski ve H. Talvitye’nin önerileriyle Ermenistan tarafından işgal olunmuş Azerbaycan topraklarının boşaltılmasıyla ilgili planın ilk aşamasına Laçın’ın da ilave edilmesi olmuştur.²⁴⁹

Şubat 1996 sonlarında AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti, AGİT Minsk Konferansı Eşbaşkanları V. Lozinski ve H. Talvitye, Minsk Grubu Eşbaşkanları V. Kazimirov ve R. Niberg bölgeyi ziyaret etmiştir.²⁵⁰ Ziyaret sırasında AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti Azerbaycan sınırları içerisinde eski DKÖB çerçevesinde özerk yapı oluşturulmasına ilişkin Azerbaycan’ın önerisini desteklediğini ve çatışmanın çözümlenmesi için her türlü yardımın yapılacağını bildirmiştir.²⁵¹ F. Kotti, bu türden çatışmaların çözümü konusunda AGİT gibi uluslararası örgütün bile zorlandığını, bunun için de çatışmadaki tarafların barışı sağlamak için bir araya gelmeleri gerektiğinin de altını çizmiştir.²⁵² AGİT temsilcilerinden sonra bölgeyi ziyaret etmiş olan ABD Dışişleri Bakanı’nın Yeni Bağımsız Devletlerle İlgili Yardımcısı Strobe Talbott da Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri arasında direkt görüşmelerinin

²⁴⁹ Azadlıq Gazetesi, 5 Aralık 1995.

²⁵⁰ Halk Gazetesi, 1 Mart 1996

²⁵¹ Azerbaycan Gazetesi, 1 Mart 1996.

²⁵² Panorama, 6 Mart 1996.

yapılmasının şart olduğunu ileri sürmüştür. AGİT Minsk Grubu'nun Rusyalı Eşbaşkanı Kazimirov ABD'li yetkilinin düşüncelerini onaylasa da Azerbaycan-Ermenistan arasındaki görüşmelerinden olumlu sonuç çıkacağına pek inanmadığını belirtmiştir.

Rusya ile ABD arasında Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesinin çözüme kavuşturulması sürecinde gizli rekabet olmasına rağmen, her iki tarafın da sorunun çözümündeki tutumu aynıydı. Konuya ilişkin değerlendirme yapan AGİT Minsk Grubu ABD temsilcisi C. Mareska, çatışmadaki en önemli sorunun özerklik konusu olmadığını, çünkü bütün tarafların özerkliğin varlığını itiraf ettiklerini belirtmekteydi. C. Mareska, soruna ilişkin başlıca meselenin ise halen çözümlenemeyen Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve güvenliğinin sağlanması konusu olduğu vurgulamaktaydı.²⁵³ Nitekim, Nisan 1996 ortalarında yapılacak olan Rusya-ABD zirvesinde ABD, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında dört taraflı görüşme gerçekleşmesi ve ABD-Rusya ortak planının imzalanması öngörülmekteydi. Ama Ermenistan'ın, işgal edilmiş Azerbaycan topraklarındaki Ermenilerin katılımı olmadan imzalanacak herhangi bir anlaşmanın önemi olmayacağını açıklaması ve Azerbaycan'ın da önceki gibi bölge Ermenilerini çatışmada taraf olarak tanımayacağını ifade etmesi üzerine Moskova görüşmelerinin de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

15–18 Haziran 1996 tarihlerinde Moskova'da AGİT Minsk Grubu'nun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunuyla ilgili yeni bir

²⁵³ Panorama, 25 Ocak 1996.

toplantısı gerçekleştirilmiştir.²⁵⁴ Görüşmelerde yine Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve tarafların güvenliğinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Görüşme sırasında Ermenistan tarafı, Azerbaycan'ın askeri açıdan çok geliştiğini ve bunun her zaman Ermenistan için bir tehdit oluşturacağından duydukları rahatsızlığı gerekçe göstererek Şuşa ve Laçın'ın boşaltmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. 1–5 Temmuz 1996 tarihlerinde Stokholm'da yapılan görüşme de bir nevi Moskova görüşmelerinin devamı olarak değerlendirilmiştir. Moskova ve Stockholm görüşmelerinde Minsk Grubu Eşbaşkanlarının tutumu Ermeni tarafının isteklerine daha yakın olduğundan, sunulan hiçbir öneri Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.²⁵⁵ 2–3 Aralık 1996 tarihlerinde Lizbon'da yapılan AGİT Devlet ve Hükümet Başkanlarının Zirve Toplantısı'na kadar ki Minsk Grubu görüşmelerinde ve Frankfurt'ta (Almanya) ve Amsterdam'da (Hollanda) arabulucularının katılımı olmadan yapılan ikili görüşmelerde de hiçbir öneri kabul görmemiştir.²⁵⁶

2. AGİT Lizbon Zirvesi

Lizbon Zirve Toplantısı 52 Avrupa devletinin, ABD ve Kanada'nın, ayrıca gözlemci statüsüyle 10 Asya ve Afrika devlet başkanlarının katılımı ile gerçekleştirilmiştir.²⁵⁷ AGİT Lizbon Zirve Toplantısı'nın en önemli gündem konularından birisi de Ermenistan-Azerbaycan sorunu olmuştur. Toplantı sırasında Azerbaycan, AGİT ilkeleri çerçevesinde kendi toprak bütünlüğünü korumak şartıyla, Azerbaycan sınırları içinde eski DKÖB çerçevesinde en üst seviyede bir özerk yapı kurulmasına rıza göstereceğini belirtmiştir. Azerbaycan'ın bu önerisi Ermenistan

²⁵⁴ *Nezavisimaya Gazeta*, 2 Temmuz 1996.

²⁵⁵ *Nezavisimaya Gazeta*, 13 Temmuz 1996.

²⁵⁶ *Nezavisimaya Gazeta*, 1 Kasım 1996.

²⁵⁷ Ali Hasanov, *Azerbaycan ve AGİK. Ermenistan-Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Problemi Umumi Avrupa Tehlikesizliyi Fonunda*, Bakü, 1997, s. 96.

dışında AGİT Minsk Grubu'nun tüm üyeleri tarafından da desteklenmiştir.²⁵⁸ Ama gösterdiği tüm çabalara rağmen Azerbaycan Lizbon Zirve Toplantısı'nın Sonuç Bildirisi'nden önerdiği maddenin çıkarılmasına, başka bir maddenin konulmasına mani olamamıştır. Azerbaycan'ın önerdiği maddeye Ermenistan'ın “veto” uygulaması ve zirveden sonuç bildirisi çıkmasını engellemesi nedeniyle üçüncü ülkeler Azerbaycan tarafından, kendi önerisinden vazgeçmesini istemiş ve Azerbaycan ilginç şekilde bu isteği kabul etmiştir. Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesi konusunda da tartışma yaşanmıştır. Azerbaycan temsilcilerinin çabaları ve ısrarı üzerine Lizbon Zirvesi Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesinde Azerbaycan'ın isteklerini içeren hususlar yer almıştı. Bu madde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan hususlar içermektedir. Ama Ermenistan temsilcileri Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesine “veto” koymuştur. Azerbaycan tarafı da buna karşılık, alınan kararların tamamını imzalamayarak “veto” hakkını kullanmıştır.²⁵⁹ Zirvenin Sonuç Bildirisi'nde Azerbaycan'ın itiraz ettiği başka hususlar da yer almaktaydı. Sorunun çözümünde toprak bütünlüğü ilkesini vurgulayan hiçbir ifadenin yer almamasına karşılık, kendi kaderini belirleme hakkına ilişkin ifadelerle vurgu yapılmıştı.

Zirvede Sonuç Bildirisi'nin çıkmaması ihtimali üzerine, özellikle Türkiye ve Fransa tarafının arabuluculuğuyla “orta yol” bulunmuştur. Buna göre, Azerbaycan “veto” hakkını kullanmaktan vazgeçmiş ve Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesi de dahil olmakla bildirge Azerbaycan'ın önerileri yer almadan ve genel olarak Ermenistan'ın isteklerine yer verilerek kabul edilmiştir. Buna karşılık, AGİT Dönem Başkanı F. Kotti Azerbaycan'ın isteklerini içeren özel bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride 3 temel ilke vurgulanmaktaydı. Bunlar, Ermenistan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü;

²⁵⁸ Hasanov, a.g.e., s. 48.

²⁵⁹ Ibid., s. 53.

Azerbaycan içerisinde eski DKÖB çerçevesinde en yüksek statü ile özerk yapı oluşturulması; bu özerk yapının tüm nüfusunun güvenliğinin garanti altına alınması şekilde ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere, Ermenistan'ın “veto”sunda sonuna kadar diretmesi üzerine Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan 20. madde zirvenin Sonuç Bildirisi'nden çıkarılmış, bu tutum Azerbaycan tarafına ve kamuoyuna adeta bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Yani eğer vetolar yüzünden Sonuç Bildirisi'nin çıkmaması ihtimali varsa, taraflardan birisinin taviz vermesi gerekmektedir ve Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan Ermenistan taviz vermek istemediğine göre, toprakları işgal altında kalan Azerbaycan'ın taviz vermesi şart olmuştur. Ama aslında çatışmaların barışçıl yollarla çözümlenmesi konusundaki bildiriler için herkesin lehte oy kullanması şart değildir. AGİT Bakanlar Kurulu'nun 1992 tarihli kararına göre, bir devlet AGİT'in temel ilkelerini açıkça ihlal ediyorsa, onun onayı olmadan da kararlar kabul edilebilir. Nitekim Yugoslavya konusunda iki kere Yugoslavya'ya rağmen karar alınmıştır.²⁶⁰ Bu zirvede de AGİT yetkililerinin Ermenistan'a rağmen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan maddenin sonuç bildirisinde yer almasını sağlayabilmeleri olanaklıydı. Ama bunun yapılmaması, AGİT gibi önemli bir kuruluşun Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına yaklaşımındaki çifte standardın göstergesi olmuştur. Bu, aynı zamanda Azerbaycan tarafının ciddi bir tavizi olarak da değerlendirilebilir.

Lizbon Zirvesi sonrasında AGİT Minsk Grubu'nda Eşbaşkanlık açısından bazı değişiklikler yapılmıştır. Önce Ocak 1997 başlarında Minsk Grubu'na Fransa'yı

²⁶⁰ Ahmedov, a.g.e. , s. 49.

temsil eden bir Eşbaşkan atanmıştır.²⁶¹ Ardından Rus ve Fransız Eşbaşkanların yanına, bir de ABD’li Eşbaşkan atanmıştır. AGİT’in Danimarkalı Dönem Başkanı 14 Şubat 1997’de, AGİT’in Minsk Grubu’nun yeni Eşbaşkanlarını onaylamıştır.²⁶² Böylece AGİT Minsk Grubu için Üçlü Eşbaşkanlık sistemi başlamış ve günümüze kadar bu durum devam etmektedir.

Lizbon Zirvesi sonrasında sorunun çözümüne ilişkin gelişmeler devam etmiştir. Bu gelişmeler içerisinde özellikle önemli olanlar, Minsk Grubu Eşbaşkanları tarafından ileri sürülen çözüm önerileri ve Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasındaki direkt görüşmelerin başlaması olmuştur.

2. Eşbaşkanlardan Üç Çözüm Önerisi

Eşbaşkanlar tarafından şimdiye kadar 3 çözüm önerisi (barış anlaşması taslağı) ortaya konmuş, fakat bunlardan birisi Azerbaycan, diğer ikisi Ermenistan tarafından kabul edilmediği için konuya ilişkin uzlaşma sağlanamamıştır.

Bu taslaklar sırasıyla “Paket Çözüm”, “Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet” şeklinde isimlendirilmektedir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle beraber, önemli farklılıklar da taşımaktadırlar. Taslakların her üçünde ekonomik unsurlar ön plana çıkarılarak, bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükselmesi, bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barışın şart olduğu ifade edilmiştir. İmzalanacak anlaşmanın bölgenin geleceğine ilişkin olumlu beklentileri artıracığı, bölge halkları arasındaki işbirliğini artırarak refaha katkıda bulunacağı vurgulanmıştır. Taslaklar, “Azerbaycan ile onun Dağlık Karabağ bölgesi” arasında çıkabilecek sorunların

²⁶¹ Azadlık Gazetesi, 15 Ocak 1997.

²⁶² Azadlık Gazetesi, 9 Nisan 1997.

çözümü için Sürekli Karma Komisyon ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için Azerbaycan-Ermenistan İki Taraflı (veya Hükümetler arası) Komisyonu’nun kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca, her üç taslakta Ermenistan silahlı güçlerinin, Ermenistan sınırları içine dönmesi gerektiği vurgulanmakta, bununla beraber Azerbaycan güvenlik ve emniyet kuvvetlerinin “Dağlık Karabağ yönetimi”nin rızası olmadan onun sınırları içine girememesi gerektiği de belirtilmektedir.

18 Temmuz 1997’de ortaya konan ilk taslak olan “Paket Çözüm” (resmi ismi Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Kavuşturulmasına İlişkin Çok Boyutlu Sözleşme), sorunun çözümüne ilişkin tüm önemli noktaları içeren bir anlaşma sürecini öngörmekte idi.²⁶³ Sözleşme’nin giriş kısmında tarafların BM Antlaşması’na, AGİT’in temel ilkelerine, uluslararası hukukun genel kurallarına bağlı kalmaları ve BM Güvenlik Konseyi’nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına uymaları gerektiği vurgulanmıştır. “Paket Çözüm” taslağına göre taraflar soruna ilişkin iki anlaşma imzalamak, bunlardan birisi barışın şartlarını, diğeri ise “Dağlık Karabağ”ın statüsünü belirlemeliydi. İlk anlaşmada, tarafların sorunun çözümüne ilişkin olarak silahsız çözüm sürecine tamamen uyacaklarını taahhüt edeceklerdi. Taslak Ermenistan ordusunun Ermenistan sınırları içerisine çekilmesini de öngörmekteydi.²⁶⁴ Bu madde, Azerbaycan toprakları içerisinde Ermenistan ordusunun bulunmasının AGİT tarafından itiraf edilmesi anlamına da gelmekteydi.

İkinci anlaşmaya ilişkin kısımda tüm çatışan tarafların Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın toprak bütünlüğünü kabul etmeleri ve Azerbaycan içerisinde “Dağlık

²⁶³ Azerbaycan Gazetesi, 23 Temmuz 1997.

²⁶⁴ Azerbaycan Gazetesi, 23 Temmuz 1997.

Karabağ” isimli devlet kurumunun oluşturulması öngörülmüştür. Bu kısımda, “Dağlık Karabağ” coğrafyasında öncelikle oluşturulacak devlet yapısının Anayasasının ve yasalarının geçerli olacağı ve bu yapının polis güçleri ile beraber orduya sahip olabileceği de belirtilmekte idi.²⁶⁵

2 Aralık 1997’de sunulan “Aşamalı Çözüm” (resmi ismi Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Durdurulmasına İlişkin Sözleşme), öncelikle barışın tam olarak yerleşmesini, mültecilerin geriye dönmelerinin şartlarının hazırlanmasını vurgulamakta, bölgede kurulacak özerk yapının statüsüyle, Laçın, Şuşa ve eski Şaumyan ilçelerinin durumuyla ilgili görüşmelerin daha sonra yapılması konusunda anlaşılmasını öngörmekte idi.²⁶⁶ Bu taslakta, ilk adımlar atıldıktan sonra bölgeye, AGİT 1994 Budapeşte Zirvesi’nin Sonuç Bildirisi’nde de öngörüldüğü üzere, Barışı Sağlama Birlikleri’nin gelmesi öngörülmüştür.

7 Kasım 1998’de sunulan ve “Ortak Devlet” (resmi ismi Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Çok Yönlü Çözümünün İlkelerine İlişkin) olarak isimlendirilen son taslak, “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” kurulmasını ve bu cumhuriyetin Azerbaycan sınırları içinde, onunla ortak devlet oluşturmasını öngörmekteydi.²⁶⁷ Taslakta, ortak devleti yönetmek için Azerbaycan’ın ve “Dağlık Karabağ”ın devlet başkanlarının, başbakanlarının ve parlamento başkanlarının temsilcilerinden oluşan ortak komitenin kurulması gerektiği ifade edilmekteydi. “Ortak Devlet” taslağında diğer taslaklardakine ek olarak, “Dağlık Karabağ”ın resmi dili olarak Ermenice göstermekte, “Dağlık Karabağ”ın isterse kendi parasını basabileceği hususuna da yer verilmekte idi. Taslağın ilerleyen kısımlarında, Laçın koridorunun, Şuşa ve eski

²⁶⁵ Ayna Gazetesi, 23 Temmuz 1997.

²⁶⁶ Azerbaycan Gazetesi, 5 Aralık 1997.

²⁶⁷ Azerbaycan Gazetesi, 14 Kasım 1998.

Şaumyan rayonunun durumları, barış anlaşmasının içeriği ve güvencesi ile ilgili maddelere yer verilmekte idi. Taslağın son kısmında, çatışan taraflar arasında imzalanacak anlaşmaların güvence altına alınması için Rusya, ABD ve Fransa devlet başkanlarının ortak çalışmalar yapacağı vurgulanmaktaydı.²⁶⁸

İlk iki tasarı Azerbaycan tarafından kabul edilmesine rağmen Ermenistan tarafından reddedildiği için, AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları üçüncü tasarıyı ortaya koyma gereği duymuşlar. Özellikle Rusyalı Eşbaşkanın etkinliği ile hazırlanan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü bozan üçüncü öneri ise Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanamamıştır. Buna rağmen daha sonraki dönemlerde, yeni planların hazırlanması konusu gündeme geldiğinde, bu tasarıların dayanak olarak kullanılacağı çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Bu çabalara ileriki sayfalarda değinilmiştir.

4. AGİT'in Çözüm Arayışları- Aracı Devletlerin Girişimleri ve İkili Görüşmelerinin Yoğunlaşması

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunun çözüme kavuşturulması konusundaki girişimler aracı bölge ve bölge dışı devletlerin bireysel çabaları kapsamında da devam etmiştir. Bu çerçevede bölge devletleri Rusya, Türkiye, İran ve Gürcistan arabuluculuk yapma önerisinde bulunmuşlardır. Bunlardan Rusya ve İran'ın arabuluculukları kabul edilmiş, Türkiye'nin teklifleri sürekli Ermenistan tarafından geri çevrilmiş, Gürcistan'ınkiler ise pek ciddiye alınmamıştır.

²⁶⁸ Halk Gazetesi, 17 Kasım 1998.

1992 yılının ilk yarısında iki defa İran'ın arabuluculuğuyla görüşmeler gerçekleştirilmiş, birincisi yapılırken Ermeniler Hocalı soykırımını gerçekleştirmiş, ikincisi yapılırken ise Ermenistan Azerbaycan'ın Şuşa kentini işgal etmiştir. Bu gelişmelerin Azerbaycan üzerinde bıraktığı olumsuz etki sonraki dönemlerde İran yetkilileri tarafından ortaya atılan arabuluculuk önerilerinin ölü doğmasına neden olmuştur. İran'ın 1994 ateşkesi sonrasındaki teklifleri bu defa Azerbaycan tarafından sert tepkilerle geri çevrilmiştir.

Rusya'nın girişimleri Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırıları devam ederken ve ateşkes anlaşması sonrasında Rusya girişimlerini hem Ermenistan ve Azerbaycan ile gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler, hem de AGİT çerçevesinde sürdürmüştür. Hatta konuya verdiği önemi gösterirmişçesine, AGİT Minsk Grubu çerçevesindeki tüm görüşmelere kendisini temsil eden Eşbaşkanın yanı sıra, Dışişleri Bakan Yardımcısı ile de katılmıştır.²⁶⁹

Bu çerçevede Fransa ve ABD, ateşkes sonrasında barış için girişimlerini en yoğun sürdüren devlet olmuştur. Hatta, 1997 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Jaque Chirac'ın girişimleri neredeyse barış anlaşmasını getirmek üzereydi. Fakat, Ermenistan'da L. Ter-Petrosyan'ın devrilerek yerine R. Koçaryan'ın gelmesi bu süreci engellemiştir. Koçaryan'ın Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesinin ardından çıkmaza giren barış sürecinde önemli bir rolü de iki devlet başkanını kendi aralarında görüşmeye teşvik etmek suretiyle ABD'nin oynadığını belirtmek gerekir. NATO'nun 50. Yılı törenleri sırasında ABD tarafından ortaya atılan bu teklif, hem Rusya, hem

²⁶⁹ Aslanlı, a.g.m. s. 418-419.

de Fransa tarafından olumlu karşılanmıştır. 1998'deki BM Zirvesi sırasında bir araya gelen iki lider, daha sonra, 16 Temmuz 1999'de Fransa'daki Leman gölü yakınlarındaki Le Grand Saugy şatosunda yaklaşık 2,5 saat süren görüşme gerçekleştirmiştir.²⁷⁰ Aliyev ile Koçaryan arasındaki bir sonraki önemli görüşme 18 Kasım 1999'da AGİT'in İstanbul zirvesi sırasında ABD Başkanı Clinton'un arabuluculuğuyla gerçekleşmiştir. Bu görüşmede de ciddi bir sonuç elde edilememiştir.²⁷¹

Ocak 2001'de Avrupa Konseyi'ne üyelik dolayısıyla Strasburg'da, ardından ise 4–5 Mart 2001'de Paris'te Chirac'ın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşme ile iki devlet başkanı arasındaki ikili görüşmelerin sayısı 15'e ulaşmıştır²⁷². Fakat bu görüşmelerde basında yer alan çok sayıda iddiaya karşın kesin bir çözüme ulaşılmamıştır. Yine de Chirac görüşmelerin hoş bir ortam içinde geçtiğini, olumlu gelişmeler kaydedildiğini, içinde bulunduğumuz yıl içinde barış anlaşmasının imzalanacağını umduğunu ifade etmiştir.²⁷³

Çeşitli vesilelerle arabuluculuğunu sürdüren ABD'nin bu konudaki en önemli adımı Nisan 2001 başlarında gerçekleştirilen Key-West görüşmeleri olmuştur. 3–7 Nisan 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen bu toplantı, bazı özellikleri nedeniyle Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununu çözüme kavuşturma çabaları açısından bir ilki oluşturmuştur. Görüşmeler öncesinde ABD'nin yayınladığı resmi “Karabağ sorununun geçmişine dair” raporda ilk defa, Ermenistan ordusunun

²⁷⁰ Türkiye, 17 Temmuz 1999.

²⁷¹ Türkiye, 19 Kasım 1999.

²⁷² Araz Aslanlı, “Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?”, *Stratejik Analiz*, Nisan 2001, s. 56.

²⁷³ Ermenistan Devlet Başkanlığı Web Sitesi: <http://www.president.am/eng/?folder=president&sub=press>, (23.03.2006).

Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğuna ilişkin ifadelere yer verilmiştir. ABD Dışışleri Bakanı Powell'in arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşmelere Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları, AGİT Minsk Grubu'nun her üç Eşbaşkanı ve çok sayıda uzman katılmıştır. Görüşme sonrasında, genelde olumlu açıklamalar yapılsa da, kesin bir çözüme ulaşılmadığı ifade edilmiştir.²⁷⁴ Görüşmeler sonrasında Eşbaşkanlarca, 15 Haziran 2001'de Cenevre görüşmesinin gerçekleştirileceği açıklansa da, Cenevre görüşmesi gerçekleştirilememiştir. Taraflar buna neden olarak, konuyla ilgili herhangi bir ilerleme sağlanmadığını, bu nedenle görüşme gerçekleştirmenin anlamsız olacağını göstermişlerdir.

2002 yılında Viyana'da toplanan AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü için liderler ve Minsk grubu üyeleri dışında iki ülkenin içişleri başkan yardımcılarını başkanlığında oluşturulacak heyetler arası görüşmelerle devam edilmesi ve Minsk Grubu Eşbaşkanları ile 2-3 ayda bir liderlerin temsilcileri ile bir araya gelerek Karabağ meselesi üzerine görüşmeler yapılması önerileri kabul edilmişse de sonraki süreçte uygulama gerçekleşmemiştir.²⁷⁵

2003'te Azerbaycan ve Ermenistan'daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmış, 2003 yılının Aralık ayının ilk haftasında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları Amerikalı Rudolf Perina, Fransız Henry Racoulen, Rus Yuri Merzjakov'u kabul eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, BM'nin Ermenistan'ın işgali ile ilgili almış olduğu kararların

²⁷⁴ Aslanlı, "Tarihten Günümüze...", s. 425-426.

²⁷⁵ <http://www.zaman.com.tr/2002/03/17/dis/h6.htm>, (28.03.2006).

uygulanmaması ve Ermenistan'dan uluslararası hukuk kurallarına uymasının istenmemesi halinde bir sonuç beklemenin anlamsız olduğunu söylemiştir.²⁷⁶

2004 yılında, Polonya'nın Varşova kentinde düzenlenen Avrupa Ekonomik zirvesine katılan Güney Kafkas ülkelerinin liderleri 28 Nisan 2004'te ikili ve üçlü düzeyde görüşmeler gerçekleştirmiş özellikle Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasındaki ikili görüşmeye AGİT Minsk Grubu ABD, Fransa ve Rusya Eşbaşkanları da katılmışlar ancak söz konusu bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir netice elde edilememiştir.²⁷⁷

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan arasında Dağlık Karabağ sorununa ilişkin son görüşme 10 Şubat 2006'da Paris'e yaklaşık 40 kilometre uzaklıktaki tarihi şatoda gerçekleşmiştir. Önce her iki devlet başkanı Chirac ile birebir görüşme yaptı. 11 Şubat 2006'da ise görüşmelerin Rambouillet turu başladı. Gerçekleştirilen buluşmadan herhangi somut bir gelişme ortaya çıkmazken, Koçaryan, Fransa ve ABD'nin çözüme yönelik baskılarına dayanamayıp, Ermenistan Milli Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın kayınpederinin ölüm haberi bahanesiyle görüşmeleri yarım bırakarak görüşmeyi terk etmiştir.

Görüşmeler sırasında Minsk Grubu: 'Ermeni askerleri Yukarı Karabağ'dan çekilecek, Azerbaycan da bu bölgede bir referandum yapılmasına razı olacak. 15 yıl kadar sürebilecek bir dönemde ise, bölge AGİT'in denetiminde kalacak' şeklinde bir teklifte bulunmuş ancak, bu teklif taraflarca kabul edilmemiştir.

²⁷⁶ <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=guncel&haberno=5748&tarih=2004-08-02> (23.03.2006).

²⁷⁷ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=216> (27.04.2006).

Ermenistan Dış İşleri Bakanı Oskanyan "2005'te bazı ilerlemeler kaydetmiştik ve bu süreç devam etmektedir" ve Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Memmedyarov "görüştüğümüz dokuz konunun yedisinde mutabakata vardık, iki konuyu hala görüşüyoruz" şeklinde açıklamalar yapmışlar.²⁷⁸

Bununla birlikte iki lider ileri bir tarihte tekrar konuyu görüşmek üzere bir araya gelme isteklerini belirttiler.

C. AVRUPA BİRLİĞİ, İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ VE AVRUPA KONSEYİ’NİN SORUNA İLİŞKİN GİRİŞİMLERİ

1. Avrupa Birliği’nin Soruna İlişkin Girişimleri

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin işbirliği yaptığı örgütlerden biri de Avrupa Birliği’dir. Azerbaycan’la AB arasındaki ilişkiler 1993 yılı 27 Şubat tarihine dayanmaktadır.²⁷⁹ AB de Dağlık Karabağ’la ilgili tutumunu 7 Nisan 1993 tarihli bildirisiyle belirlemiştir.²⁸⁰ Bildiride AB ve üye devletlerin Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri arasında Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili olarak ilişkilerin kötüye gitmesinden dolayı endişe duyduklarını, Kelbecer ve Füzuli rayonlarında askeri operasyonların büyümesinden dolayı üzüntülerini dile getiriyorlardı. Bildirinin eksileri de vardı. Belgede iki ülke arasında ilişkilerin neden kötüye gittiği belirtilmiyor, Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırısı itiraf edilmiyordu. Hâlbuki, bildiri imzalandığı zaman Azerbaycan’ın Kelbecer rayonu tamamen işgal

²⁷⁸ <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=448&sayfa=11>(23.03.2006).

²⁷⁹ Musa Gasimov, *Azerbaycan Dış Politikası*, Bakü, 1997, s. 88.

²⁸⁰ *Azerbaycan Gazetesi*, 9 Nisan 1993.

edilmiş durumdaydı. AB üye devletleri hem Azerbaycan, hem de Ermenistan'a AGİK Minsk Grubu çerçevesinde müzakereleri devam ettirme çağrısında bulundular.

Bunun hemen sonrasında 3 Eylül 1993'te AB, Dağlık Karabağ'la ilgili bir başka bildiri daha imzaladı.²⁸¹ Bildiride AB üye devletleri, yerel Ermeni kuvvetlerinin hücumlarını şiddetle kınıyor ve BM Güvenlik Konseyi'nin 822 ve 853 sayılı kararlarının uygulanacağını umduklarını belirtiyorlardı. Bildiride, AB ve üye devletler, bölgede devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliği prensiplerini onaylıyorlardı. Bildiride üye devletlerin ateşin geçici olarak durdurulması çalışmalarının AGİK Minsk Grubu çerçevesinde devam ettirilmesinin desteklediklerini belirtiyorlardı.

Bildirinin eksilerinden bahsedecek olursak, ilk önce belgede Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı BM Güvenlik Konseyi kararlarında olduğu gibi "Dağlık Karabağ Ermeni kuvvetlerinin hücumu" gibi değerlendirilmekteydi.

İkincisi, Birlik ve üye devletler, Ermenistan Hükümeti'ni Dağlık Karabağ Ermenilerine baskı uygulamakla, onları BM Güvenlik Konseyi'nin 822 ve 853 sayılı kararlarını ve AGİK Minsk Grubu tekliflerine uymaya çağırıyordu. Buradan Birlik ve üye devletlerin Ermenistan'a tarafsız devlet olarak müracaat ettiği anlaşılmaktadır. AB'nin Dağlık Karabağ'la ilgili 9 Kasım 1993 tarihli bildirisi önceki bildirilerle kıyaslamada o kadar da farklı değildi. Bildiride, AB'nin AGİK prensiplerine uygun şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine önem verdiğini onaylıyor ve Dağlık Karabağ sorunun politik yolla

²⁸¹ Azerbaycan Gazetesi, 14 Eylül 1993.

halletmek için AGİK Minsk Grubu'nun gösterdiği çabaları desteklediğini belirtiliyordu.²⁸²

AB'nin Dağlık Karabağ'la ilgili bildirilerini genel olarak değerlendirecek olursak, imzalanan belgelerde sorunun nedenleri açıklanmıyor, saldırganın kim olduğu, özellikle de Ermenistan'ın saldırgan tavırları kesinlikle göz ardı ediliyordu.

AB'nin Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili genel tutumunu incelediğimiz zaman AB'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü desteklediğini onayladığını, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığının kabul edilmezliğini belirttiğini görmekteyiz.

2. İslam Konferansı Örgütü' nün Dağlık Karabağ'la İlgili Aldığı Kararlar

İslam Konferansı Örgütü, Eylül 1969 da Rabat'ta (Fas) düzenlenen İslam Ülkelerinin Devlet ve Hükümet Başkanlarının Konferansı'nda kurulmuştur.²⁸³

İKÖ' nün politik organı Dış İşleri Bakanları Konferansı(DİBK)'dır. İKÖ Anayasası'na uygun olarak bu konferans yılda bir kere ve acil durumlarda örgüte üye devletlerden birinde toplanıyor. DİBK devlet ve hükümet başkanlarının Zirve Konferansı'nın toplanması teklifini verebilir.²⁸⁴

²⁸² Azerbaycan Gazetesi, 20 Kasım 1993.

²⁸³ Political Handbook of the World: 1995–1996, s. 1175.

²⁸⁴ İbid. , s. 1175.

Azerbaycan Cumhuriyeti bu örgüte 8 Aralık 1991 tarihinde üye olmuştur. Örgüte üye olduktan sonra Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı devam eden saldırıları İKÖ'nün devamlı olarak yapılan konferanslarında müzakere mevzusu olmuştur.

1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da yapılan İKÖ Dış İşleri Bakanları'nın 5. Olağanüstü Konferansı, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı son saldırıları ve Azerbaycan topraklarının işgalini şiddetle kınayarak BM Genel Sekreteri'nden ve Güvenlik Konseyi başkanından Azerbaycan'ın işgal edilmiş bütün topraklarını Ermeni birliklerinin terk etmesini talep eden karar almasını arz etti.²⁸⁵

Mart 1993'te Azerbaycan'ın Kelbecer rayonu Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bununla ilgili BM Güvenlik Konseyi'nin dikkatini bu olaya çekmek, Ermenistan'ın saldırgan devlet olarak tanınması ve uygun kararın alınması için İKÖ'nün BM yanındaki grubu, özellikle çaba göstererek Azerbaycan'ın tutumunu savundu. BM Güvenlik Konseyi, Kelbecer'in işgaliyle ilgili 6 Nisan 1993 yılında bildiri yayınladıktan sonra İKÖ'nün BM yanındaki grubu da kendi tutumunu belirterek özel bildiri sundu. Bildiride İKÖ üyeleri Ermenistan'ın Kelbecer'e saldırılarını kınayarak BM Genel Sekreteri'nin Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporu dinledikten sonra, saldırgan devlete karşı gereğinin yapılması için tedbirler görmeye davet ediyorlar.²⁸⁶

25–29 Nisan 1992 tarihleri arasında Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin Keraçi şehrinde, İKÖ Dış İşleri Bakanlarının XXI konferansında Ermenistan-Azerbaycan sorunuyla ilgili karar alındı.²⁸⁷ Alınmış kararda İKÖ, Ermenistan'la Azerbaycan

²⁸⁵ Hayat Gazetesi, 20 Haziran 1992.

²⁸⁶ Azerbaycan Gazetesi, 10 Nisan 1992.

²⁸⁷ Halk Gazetesi, 7 Mayıs 1993.

arasında sorunun büyümesinden dolayı endişe duyduğunu ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı son saldırısını ve Azerbaycan topraklarının işgalini şiddetle kınadığı belirtmiştir. Ayrıca, Ermenilerin son saldırısının uluslararası barış ve güvenlik için tehlike yarattığını ve bu yeni saldırının AGİK Minsk Grubu çerçevesinde yapılan barış sürecini olumsuz etkileyebileceğini kabul ediyordu. Bu kararda ilk kez Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı saldırısı kınanıyor, Ermeni silahlı birliklerinin Azerbaycan topraklarını terk etmesi, Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması, Ermenistan Cumhuriyeti'nden talep edilmekteydi. İKÖ, Azerbaycan hükümetinin ve halkının kendi ülkesini savunma amaçlı çabalarını tamamen katıldığını bir daha onaylıyor, yaşadığı yerlerden kaçmaya mecbur olan insanların güvenli bir şekilde kendi topraklarına dönmeleri için kolaylık sağlanmasını talep ediyordu. Önemli olan bir başka husus ise, İKÖ üye devletlerinin İslam Gelişme Bankası'ndan ve diğer İslam tesisatlarından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne finansal yardım yapmaları için müracaat etmeleri idi. Bunun yanı sıra, BM Genel Sekreteri'nden ve Güvenlik Konseyi Başkanı'ndan Güvenlik Konseyi'nde Ermenistan'ın saldırısını kınayan ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarını Ermeni birliklerinin terk etmesini talep eden karar almasını arz etti.

Kararda genel olarak Azerbaycan'ın egemenliğinin toprak bütünlüğünün sağlanması talep ediliyor, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı tecavüzü ilk kez uluslararası düzeyde kınanıyor, saldırganın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını hemen terk etmesi talep edilmekteydi.

7–9 Eylül 1994'te Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin İslamabat şehrinde İKÖ'nün olağanüstü toplantısı düzenlendi.²⁸⁸ Toplantıda Ermenistan-Azerbaycan sorunuyla ilgili karar alındı. Kararda Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı ve Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgali şiddetle kınanıyordu. Aynı zamanda Ermenistan Cumhuriyeti'nden BM Anayasası'nın ve Güvenlik Konseyi'nin sorunla ilgili alınmış kararlarının uygulanmasını, Ermenistan silahlı birliklerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını terk etmesi talep ediliyordu. Böylece, İKÖ Dış İşleri Bakanlarının XXI konferansının kararı bu konferansta da bir daha onaylanıyordu.

Kasım 1994'te İKÖ Genel Sekreteri Hamit el-Gabid Azerbaycan'ı ziyaret etti. Ziyaret zamanı o, Azerbaycan'ın İKÖ ile ilişkileri ve bu örgütteki yeri hakkında müzakereler yaptı. Hamit el-Gabid, İKÖ'nün Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısını kınadığını ve sorunun barışçıl yollarla çözümüne taraftar olduğunu belirtti.²⁸⁹

Aralık 1994'te Fas'ın Kasablanka şehrinde düzenlenen toplantı da Azerbaycan'ın İKÖ ile ilişkilerinde yeni bir aşama oldu. İKÖ ülkelerinin devlet ve hükümet başkanlarının 13–14 Aralık tarihleri arasında düzenlenen VII Zirve konferansı Ermenistan-Azerbaycan sorunuyla ilgili karar aldı.²⁹⁰ İKÖ'nün daha önce de aldığı kararlarda olduğu gibi bu kararda da Azerbaycan'ın tutumu savunuluyordu. Bu karar da daha önce alınmış kararlarla eş anlamlıdır.

9–13 Aralık 1996 tarihleri arasında Endonezya'nın Cakarta şehrinde düzenlenen Dış İşleri Bakanlarının 24. konferansında, Kasablanka'da yapılan VII

²⁸⁸ “Zayavleniya i Soobşeniya MİD Azerbaycanskoy Respubliki” (Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığının Bildirgesi)(Eylül 1993-Aralık 1996) (sentyabr 1993 g.-dekabr 1996 g.), Bakü, 1997, s. 60–61.

²⁸⁹ Azerbaycan Gazetesi, 26 Kasım 1994.

²⁹⁰ “Zayavleniya i Soobşeniya MİD Azerbaycanskoy Respubliki” (Sentyabr 1993 g.-Dekabr 1996 g.).Bakü, 1997, s. 39–41.

Zirve konferansının kararına vurgu yaparak Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a saldırısı hakkında karar alındı.²⁹¹ Burada da ilk önce Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı şiddetle kınanıyordu. Bu kararda da diğer kararlarda olduğu gibi Ermeni silahlı birliklerinin işgal edilmiş toprakları terk etmesi talep edilmekteydi.

Bu konferansta bu kararın dışında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ekonomik yardım gösterilmesi hakkında başka bir karar daha alındı. Konferansın nihai senedinde ise İKÖ Ermenistan-Azerbaycan sorununun çözümü prensipleri; Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı olarak Dağlık Karabağ'a özerk bölge statüsünün verilmesi ve Dağlık Karabağ'ın tüm nüfusunun güvenliğinin sağlanması prensipleriyle ilgili Lissabon Sammiti'nde kabul edilmiş AGİT Başkanı'nın bildirisinin oybirliğiyle savunulması hakkında madde bulunuyordu.

8–11 Aralık 1997 tarihleri arasında yapılan İKÖ' nün Devlet ve Hükümet Başkanlarının İran İslam Cumhuriyeti'nin başkenti Tahran'da düzenlenen VIII. Zirve Konferansı önceki kararlara vurguda bulunarak daha bir karar aldı ki, bu karar da daha önceki kararlar gibi Ermenistan'ın Azerbaycan'a tecavüzünü şiddetle kınamaktaydı.²⁹²

Tahran Zirve Toplantısının Nihai Bildirisinin 56. maddesinde, konferansın Ermenistan ve Azerbaycan arasında sorunun çözümüyle ilgili AGİT Başkanı'nın

²⁹¹ “Zayavleniya i soobşeniya MİD Azerbaycanskoy Respubliki “(sentyabr 1993 g.-dekabr 1996 g.).Baku, 1997,s.102–105.

²⁹² Azerbaycan Gazetesi, 16 Aralık 1997.

1996 Lizbon Zirvesi sırasında kabul edilmiş bildirinin “3 Prensi”ne taraftar olduğu belirtilmekteydi.²⁹³

Ermenistan’ın Azerbaycan’a tecavüzü hakkında karar, hemen hemen hiç değışiklik yapılmaksızın İKÖ Dış İşleri Bakanlarının 1998 yılında Doha’da düzenlenen XXV. toplantısında (karar 13/25 p), İKÖ Dış İşleri Bakanlarının 1999 yılında Uagadugu’da düzenlenen XXVI toplantısında (karar 14/26-p), İKÖ Dış İşleri Bakanları’nın 2000 yılında Kuala Lumpur’da düzenlenen XXVII. Toplantısında (karar17/27-p), İKÖ Devlet ve Hükümet Başkanlarının 2000 yılında Doha’da düznlenen IX. Zirve konferansında (karar 21/28-p(IS)), İKÖ Dış İşleri Bakanlarının 2001 yılında Bamako’da düzenlenen XXVIII. Toplantısında (karar 21/28-p), İKÖ Dış İşleri Bakanlarının 2002 yılında Hartum’da düzenlenen XXIX. toplantısında (karar 20/29-p), İKÖ Dış İşleri Bakanlarının 2003 yılında Tahran’da düzenlenen XXX. Toplantısında (karar 13/30-p) yer almaktaydı.

Genel olarak İKÖ’ nün Ermenistan-Azerbaycan Dağılık Karabağ sorunundaki girişimlerini değıerlendirecek olursak, bu teşkilatın Ermenistan’ı açık şekilde tecavüzkar devlet olarak tanıyan ilk ve tek uluslararası örgüttür.

3. Avrupa Konseyi’nin Soruna İlişkin Girişimleri

Azerbaycan Cumhuriyeti Ocak 1992’de “Özel Davetiyeli Misafir” statüsü verilmesi için AK’ne resmi müracaatta bulundu²⁹⁴. Müracaat bu önemli örgüte üye

²⁹³ Azerbaycan Gazetesi. , 16 Aralık 1997.

olmanın yanı sıra, hem de Avrupa ülkeleriyle politik, ekonomik, kültürel ve insancıl alanlarda işbirliğine dayalı ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacını taşıyordu. AK'yle ilişkiler kurulduktan sonra bu örgüt, Azerbaycan'da gelişen olaylar, aynı zamanda Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tutumunu belirtmiştir.

AKPA 5 Şubat 1992'de Dağlık Karabağ'la ilgili bildiri hazırladı. Bildiride, Kurul bölgede kötüye giden durumla ilgili ateşin durdurulması amacıyla Ermenistan ve Azerbaycan taraflarına müracaat ederek sorunu barışçıl yollarla çözüme çağırısında bulundu. Belgede Ermenistan'ın talebiyle Azerbaycan'ın çıkarlarına zıt olarak BM Güvenlik Konseyi'nden Dağlık Karabağ'a BM birliklerinin yerleştirilmesi arz ediliyordu. Daha sonraki belgelerde Konsey'in tutumunda çıkarların uzlaştırılması yönünde değişimler hissedilmeye başladı. Şöyle ki, 12 Mart 1992de AK Bakanlar Kurulu'nun imzaladığı bildiri tarafsız yapıdaydı.²⁹⁵

Bildiride Kurul, Dağlık Karabağ olaylarıyla ilgili endişe duyduğu belirtiyordu. Belgede aynı zamanda Dağlık Karabağ sorununun güç kullanılarak çözülmesi uluslararası birlikler tarafından kabul edilemez olduğu ve sınırların dokunulmazlığı prensiplerinin gözlenilmesi uyulması gereken kurallar arasındadır. Bunun yanı sıra, sınırların yalnızca barışçıl yollarla ve karşılıklı anlaşmayla değiştirilebileceği belirtilmekteydi.

16 Nisan 1993 yılında AK Bakanlar Kurulu, Dağlık Karabağ sorununun büyümesiyle ilgili bildiri imzaladı.²⁹⁶ Belgede, AK Bakanlar Kurulu BM Güvenlik Konseyi Başkanının savaş operasyonlarının durdurulması çağrısına taraftar olduğunu

²⁹⁴ Kasımov, a.g.e., s. 93.

²⁹⁵ Hayat Gazetesi, 14 Mart 1992.

²⁹⁶ Azerbaycan Gazetesi, 20 Nisan 1993.

belirtmesinin yanı sıra, bölgede barış ve güvenlik için tehlike oluşturan birliklerin bertaraf edilmesini talep etmekteydi. Bildiride, Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunda askeri operasyonların hız kazanmasından dolayı endişe duyulduğu belirtilse de, bunun sebepleri gösterilmemekte ve Kelbecer rayonunun işgali hakkında söz edilmemekteydi. Bunun yanı sıra, belgede barış için tehlike oluşturan silahlı birliklerin bölgeyi terk etmesi gösterilse de, bu birliklerin kime ait olduğu açıklanmamaktaydı. Bildiride saldırgan devletin ismi açıklanmıyor, Ermenistan'ın ismi ise hiç kullanılmıyordu.

1994 yılı 24–28 Ocak tarihleri arasında AK'nin katkısıyla Ermenistan-Azerbaycan sorununa ilişkin görüş düzenlenmiştir. Strasbourg'da yapılan bu görüşmeye Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu sorun iştirakçisi olarak davet edilmişlerdi. Bu yüzden Azerbaycan'ın ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycanlı nüfusunun temsilcileri bu görüşü protesto ettiler ve katılmadılar.

AKPM işbirliği amacıyla 1994 yılı 4–11 Temmuz tarihleri arasında Strasbourg'da Dağlık Karabağ'la ilgili düzenlenen toplantıda Azerbaycan temsilci heyeti de katıldı.²⁹⁷ Temsilci heyet görüşmelerde Ermenistan'ın Azerbaycan'a asılsız toprak iddialarıyla ilgili askeri saldırısını, onun sonuçlarını ve bu sorunda Azerbaycan'ın tutumunu savundu. Bunun ardından 14–17 Kasım 1994 tarihleri arasında AKPM Örgüte Üye Olmayan Avrupa Ülkeleriyle İlgili Kurul'un Başkanı David Atkinson Azerbaycan'ı ziyaret ettiler.²⁹⁸ Ziyaret zamanı bu örgütün Azerbaycan'la işbirliği ve Ermenistan'ın saldırılarının durdurulması gündem konusuydu. Ama ziyaret zamanı, yani 10 Kasım'da AKPM Dağlık Karabağ

²⁹⁷ Musa Kasimov, Azerbaycan Beynelxalg Münasibetler Sisteminde, (Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde) (1991–1995), Bakı, 1996, s. 101–102.

²⁹⁸ Azerbaycan Gazetesi, 20 Kasım 1994.

Sorununa ilişkin aldığı “1047 sayılı kararda Azerbaycan’ın çıkarlarına zıt olan bir kaç madde vardır.”²⁹⁹

İlk önce, bu sorunun 1988’den başlayarak 20.000 insanın hayatına mal olduğu ve 1.000.000-dan fazla insanın mülteci durumuna düşmesiyle sonuçlandığı vurgulanmaktaydı. Önemli olan ise bu kayıpların kime ait olduğunun vurgulanmamasıydı. İkincisi, Parlamenter Meclis sorunda iştirak eden taraflardan mültecilerin kendi topraklarına dönmeleri için yardım etme çağrısında bulunuyordu. Bu kararda Azerbaycan topraklarını kimin işgal ettiği gösterilmiyor, Ermenistan’ın Azerbaycan’a açık saldırısı ise göz ardı ediliyordu.

1996 yılı 26–28 Haziran tarihleri arasında Azerbaycan Cumhuriyeti’ne AK’ ne “Özel Davetiyeli Misafir” statüsü verildi.³⁰⁰ Bundan sonra, 22 Nisan 1997’de AKPM Zakafkasya’da sorunlarla ilgili 1119 sayılı karar aldı.³⁰¹ Kararın Dağlık Karabağ’la ilgili kısmında Parlamenter Meclis sorunu barışçıl yollarla çözmeye, işgal edilmiş toprakların serbest kalmasına ve mültecilerin kendi topraklarına dönmelerine yardım etmeye çağırıyordu. Belgede, Dağlık Karabağ için kabul edilir statü bulunması için tüm taraflar, aynı zamanda Dağlık Karabağ da müzakerelerde iştirak etmeliydi. Ama Azerbaycan tarafı Dağlık Karabağ’la direk müzakerelerin yalnız işgal edilmiş topraklar boşaltıldıktan sonra mümkün olacağını açıkça belirtmişti.

²⁹⁹ Resolution 1047 (1994) on the conflict of Nagorno-Karabakh Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 10 Kasım, 1994- Azerbaycan Cumhuriyeti DİB Arşivi.

³⁰⁰ Kasımov, a.g.e., s.93.

³⁰¹ Azerbaycan Gazetesi, 29 Nisan 1997.

AKPM 25 Ocak 2005 tarihli kış oturumunda David Atkinson tarafından Dağlık Karabağ raporu sunulmuştur.³⁰² Raporda sorunun tarihine kısaca değinilmiş, son gelişmeler ve barış görüşmeleri hakkında bilgi verilmiştir. Rapor dinlenildikten sonra AKPM tarafından karar kabul edilmiştir. Bu karar metninde;

— Ermenistan ve Dağlık Karabağ işgalci taraflar olarak tanımlanmış,

— Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toplumu ifadesi yer almıştır.

AKPM Dağlık Karabağ konusunda birçok açıklama yapmış ve raporlar hazırlamıştır. Ancak bu belgelerin hiç birinde sorunun özüne ilişkin bu kadar net ifadeler kullanılmamış, Ermenistan bu şekilde açıkça suçlanmamıştır. Atkinson'un raporu Azerbaycan tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilirken, Ermenistan oldukça rahatsız olmuş, Ermeni basını ve muhalefet bu gelişmeleri Ermenistan'ın başarısızlığı gibi değerlendirmiştir.

AKPM'nin aldığı kararların uygulanması zorunluluğu olmamasına rağmen, konunun tartışılmaya açılması ve Azerbaycan lehinde karar alınması Avrupa kamuoyunun dağlık Karabağ sorunu ile gerçekleri bilmesi açısından Azerbaycan açısından özel bir öneme sahiptir.

Atkinson'un raporunu açıklamasından sonra raporla ilgili bölge ve uluslararası basında üzerinde ciddi tartışmalar yapılmıştır. Konu ile ilgili BBC'ye demeç veren Atkinson, ulusun kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesinin Karabağ sorununda uygulanamayacağını bildirerek görüşlerini 'Eğer taraflar Çek Cumhuriyeti

³⁰²<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1416.htm> ,(23.03.2006).

ve Slovakya örneğinde olduğu gibi, var olan sınırların değişmesi kararı alır ve eğer Azerbaycan Hükümeti Karabağ halkının bağımsızlık talebini kabul ederse, biz bunu kabul ederiz. Ancak Azerbaycan Hükümetinin Karabağ'ın bu talebini hiçbir zaman kabul etmeyeceği aşikârdır. AKPMve diğer uluslararası kuruluşlar Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını kabul edemezler. Bu sebeple, ulusun kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesi burada kullanılamaz şeklinde ifade etmiştir.³⁰³

Atkinson'un raporu ve AKPM'nın kararı ile görüşlerini açıklayan Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Basın Sözcüsü Hamlet Gasparyan, AK'nin girişimlerini pozitif değerlendirdiklerini, ancak raporun konuyu derinlemesine incelemediğini ve sorunun nedenleri üzerinde durulmadığını bildirmiştir.

Ermenistan Parlamentosunun AKPM temsilcisi Şavarş Koçaryan ise AKPM'daki bütün girişimlerine rağmen, kararın kabul edildiğini bildirmiş ve bu durumu Ermenistan'ın başarısızlığı olarak değerlendirmiştir.

³⁰³ <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=136&kat=7>(23.03.2006).

SONUÇ

Dağlık Karabağ meselesi, günümüzde halen, Kafkasya'nın ve bir ölçüde de dünyanın önemli meselelerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Meseleye ilişkin çözüm girişimleri AGİT Minsk Grubu çerçevesinde ve diğer kulvarlarda devam etmektedir. Meseleye ilişkin çözüm girişimlerinin başarılı olması ve meseleye kalıcı çözüm bulunabilmesi için, sorunun tarihçesinin, soruna yönelik günümüze kadarki çözüm girişimlerinin ayrıntılı bilinmesi, sorunun asıl mahiyetinin ortaya konması gerekmektedir.

Sorunun tarihçesine baktığımızda, ilk temellerinin büyük güçlerin bölgeye ilişkin politikalarına, bu çerçevede bölgedeki etnik göçlere dayandığını görmekteyiz. Bölgede eski dönemlerde mevcut olan devlet yapılanmaları içerisinde Ermeni ve Azerbaycanlı (Azerbaycan Türkleri ya da Müslüman kimliğiyle de ifade edilmiştir) nüfus bulunmuş ve etnik menşeli savaşlar söz konusu olmamıştır. Özellikle, Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren giderek güçlenmesi, bölgesel hâkimiyetini genişlendirmeye ve güneye doğru genişlenmeye çalışması, bu çerçevede Kafkasya'da üs olarak kullanabileceği devlet yapılanmasına ihtiyaç duyması, bu ülkenin bölgeye ilişkin etnik hareketlilikler gerçekleştirmesine neden olmuştur.

Rusya'nın XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'yla ve İran'la yaptığı savaşlar sonucunda imzaladığı anlaşmalar bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi konusunda önemli aşamaları oluşturmuştur. Rusya ile İran arasında imzalanan 1828 Türkmençay Anlaşması, İran topraklarında yaşayan yüz binlerce Ermeni'nin bu anlaşma ile Rusya'nın kontrolü altında kalacak olan Karabağ bölgesine ve günümüzdeki Ermenistan topraklarına göç ettirilmesini öngörmüştür. Osmanlı ile

Rusya arasında imzalanan 1829 Edirne antlaşması ile de 84.000 civarında Ermeni Karabağ bölgesine getirilmiştir. Günümüzde o dönemlere ilişkin en güvenilir kaynaklar olarak kabul edilen önerinin Rus tarihçilerine göre bu süreçler sonunda 1800'lerin ortalarına kadar toplam bir milyon civarında Ermeni, günümüzdeki Ermenistan topraklarına ve Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir.

Kafkasya'da Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgeler oluşturulduktan sonra ikinci aşama olarak 1900'lerin başında bir Ermeni devleti kurulmuştur. 1990'lerin başları konumuz açısından iki özelliği ile dikkat çekmiştir. İlk olarak, bu dönemde Türkiye'nin doğusunda ve genel olarak Kafkasya'da Ermeni hareketleri yabancı güçlerce desteklenmiştir. Bunun yanında dikkat çeken diğer husus, Rusya'nın özellikle Kafkasya'da merkez yönetime karşı güçlenen milli hareketleri birbirleriyle çatıştırılmak suretiyle zayıflatılmak girişimi olmuştur. Azerbaycanlılar (Azerbaycan Türkleri, Müslümanlar) ile Ermeniler arasında XX. yüzyılın başlarında yaşanan çatışmalar büyük ölçüde bu çerçevede gelişmiş ve her iki toplumun aydınları olayı bu çerçevede değerlendirme bilincini göstermişlerdir. Nitekim ileriki dönemlerde bölgenin Sovyetler Birliği içerisinde yer almasıyla sorun dindirilirken (dondurulurken), geçmişe yönelik değerlendirmelerde, sürekli olarak, Çarlık yönetiminin kendisini korumak için etnik çatışmaları alevlendirdiği vurgulanmıştır. Fakat ne gariptir ki, aynı Sovyetler Birliği'nin yöneticileri, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Çarlık Rusya'sının taktiklerine başvurmaktan geri kalmamıştır.

Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki dönemde Azerbaycan içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi isimli yapının oluşturulması, bu yapı içerisinde Ermenilerin etnik yoğunluğunun sağlanması,

DKÖB'nin Ermenistan'a birleştirilmesi için kapsamlı hazırlıkların Sovyetler Birliği içerisinde ve dışında sürdürülmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde bölgede çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. İlk başlarda karşılıklı etnik nefret artmış, Azerbaycan-Ermenistan sınırında ve Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB coğrafyasında küçük çaplı çatışmalar baş göstermiş, Haziran 1992' den itibaren bu çatışmalar savaşa dönüşmüştür. Bu döneme kadar Ermenistan'ın milli orduya sahip olmasına karşın Azerbaycan' da mevcut olan yönetimlerin milli ordu kurulması konusuna sıcak bakmaması nedeniyle, Ermenistan birlikleri Azerbaycan toprakları'nın yaklaşık %5'ini işgal altına almıştır. Bu süreçte 25–26 Şubat 1992 tarihinde, Ermeni kuvvetlerinin, bölgedeki 366 sayılı Rus askeri birliğinin desteğiyle, Azerbaycan'ın Hocalı rayonunda gerçekleştirdikleri katliam çok sayıda yabancı devletin ve uluslararası kuruluşun da sert tepkisine neden olmuş, fakat bu katliamı gerçekleştirenler hakkında herhangi bir işlem yapılmamıştır.

Haziran 1992 - Kasım 1992 arasındaki çatışmalarda Azerbaycan birlikleri Ermenistan işgali altındaki topraklarının büyük bir kısmını işgalden kurtarabilmiştir. Fakat 1992 sonlarından itibaren Ermenistan, savaşı kendi lehine çevirebilmiş, Azerbaycan toprakları üzerinde işgallerini artırmıştır. Ermenistan ordusunun 27 Mart–3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam eden saldırıları sonucunda Azerbaycan'ın Kelbecer reyonu Ermenistan tarafından işgal edilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin soruna ilişkin ilk kararı bu işgal sonrasında alınmıştır. 822 sayılı bu karar, işgal edilmiş Kelbecer rayonunun biran önce ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat Ermenistan'ın oyalayıcı politikalarının uluslararası kuruluşlar tarafından hoş görülmesinin de etkisiyle bu

karar uygulanamamıştır. Bunun sonucu olarak, 1993 yılı sonuna kadar Ermenistan, Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi, BM Güvenlik Konseyi de bu işgallere son verilmesini isteyen kararlar almayı sürdürmüştür.

Bu arada, çeşitli uluslararası kuruluşlar düzeyinde sorunun çözümüne yönelik girişimler süregelmiştir. Bu konuda en yetkili yapı olarak AGİT Minsk Grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu'nun ve Rusya'nın özel girişimleri sonucunda Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşin durdurulmasını öngören bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Mayıs 1994'ten günümüze kadar, ara sıra ihlal edilmekle birlikte bu ateşkes durumu sürdürülmüştür.

Ateşkes döneminde sorunun çözümüne yönelik girişimler Minsk Grubu başta olmakla, çeşitli uluslar arası kuruluşlar ve çeşitli devletler aracılığıyla sürdürüle gelmiştir. Bu çabalar içerisinde en önemlileri AGİT Minsk Grubu'nun taraflara sunduğu üç barış planı önerisi olmuştur. Bu planlardan ilk ikisi Ermenistan, üçüncüsü ise Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanma şansı bulmamıştır. Kabul edilmemesine rağmen uzun süre gizli tutulan planların 21 Şubat 2001'de Azerbaycan'ın resmi gazetesinde yayınlanması tartışmaya neden olmuştur. Her üç planda da kesin bir barış anlaşmasının imzalanması, Ermenistan birliklerinin Azerbaycan dışına çıkması, Laçın hariç eski DKÖB sınırları dışındaki Azerbaycan topraklarının tamamen terk edilmesi, Azerbaycanlı mültecilerin geri dönüşlerinin sağlanması ve Azerbaycan içerisinde eski DKÖB çerçevesinde bir yapı kurulması öngörülmüştür. Planlar arasındaki farklılıklar sadece bu sürecin hangi aşamalarla gerçekleştirileceğine ve kurulacak yapının statüsünün ne şekilde düzenleneceğine ilişkin olmuştur.

Sorunun çözümüne ilişkin günümüze kadarki girişimlerin ciddi bir sonuç vermediği ortadadır. Sadece 1997 yılı sonlarına doğru barışa ilişkin umutlar yeşermişse de barış planına sıcak bakan Ermenistan Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın Ermenistan' da yaşanan iç siyasal süreç sonrasında görevinden ayrılmak zorunda kalması ve yerine savaş yanlısı Koçaryan'ın gelmesi bu umutların sona ermesine neden olmuştur. Günümüzde Azerbaycan ve Ermenistan kamuoylarının soruna bakış açılarının tamamen ters noktalarda olduğu da göz önünde bulundurulunca konuya ilişkin çözüm bulunmasının zorluğu daha rahat anlaşılmaktadır.

Uluslararası örgütlerin sorunun çözümüne ilişkin girişimlerine baktığımız zaman karşımıza, dünya düzenini uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde yapılandırmaya çalışan, ama aslında bağımsız karar veremeyen, büyük devletlerin işlerini yürüten, büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket eden birer teşkilat manzarası çıkmaktadır. Uluslararası örgütler içerisinde tüm kararlarında Ermenistan Cumhuriyeti'ni şartsız saldırgan devlet olarak tanıyan ve aynı kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunan tek örgüt İKÖ'dür. Ama İKÖ'nün bu kararları uygulamak için herhangi bir yetkisi olmadığı için sadece Azerbaycan'a siyasal ve parasal destekle yetinmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822, 853, 874, 884 sayılı kararlar sorunun çözümünde anahtar olarak kullanılabilecek nitelikte kararlardı. Bu kararlarda her ne kadar, Dağlık Karabağ'a Ermenistan'ın girdiğini belirten cümleler yer almasa da, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınıyor ve Dağlık Karabağ'ı işgal eden askeri birliklerin bu toprakları terk etmeleri talep ediliyordu. Bu kararların uygulanması için

yeterince yaptırım gücü olmasına rağmen BM Güvenlik Konseyi, Ermenistan'ın bu kararları uygulamamasına rağmen sessiz kaldı.

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ulaşması için birçok çözüm planına imza atmasına rağmen başarısızlığını sürdüren AGİT de, önceleri her ne kadar umut verici işler yapsa da sonuç olarak sadece başarısızlıklarıyla akıllarda kaldı ve bu başarısızlığını sürdürmektedir. AGİT Minsk Grubu'nun hazırlayıp taraflara sunduğu üç kararlardan ikisi Ermenistan biri ise Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. Tüm faaliyetini kabul edilmeyen planlar hazırlamak ve sonuçsuz görüşler düzenlemek olduğunu göz önünde bulundurursak, yakın birkaç sene içerisinde bu sorunun çözümünü AGİT'e bağlamak çaresizce başarısız sonuç beklemek olsa gerek.

Girişte de belirttiğimiz gibi Dağlık Karabağ sorunun çözümü sadece büyük devletlerin isteği doğrultusunda gerçekleşebilir. Uluslararası örgütler bölgede söz sahibi olma çabası içinde olan büyük güçlerin politikaları karşısında etkisiz kalmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

A Resolution 3314 (XXIX). Kararın Türkçe çevirisi için bak: Aslan Gündüz, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul, Beta, 1994.

“Adjusted Timetable of Urgent Steps to Implement”, UN Security Council Resolutions 822, 853 and 874, November 12, 1993-Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi.

Ahmedov, Elçin, Ermenistan’ın Azerbaycan’a Tecavüzü ve Beynelxalg Teşkilatlar, Bakü, Tuna, 1998.

Aliyev, İlgar, Dağlıg Karabağ, Bakü, Elm, 1989.

Andrews, J.A. and Hines, W.D. , International Protection of Human Rights, London, 1987.

Aral, Berdal, Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999.

Aral, Berdal, Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21–22, 1999–2000.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, II Cilt, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1991.

“Armenia-Azerbaijan Conflict”, GRS, Issue Brief. September 24, 1997

Arsava, Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara, 1993.

Arsava, Ayşe Füsün, Self-Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu, Seha L. Meray'a Armağan, Cilt I, Ankara, 1981.

Arslan, Ali, Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katagigosluğu'nun Rolü, Kafkas Araştırmaları, Sayı 2, 1996.

Aslanlı, Araz, "Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?" , Stratejik Analiz, Nisan 2001.

Aslanlı, Araz, "Türk dünyası'nın Kanayan Yarası: Karabağ", Yeni Türkiye, Türkler Özel Sayısı, 19. Cilt.

Avakian, Shahan, "Nagorno-Karabagh; Legal Aspects", French University of Armenia, 2005.

"Azerbaijan International", California, September, 1993.

Azerbaijan Seven Years of Conflict In Nagorno-Karabakh, Human Rights Watch/Helsinki, New York, 1994.

"Azerbaycan Respublikası Kanunlar toplusu", I Cilt, Bakü: Hukuk Edebiyatı, 2001.

Bring, Ove, "Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı", Serbesti, Sayı 15, (Kasım-Aralık 2003).

Buchheit, L.C. , Secession : The Legitimacy of Self-deteremination, New Haven, Yale University, 1978.

Buchanan, A. , Secession, Boulder, Westview, 1991.

Bünyadov, Ziya, vd. , Azerbaycan Tarihi I cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994.

Cabbarlı, Hatem, Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri, Ermeni Araştırmaları, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak- Şubat 2002.

Cabbarlı, Hatem, “5 Şubat 2003 Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Koçaryan’ın Pirhos Zaferi”, Stratejik Analiz, Mayıs 2003, Cilt 4, Sayı 37

Cabbarlı, Hatem, 5 Şubat 2003 Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Koçaryan’ın Pirhos Zaferi, Stratejik Analiz, Mayıs 2003, Cilt 4, Sayı 37.

Cafersoy, Nazim, AHC Yönetiminin Dış Politikası (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

Cafersoy, Nazim, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993), Ankara, ASAM Yayını, 2001

“Case Concerning the Frontier Dispute (Burkino Faso/Republic of Mali)”, Judgement , ICJ Reports1986

Cassese, Antonio, Self-Determination of Peoples, Cambridge University Press, New York, 1995.

Castellino, Joshua, “Order and Justice: Minorities and the Right to Secession”, International Journal on Minority and Group Rights 6, Kluwer Law International , Printed in the Netherlands, 1999.

“Charter of the United Nations and Statue of the International Court of Justice”.
United Nations. New York, 1994.

Chorbajan, Levon, Donabedian, Patrik and Mutaflan, Claude, The Caucasian Knot: The History and Geopolitics of Nagorno Karabagh, London, Zed Books, 1995.

Çavuşoğlu, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İkinci Baskı, İstanbul, 2001.

Çiloğlu Fahrettin, Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar, İstanbul, Sinatle 1998.

De Vaal, Tomas, Black Garden, Armenia and Azerbaijan Through Peace And War, New York University Press, 2003.

Doc.UN.E/CN.4/ Sub.2./AC.5/2000/WP.1.

Dok OON A/CONF.157/23./ Venskaya deklaraciya i Programma Deystviy/2000.

Dok OON CERD/C/350/Add.1./ Doklad Azerbaycana, Predstavleniiy v Sootvetsvii so Statey 9 Mejdunarodniy Konvensii o Likvidacii Vsex Form Rasovoy Diskriminacii

Dok. OON CCPR/92/Add.2/ Doklad Armenii, Predstavleniiy v Sootvetstvii so statyoy 40 Mejdunarodnogo Pakta o Grajdanskix i Politiceskix Pravax./

Dok. OON E/CN.4/1999/79/Add. 1./Doklad predstavatelya Generalnogo Sekretarya OON po Peremeşennim vnutri stranı ilçam F.Denga “Analiz Praktiki Peremşeniya Azerbaycan”.

Eliyarlı, Süleyman, Azerbaycan Tarihi, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1996.

“Ermenistan Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Cumhuriyeti’ne Askeri Müdahalesi, Kanıtlar ve Belgeler”, Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, Strateji Araştırma ve Dış Politikanın Kurulması Merkezi, 2004, s. 5.

Freeman, Michael, “Democracy and Dynamite: the Peoples’ Right to Self-termination, political Studies, 1996, XLIV, 746–761.

Gasımov, Musa, Azerbaycan Beynelxalg Mnasibetler Sisteminde,(Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde) (1991–1995). Bakı, 1996.

Gyşov, Reşid, Garabağ’ın Keçmişine Seyahet, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.

Guliyev, Emir, “Gçrlme (1948- 1953)”, Derleyen: Veliyev, Deportasiya, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınevi. Pompeev, Yuriy, Krovavıy Omut Karabaxa (Karabağ’ın Kanlı Çıkmazı), Bakü, Azerbaycan yayınevi, 1992.

Haefs, Hans Wilhelm, Minderheitenfrage/ Völkerrecht/ Europa: Grundsatsliche Minderheitenfragen und Minderheitenfragen in Europa, Dokumentarische Berichte und Chronik für Unterricht und Studium,1997.

Hasanov, Ali, Azerbaycan ve ATET: Ermenistan Azerbaycan Mnagişesi ve Dağlık Karbağ Problemi mumi Avrupa Tehlkesizliyi Fonunda, Bakü, 1997.

Karaosmanoğlu, Ali L. , “Kendi Kaderini Tayin, lke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi, Doğu-Batı”, (Savaş ve Barış) Yıl: 6, Sayı: 24, Ağustos, Eylül, Ekim 2003.

Karaosmanoğlu, Ali L., İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası rgtler, İstanbul, 1981.

K istorii obrazovaniya Nagorno-Karabaxsoyavtonomnoy oblasti Azerbaycanskoy SSR. Dokument i Materialı (İz protokola zasedaniya plenuma Kavbyuro SK RKP (b)).B.1989.

Kampelman, Max M., "Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism," *The Washington Quarterly*, Vol. 16, No. 3, (Summer 1993).

Kasimov Musa, Azerbaycan Dış Politikası, Bakü, 1997.

Kengerli, Mehmet, Karabağ Azerbaycan Toprağıdır ve Dünya Durdukça da Öyle Olacaktır, *Azerbaycan –Türk Kültür Dergisi*, Sayı 330,1999.

Konstitutsiya SSSR, Moskva (SSCB Anayasası), 1977.

Kurbanov, Ercan, Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları. Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistanla Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar 1, *Avrasya Etüdları*, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996- 97.

Malanczuk, Peter, Modern Introduction to International Law, 7th Revised Edi. , The Hague, 1996.

McGoldrick, D., The Human Rights Committee Practice and Procedures of Law Making at the UN, Oxford, 1991.

Memmedzade, Mirze Bala, Karabağ Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, Türk Diyanet Vakfı, 1998.

Moynihan, Daniel P., Pandaemonium: Ethnicity in International Politics, Oxford, 1993.

Mullerson. R. , Self Determination. Right to Secession or Entitlement to Democracy?, London and New York, 1994

Musayev, Tofik, Provovie Aspektı Nagorno-Karabaxskogo Konfliktı, Baku, 2001.

Nesibli, Nesip, Azerbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol, Bakü, Hazar Üniversitesi, Neşriyatı, 2000.

Nesibli, Nesip, Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması, Stratejik Analiz, cilt 1, sayı 4, Ağustos 2000.

Oran, Baskın, Küreselleşme ve Azınlıklar, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001.

Oran, Baskın, Türk - Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Ankara, 1991, (güncellenmiştir ikinci basım).

Oran, Baskın, Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç mevzuat, İçtihat, Uygulama, İstanbul, TESEV Yayınları, 2004.

Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap. Ankara 1996 (4. Baskı).

Political Handbook of the World: 1995–1996.

Pomerance, Michla, The United States and Self-Determination: Perspectives on the Wilsonian Conception, AJIL, Vol. 70, 1976.

Pomerance, Michla, Self-Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations, The Hague, 1982.

Pompeev, Yuriy, Krovaviy Omut Karabaxa, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992.

Report of International Commission of Jurists(1920)LNOJ Spec.3; The Aland Islands Questions: Reports Submitted to the Council of The League of Nations by the Commission of Rapporteurs (1921) League Doc.137.21/68/106.27.

Rešetov Y.A., Pravo Na Samoopedeleniye i Otdelenie, Moskovskiy jurnal Mejdunarodnogo Prava . M, 1994.

Resolution 1047 (1994) on the conflict of Nagorno-Karabakh Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 10 Kasım, 1994- Azerbaycan Cumhuriyeti DİB Arşivi.

Rezolyuçii, Prinyatiyi Generalnoy Assambleyey na Dvadçat Pyatoy Sessii./ Dopolnenie No. 28 (A/8028).

Salmon, Jean, Internal Aspects of the Right to Self-Determination: Towards A Democratic Legitimacy Principle, Ed. Christian Tomuschat, Martinus Nijhoff Publishers, London , 1993.

Sarkisyan, Manvel, Politiçeskie Problemy Kavkaza i Armeniya. Politika Armenii v Regione (Kagkas'ların Politik Sorunları ve Ermenistan. Ermenistan'ın Bölge Politikası), Erivan, Armynaskiy Tsentr Strategiçeskix i Natsionalnıx İssledovaniy, 1998.

Sbornik Mejdunorodnıx Dogovorov po Pravam Çeloveka/Universalnie Dogovori. TOM 1/Çast Pervaya/.OON.1994.

Shehadi, K.S., Ethnic Self-determination and the Break-up of States, London, 1993.

Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul, 1995.

Swietochowski, Tadeusz, Müslüman Cemaat'ten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı, 1905- 1920, İstanbul, 1998.

Şahin, Mustafa, Avrupa Birliğinin Self-Determinasyon Politikası, Ankara, 2000.

Şavrov, N. N. , Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie(Zakafkasya’da Rus İşine Yeni Tehlike), Sankt Petersburg, 1991.

Tahirzade, Adalet, Meydan:4 il 4 ay, Bakü Ay-Yıldız, 1997.

Tahirzade Adalet, Elçi Bey, Bakü, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1999.

Taşkıran, Cemalettin, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1995.

Toluner, Sevin, Milletlerarası Hukuk Dersleri, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, İstanbul, 1989.

“The Work of the International Law Comission”. United Nations, New York, 1996.

Thornberry, Patrick, International Law and the Rights of the Minorities, Clarendon Press, Oxford, 1992.

Tuncay, Ali, A Post-Cold War Experience in Self-Determination and Secessionism (The Yugoslav Case), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilken Üniversitesi, 1993.

“United Naitions Peace-Keeping”. , United Nations. New York, 1993.

UNDOC A/39/40 (1984) 200 at 203, Comunication No. 78/1980.

UNDOC A/42/40 paras.352, 353, 385, 386.

“U.S. Hopes for Acceptance of Nagorno Karbakh Plan. State Department Report”. 3 May, 1993.

Veliyev, İ. , Muhtarov, K. , Huseynov, F. “Deportasiya”, Bakü, Azərbaycan Ansiklopedisi Yayınevi, 1998.

Wilson, Heater A., International Law and the Use of Force by National Libaration Movements, Clarendon Press, Oxford, 1988.

Yıldırım, Dursun, Özönder, Cihat, Karabağ Dosyası, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991.

Zakon Azerbaycanskoy SSR “O Nagorno-Karabaxskoy Avtonomnoy Oblasti” (Azerbaycan SSC’nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesiyle ilgili Kanunu), Bakü, 1987.

“Zayavleniya i Soobşeniya MİD Azerbaycanskoy Respubliki”(Azerbaycan Cumhuriyeti DİB’nin Raporu), (sentyabr 1993 -dekabr 1996 .) Baku, 1997.

Gazete Kaynakları

525'ci Gazete

Ayna Gazetesi

Azadlıg Gazetesi

Azerbaycan Gazetesi

Cumhuriyet gazetesi

Halk Gazetesi

Hayat gazetesi

Hürriyet Gazetesi

L'humanite

Le Monde

Marco Polo Magazine

Newsweek

Nezavisimaya Gazeta

Segodnya

The Guardian

The New York Times

The Sunday Times

The Times

Time

Türkiye Gazetesi

Zaman Gazetesi

İnternet Kaynakları

Yuri Babayan, “Armenian History; History of Artsakh”,
<http://www.armenianhistory.info/artsakh3.htm>, (13/11/2006).

<Http://Www.Amnesty.Org/Ailib/Aipub/1994/Eur/551294.Eur.Txt> (24.03 2006).

<Http://Www.Unhchr.Ch/Huridocda/Huridoca.Nsf/0/7c3561e40d2d3d07c1256bae00447b7f?Opendocument> (13.04. 2006).

<Http://President.Gov.Az/Azerbaijan/Khojali/Bge.Htm>. (13.02.2006).

<http://www.osce.org/docs/russian/1990-1999/mcs/adhels92rhtm> (14.03.2006).

<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>. (25.02.2006).

<www.un.org/Docs/scres/1993/853e.paf> (27.03.2006).

http://www.cis.minsk.by/russian/cis_peace.htm (24.02. 2006).

<www.ces-az.org>

http://www.saemk.org/yayin_detay.asp?sbj=icerikdetay&id=2&dba=009&dil=tr(29.05.2006).

“Uluslararası Hukuk Ve Self-Determinasyon Hakkı”,
<http://sancak.ihh.org.tr/otonomi/hukuk/hukuk.html>, (18.09.2006).

<http://bhrg.org/CountryReport.asp?ChapterID=81&CountryID=2&ReportID=13&keyword=>, (23.03.2006).

http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/41_folder/41_articles/41_maresca.html

(23.03.2006).

http://mfa.gov.az/eng/armenian_aggression/legal/index.shtml(29.05.2006).

http://en.wikipedia.org/wiki/Uti_posidetis (17.09.2006).

<http://www.ca-c.org/dataeng/karabakh.eng/e03.var.eng.shtml>(23.03.2006).

<www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.html> , (17.09.2006).

http://www.diplomatikgozlem.com/turkish/kafkasya/20.020.927_01.html

(23.03.2006).

<http://www.panarmenian.net/news/eng/headlines/?task=search&keyword=Kocharian&i=6831>, (23.03.2006).

http://mfa.gov.az/eng/armenian_aggresion/legal/index.shtml, (24.08.2006)

http://www.nkrusa.org/nk_conflict/brief_history.shtml, (12.09.2006).

http://www.nkrusa.org/nk_conflict/legal_folder.html, (12.09.2006).

<http://documents.un.org/results.asp>(03.09.2006).

V. Mitayev “Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktke (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)”, www.zakafkazyia.org (01.05.2006).

Arsen Gasparyan, Dinamika Karabakskovo Konfliktke; Rol Rossiskoy Federasii v.Evo Uregulirovanii (Dağlık Karabağ Sorununun Dinamiği ve Rusya Federasyonu’nun sorunun çözümündeki rolü)”, www.coc.org/journal/cac06-1999 (01.05.2006).

<http://www.president.am/eng/?folder=president&sub=press>, (23.03.2006).

<http://www.zaman.com.tr/2002/03/17/dis/h6.htm>, (28.03.2006).

<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=guncel&haberno=5748&tarih=2004-08-02>, (23.03.2006).

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=216> (27.04.2006).

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=448&sayfa=11>(23.03.2006).

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=136&kat=7>(23.03.2006).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1416.htm>(23.03.2006).

ÖZET

Dağlık Karabağ ve Uluslararası Örgütler isimli çalışmada önce tarih boyu Azerbaycan'a bağlı olan Karabağ'ın tarihi kısa şekilde araştırılmıştır. Daha sonra sorunun ortaya çıkışı, savaşın başlaması ve ateşkes imzalanmasına kadar olan dönem incelenmiştir.

Karabağ Sorunu 1991 senesinde, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazanmasıyla gündeme gelmiştir. Ermenistan, bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesine saldırdı. Sonuç olarak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi ve bu bölgeyle sınırlı daha 7 rayon işgal edilmiş oldu.

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali zamanı Uluslararası Örgütler bir sıra girişimlerde bulundular. Bu konuda Azerbaycan'ı destekleyen ve Ermenistan'ı saldırgan devlet olarak kınayan tek uluslararası örgüt İslam Konferansı Örgütüdür. BM Güvenlik Konseyi, Dağlık Karabağ'la ilgili 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlar alsa da bu kararların uygulanmasında sessiz kaldı. Dağlık Karabağ sorunun inceleyen ve çözüm bulmaya çalışan bir başka örgüt ise AGİT'tir. 1992 senesinde kurulan AGİT Minsk Grubu, yaklaşık 14 senedir bu sorunu barışçıl yolla çözme çabası içerisinde.

Tüm bu çabalara rağmen Dağlık Karabağ Sorunu çözülmüş değil ve aslına bakılırsa yakın birkaç yıl içerisinde de çözüleceği söylenemez. Uluslararası örgütler bölgede söz sahibi olma çabası içinde olan büyük güçlerin politikaları karşısında etkisiz kalmaktadır. Bu sorun yalnızca büyük devletlerin isteği doğrultusunda çözülebilir.

ABSTRACT

In the study titled “Nagorno Karabagh and the International Organizations” firstly the history of Karabagh in Azerbaijan has been briefly searched within the history. After that, the occurrence of the problem, start of the war and the period until signing the armistice agreement were examined.

Karabakh problem was put on the agenda when Azerbaijan and Armenia won their independences following the collapse of the Soviets Union in the year 1991. Just after Armenia won its independence, it attacked Nagorno Karabagh Autonomous Region of Azerbaijan. As a result, Nagorno Karabagh region of Azerbaijan and 7 units of administration (provinces or districts) limited with this region were then occupied by Armenia.

International organizations made some initiative at the time of occupying the lands of Azerbaijan by Armenia. The only international organization which supported Azerbaijan and condemned Armenia as an assailant state was Islamic Conference Organization. Although the United Nations (UN) took decisions numbered 822, 853, 874 and 884 relating to Nagorno Karabagh region, it remained silent at the point of implementation of such decisions. Another organization which examined the problem of Nagorno Karabagh and tried to find out a solution for this problem is OSCE. OSCE Minsk Group, which was established in the year 1992, is in the efforts of solving the problem peacefully for about 14 years period of time.

In spite of all of these efforts, the problem of Nagorno Karabagh was not solved yet, and as a matter of fact, it could not be said that problem will be solved in the next several years period. The international organizations remain ineffective

against the policies of the great powers which are in the efforts of having power in the mentioned region. This problem could be solved in accordance with the request of the big states only.